

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΧΡΙΣΤΟΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

Όψεις της διπλωματίας του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου
(1259-1282)

Διπλωματική Εργασία

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αν. Καθηγήτρια Σοφία Μεργιαλή-Σαχά

ΑΘΗΝΑ 2018

ΕΘΝΙΚΟΝ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Χρίστος Ζαφειρόπουλος

Όψεις της διπλωματίας

του

Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282)

Διπλωματική Εργασία

Μεταπτυχιακός Φοιτητής Βυζαντινής Ιστορίας

Α. Μ. : 201420

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Σοφία Μεργιαλή-Σαχά

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Ο Φραγκισκανός θεολόγος, φιλόσοφος, καρδινάλιος και άγιος της Ρωμαϊκής Καθολικής Εκκλησίας San Bonaventura υποδέχεται τους πρέσβεις του βυζαντινού αυτοκράτορα Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου, οι οποίοι είχαν σταλεί στη Σύνοδο της Λυών, στη Γαλλία, το 1274. Πίνακας του Ισπανού ζωγράφου Francisco de Zurbarán (1598-1664), 1637, λάδι σε καμβά, 250x225 cm, Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

Στη δασκάλα μου, Πολυξένη Παπαβασιλείου

Ο Πλούταρχος (περ. 50-125), στο έργο του *Βίοι Παράλληλοι*,
αναφέρει πως ο Αλέξανδρος τον δάσκαλό του *Ἀριστοτέλην*
δὲ θαυμάζων ἐν ἀρχῇ καὶ ἀγαπῶν οὐχ ἦπτον, ὡς αὐτὸς ἔλεγε,
τοῦ πατρός, ὡς δι' ἐκεῖνον μὲν ζῶν, διὰ τοῦτον δὲ καλῶς ζῶν.

Plutarch's Lives, τ. VII: *Demosthenes and Cicero. Alexander and Caesar*,
English Translation by B. PERRIN [The Loeb Classical Library 99],
Cambridge, MA-London 1919, κεφ. 8, §3, σ. 242.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	9
Εισαγωγή	11
Γενική επισκόπηση της Βυζαντινής διπλωματίας	15

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΕΔΡΑ

1. Πρώτες απόπειρες επανένωσης με την Παποσύνη	23
1.1 Ουρβανός Δ΄ (1261-1264)	23
1.2 Κλήμης Δ΄ (1265-1268)	29
2. Η ένωση των Εκκλησιών στη Σύνοδο της Λυών (1274)	35
3. Η απομυθοποίηση των προσδοκιών του Μιχαήλ Η΄	55
3.1 Ιννοκέντιος Ε΄ (1276)	55
3.2 Ιωάννης ΚΑ΄ (1276-1277)	55
3.3 Νικόλαος Γ΄ (1277-1280)	60
3.4 Μαρτίνος Δ΄ (1281-1285)	65

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΤΗΣ ΑΡΑΓΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ ΤΗΣ ΟΥΓΓΑΡΙΑΣ

4. Ένας πολύτιμος σύμμαχος: το Στέμμα της Αραγωνίας	71
5. Ένας παλιός σύμμαχος επανέρχεται στο προσκήνιο: το βασίλειο της Ουγγαρίας	91
Συμπεράσματα	103
Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία	113

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση του Α΄ κύκλου των μεταπτυχιακών σπουδών μου, έπειτα από μια πορεία μετ' εμποδίων, είμαι στην ευχάριστη θέση να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τα πρόσωπα εκείνα, που με βοήθησαν με κάθε τρόπο και στάθηκαν δίπλα μου κατά την διάρκεια των φοιτητικών μου χρόνων.

Πρώτη από όλους, οφείλω να ευχαριστήσω ιδιαίτερα την επόπτρια μου και Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινής Ιστορίας κα Σοφία Μεργιαλή-Σαχά. Η πρώτη γνωριμία μαζί της, μέσω των προπτυχιακών μαθημάτων και ιδιαίτερα των σεμιναρίων της, συνέβαλε στη διαμόρφωση της ιστορικής σκέψης μου και στην απόκτηση ερευνητικής μεθοδολογίας. Επιπλέον, χάρη στις γνώσεις της, η αρνητική αντίληψη μου για την Παλαιολόγεια περίοδο άλλαξε προς το θετικότερο, ενώ, χάρη στην αγάπη, την εμπιστοσύνη και τη στήριξη που μου παρείχε, μπόρεσα να ξεπεράσω διάφορες δυσκολίες που συνάντησα κατά τα μεταπτυχιακά μου χρόνια.

Πολλές ευχαριστίες πρέπει να αποδοθούν και στις υπόλοιπες Καθηγήτριες Βυζαντινής Ιστορίας του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΕΚΠΑ, συγκεκριμένα στην Καθηγήτρια κα Αθηνά Κόλια-Δερμιτζάκη, στις Αναπληρώτριες Καθηγήτριες κα Κατερίνα Νικολάου και κα Ειρήνη Χρήστου, και στην Επίκουρη Καθηγήτρια κα Τριανταφυλλίτσα Μανιάτη-Κοκκίνη. Σε προπτυχιακό επίπεδο, συνέβαλαν στο να αποκτήσω σφαιρική εικόνα για το Βυζάντιο και να καταρρίψω ορισμένα στερεότυπα σχετικά με αυτό. Σε μεταπτυχιακό επίπεδο, με βοήθησαν να εμβαθύνω σε διάφορους τομείς της βυζαντινής ιστορίας, χάρη στις εξειδικευμένες γνώσεις και την καθοδήγησή τους κατά τη σύνθεση των εργασιών μου.

Ευχαριστίες οφείλω και στον κ. Ταξιάρχη Κόλια, Καθηγητή του Βίου και του Πολιτισμού των Βυζαντινών του τμήματος Φιλολογίας του ΕΚΠΑ, για τις συμβουλές του και την εμπιστοσύνη που μου έδειξε.

Δε θα μπορούσα, όμως, να παραλείψω να αναφέρω τον άνθρωπο, ο οποίος με έφερε σε επαφή για πρώτη φορά με τη βυζαντινή ιστορία. Πρόκειται για την Πολυξένη Παπαβασιλείου, τη δασκάλα που είχα από την Γ΄ ως την Ε΄ τάξη του 3ου Δημοτικού Σχολείου Καισαριανής. Ο άμεσος και εύληπτος τρόπος της να αφηγείται τα ιστορικά γεγονότα με έκανε να αγαπήσω την ιστορία και ειδικότερα τη βυζαντινή περίοδο. Χάρη σε εκείνη,

ακολούθησα τις βυζαντινές σπουδές και για αυτό της αφιερώνω ολόψυχα την παρούσα μελέτη.

Ακόμα, πρέπει να ευχαριστήσω θερμά την αδελφή μου Αγγελική Ζαφειροπούλου και τον Αποστόλη Ζδάγκα για τη στήριξη και τις συμβουλές τους, καθώς και τους φίλους μου Διονύση Αντύπα, Χρήστο Αντωνίου, Θανάση Δρακόπουλο, Ελένη Λαμπράκη, Εύα Μπρένγκελμαν, Ισμήνη Παντελάκη, Γιώργο Παντέλογλου και Γεωργία Φερεντίνου, για την πολύτιμη συμπαράστασή τους.

Τέλος, από καρδιάς ευγνωμονώ τους γονείς μου, Κωνσταντίνο και Βιολέττα, για την αμέριστη αγάπη, υπομονή και υλική και ηθική υποστήριξη, που μου παρείχαν όλα τα χρόνια των σπουδών μου. Χωρίς αυτούς δε θα μπορούσε να υλοποιηθεί η παρούσα μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία.

Εισαγωγή

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία με θέμα: «Όψεις της διπλωματίας του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου (1259-1282)» πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του Α΄ κύκλου του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, στην ειδίκευση της Βυζαντινής Ιστορίας, με επιβλέπουσα την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα Σοφία Μεργιαλή-Σαχά. Μέσω αυτής της μελέτης επιχειρείται η παρουσίαση τριών πτυχών της διπλωματικής δραστηριότητας του ιδρυτή της δυναστείας των Παλαιολόγων. Συγκεκριμένα, αναλύονται οι επαφές που ανέπτυξε ο Μιχαήλ με την Αγία Έδρα, το Στέμμα της Αραγωνίας και το βασίλειο της Ουγγαρίας.

Η διπλωματία αποτελούσε τη βάση του βυζαντινού κράτους και ήταν εκείνη που κατάφερε να παρατείνει τη διάρκεια της ζωής του για έντεκα αιώνες. Ειδικά την περίοδο που εξετάζεται εδώ, η ισχύς των όπλων της αυτοκρατορίας ήταν αρκετά μικρότερη συγκριτικά με τους προηγούμενους αιώνες και οι πολεμικές επιτυχίες της είχαν εφήμερο χαρακτήρα. Συνεπώς η επιβίωση της βασίστηκε κυρίως στην άσκηση της διπλωματίας.

Η εργασία ξεκινά με μια γενική επισκόπηση των βασικών αρχών και μεθόδων της βυζαντινής διπλωματίας, που ίσχυαν διαχρονικά, καθώς και εκείνων που επικρατούσαν κατά την Παλαιολόγεια περίοδο. Έπειτα, η μελέτη διαρθρώνεται σε δύο μέρη: στο πρώτο, το οποίο αποτελείται από τρία κεφάλαια, παρουσιάζεται η διπλωματία του Μιχαήλ Η΄ με τους Ποντίφικες που θήτευσαν κατά το διάστημα της βασιλείας του, δηλαδή από το 1259 ως το 1282. Γίνεται σύντομη μνεία στη διπλωματία των αυτοκρατόρων της Νίκαιας με την Παποσύνη, από την οποία επηρεάστηκε ο Μιχαήλ και είχε ως βάση για τη δική του. Έπειτα, αναφέρονται οι πρεσβείες που στάλθηκαν στην Αγία Έδρα κατά χρονική σειρά, τα πρόσωπα που συμμετείχαν σε αυτές και η ιδιότητά τους, ο σκοπός για τον οποίο στάλθηκαν εκείνες, οι διπλωματικές κινήσεις των Παπών ως απάντηση στις αντίστοιχες του Μιχαήλ και οι παπικές αποστολές στην Κωνσταντινούπολη. Παράλληλα, γίνονται αναφορές στην εσωτερική πολιτική του αυτοκράτορα, καθώς αυτή επηρέασε και επηρεάστηκε από τη διπλωματία του.

Το δεύτερο μέρος αποτελείται από δύο κεφάλαια, όπου στο ένα περιγράφονται οι επαφές που ανέπτυξε ο Μιχαήλ με το Στέμμα της Αραγωνίας και στο άλλο εκείνες με

το βασίλειο της Ουγγαρίας. Και στα δύο ξετυλίγεται κατά χρονική σειρά το νήμα της διπλωματίας του αυτοκράτορα με τις δυο δυνάμεις, οι λόγοι που τον οδήγησαν να τις προσεγγίσει και να συμμαχήσει μαζί τους αλλά και οι αιτίες για τις οποίες αυτές συνεργάστηκαν τελικά με εκείνον. Η μελέτη κλείνει με τα συμπεράσματα, τα οποία χωρίζονται σε γενικά, θετικού και αρνητικού περιεχομένου, και ειδικά. Στο τέλος αυτού του κεφαλαίου παρατίθενται πέντε πίνακες, για να διευκολυνθεί ο αναγνώστης στην παρακολούθηση των συμπερασμάτων.

Για τη συγγραφή της μελέτης χρησιμοποιήθηκαν τόσο βυζαντινές πηγές όσο και δυτικές. Όσον αφορά τις βυζαντινές, βασικό για τα κεφάλαια της Παποσύνης και της Ουγγαρίας αποτέλεσε το ιστοριογραφικό έργο του σύγχρονου της εποχής Γεωργίου Παχυμέρη, το οποίο θεωρείται αντικειμενικό, ενώ πολλά από τα περιστατικά, που περιέχονται σε αυτό, βασίζονται στην αυτοψία, δηλαδή στην προσωπική γνώση του συγγραφέα για τα γεγονότα¹. Ακολουθεί η *Ρωμαϊκή Ιστορία* του Νικηφόρου Γρηγορά, ένα πλούσιο και μεγάλο σε έκταση ιστοριογραφικό έργο, που χρησιμοποιήθηκε σε όλα τα κεφάλαια. Ωστόσο, για τη βασιλεία του Μιχαήλ Η΄, ο Γρηγοράς βασίστηκε στην διήγηση του Παχυμέρη, αφού ο ίδιος δεν ήταν αυτόπτης μάρτυρας σε όσα συνέβησαν τότε. Για αυτό, περιγράφει τα γεγονότα της εποχής συνοπτικά και με ορισμένες διαφορές². Συμπληρωματικό ρόλο για την παρουσίαση των δραστηριοτήτων του αυτοκράτορα με την Παποσύνη έπαιξαν τα εκκλησιαστικά έγγραφα που εξέδωσαν οι V. Laurent και J. Darrouzès, η αναφορά του Γεωργίου Μετοχίτη για μια πρεσβεία του 1275 που συμμετείχε, και η έκθεση του 1278 του Ogerio, αρχιγραμματέα των αυτοκρατορικών διερμηνέων, μέσω της οποίας φωτίζεται η κατάσταση στο εσωτερικό και εξωτερικό του κράτους την περίοδο 1276-1278. Τέλος, πολύτιμες πληροφορίες για τη συνολική διπλωματική δραστηριότητα του Μιχαήλ παρέχει η συλλογή των αυτοκρατορικών εγγράφων που έχει εκδώσει ο Fr. Dölger³.

Όσον αφορά τις δυτικές πηγές, αυτές χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: στις αφηγηματικές και στα διπλωματικά έγγραφα. Στην πρώτη, περιλαμβάνεται αρχικά το ιστορικό έργο του Βενετού Μαρίνου Σανούδου Τορσέλλο (Marin Sanudo Torsello), εμπό-

¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*. Για τη ζωή και το συγγραφικό έργο του Παχυμέρη, βλ. HUNGER, *Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σ. 288-398· A. M. TALBOT, PACHYMERES, GEORGE, *ODB* III, σ. 1550· *PLP*, αρ. 22186.

² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*. Για τον Γρηγορά και την *Ίστορία* του, βλ. HUNGER, *Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σ. 297-312· A. M. TALBOT, «GREGORAS, NIKEPHOROS», *ODB* II, σ. 874-875· *PLP*, αρ. 4443

³ V. LAURENT – J. DARROUZES, *Dossier grec*· ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*· OGERIUS, *Memorandum*· DÖLGER, *Regesten*.

ρου, πολιτικού και διπλωμάτη του 14ου αιώνα. Στην *Istoria di Romania*, όπως τιτλοφορείται το σύγγραμμά του, κατέγραψε, μεταξύ άλλων, τις σχέσεις του Βυζαντίου με τη Δύση επί Μιχαήλ Η΄⁴. Συνεπώς, από εκείνο αντλούνται πληροφορίες και για τις τρεις διπλωματικές όψεις του Παλαιολόγου.

Έπειτα, ακολουθούν τα χρονικά των Salimbene de Adam και Templier de Tyr (α-
 νόνημου Ναίτη της Τύρου), καθώς και η εκκλησιαστική ιστορία του Tolommeo da
 Lucca⁵, έργα απαραίτητα, επειδή μνημονεύουν τη συμμαχία του Μιχαήλ με το Στέμ-
 μα της Αραγωνίας.

Όσον αφορά τη δεύτερη κατηγορία πηγών, πολύτιμα στάθηκαν τα διπλωματικά
 έγγραφα διαφόρων ειδών της Ουγγαρίας, που συμπληρώνουν την εικόνα της δρα-
 στηριότητας του Μιχαήλ με το συγκεκριμένο βασίλειο, καθώς και η συλλογή των εγ-
 γράφων που προέρχονται από το αρχείο της γραμματείας του Στέμματος της Αρα-
 γωνίας⁶. Οι συλλογές παπικών εγγράφων απουσιάζουν, καθώς οι βιβλιοθήκες στην
 Αθήνα δε διαθέτουν τις νεότερες εκδόσεις τους. Το κενό καλύπτει η σημαντική μελέ-
 τη του L. Pieralli, η οποία περιέχει και κριτική έκδοση ορισμένων λατινικών και βυ-
 ζαντινών κειμένων, απαραίτητα για τις σχέσεις Βυζαντίου-Παποσύνης⁷.

Τέλος, βασικά βοηθήματα για την ολοκλήρωση του παρόντος πονήματος ήταν
 αυτά των S. Runciman, D. J. Geanakoplos και D. M. Nicol (και για τις τρεις όψεις της
 διπλωματίας του αυτοκράτορα)· K. M. Setton και J. Gill (για τις δραστηριότητες του
 Μιχαήλ με την Παποσύνη)· C. Tsirpanlis, A. Franchi και E. M. Hierro (για τη συνερ-
 γασία Βυζαντίου και Αραγωνίας)· E. Darkó (για τις σχέσεις του Βυζαντίου με την
 Ουγγαρία επί Μιχαήλ Η΄)· Gy. Moravesik (για τις επαφές Βυζαντίου και Ουγγαρίας
 διαχρονικά)· J. V. A. Fine (για την ιστορία των Βαλκανίων του ύστερου Μεσαίωνα)·
 P. Engel (για την ιστορία της μεσαιωνικής Ουγγαρίας)· T. N. Bisson (για την ιστορία
 του Στέμματος της Αραγωνίας)· D. Abulafia (για τον 13ο αιώνα στην Ευρώπη)⁸.

⁴ Γενικά για τον Σανούδο, τη ζωή και το έργο του, βλ. τις πληροφορίες που έχει συγκεντρώσει η ερευνήτρια Ευτυχία Παπαδοπούλου, στο: ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 3-17, 53-95. Επίσης, βλ. M. McCORMICK, SANUDO TORSELLO, MARINO, *ODB* III, σ. 1840.

⁵ SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*· TEMPLIER DE TYR, *Chronique*· TOLOMEO DA LUCCA, *Historia ecclesiastica*.

⁶ FEJÉR, *Codex Hungariae*· WENZEL, *Codex Arpadianus*· IPOLYI, *Codex Hungaricus*· NAGY, *Codex Hungaricus*· *De rebus regni Siciliae (9 settembre 1282 - 26 agosto 1283)*. *Documenti inediti estratti dall'Archivio della Corona d'Aragona*, στο: *Ricordi e documenti del Vespro Siciliano*, τ. II.

⁷ PIERALLI, *Corrispondenza*.

⁸ RUNCIMAN, *Vespers*· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*· NICOL, *Last Centuries*· SETTON, *Papacy*· GILL, *Papacy*· TSIRPANLIS, *Involvement*· FRANCHI, *Vespri*· HIERRO, *Byzantinisch-katalanischen Beziehungen*· DARKÓ, *Beziehungen*· MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*· FINE, *Late Medieval Balkans*· ENGEL, *Medieval Hungary*· BISSON, *Crown of Aragon*· ABULAFIA, *TNCMH*.

Γενική επισκόπηση της Βυζαντινής διπλωματίας

Η άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204 επέφερε την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και το διαμελισμό των εδαφών της από τους σταυροφόρους των δυτικών βασιλείων της Ευρώπης. Πάνω στα ερείπια της άλλοτε κραταιάς ανατολικής δύναμης, ιδρύθηκαν η Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης και άλλα φραγκικά κρατίδια. Οι Βυζαντινοί, ωστόσο, δεν έμειναν άπρακτοι και με τη σειρά τους οργάνωσαν την αντίστασή τους απέναντι στους κατακτητές, συγκροτώντας τα κράτη της Νίκαιας, της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Τραπεζούντας. Τα δύο πρώτα έγιναν γρήγορα ανταγωνιστές μεταξύ τους, καθώς είχαν τον ίδιο στόχο, την ανακατάληψη της Πόλης. Τελικά, η αυτοκρατορία της Νίκαιας (όπως ονομάζεται από τη σύγχρονη έρευνα), η οποία σταδιακά είχε γίνει η ισχυρότερη δύναμη του χώρου, κυριεύσε την Βασιλεύουσα το 1261. Τα ηνία της Νίκαιας είχε αναλάβει από το 1259 ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος (1224/1225-1282), ο ιδρυτής της τελευταίας δυναστείας του Βυζαντίου⁹.

Οι εχθρικές προκλήσεις που είχε να αντιμετωπίσει ο Μιχαήλ, όταν ανέλαβε την διακυβέρνηση του κράτους, τόσο το 1259, ως επικεφαλής στη Νίκαια, όσο και το 1261, ως επικεφαλής στην Κωνσταντινούπολη, καθώς και η στρατιωτική ανεπάρκεια της αυτοκρατορίας να αντεπεξέλθει σε όλους τους κινδύνους, καθιστούσαν απαραίτητη την άσκηση της διπλωματίας.

Η διπλωματία ήταν ένα σύμπλεγμα παραδόσεων και θεσμών και οι Βυζαντινοί την επιστράτευαν, για να επιλύουν τα προβλήματά τους με τις ξένες δυνάμεις. Συνιστούσε ένα αρκετά αποτελεσματικό μέσο (όπως ήταν και η χρήση στρατιωτικών μεθόδων), για τη διεξαγωγή της εξωτερικής πολιτικής. Με άλλα λόγια, η διπλωματία αφορούσε την διαδικασία με την οποία χιζόνταν οι διακρατικές σχέσεις (γεωστρατηγική), ενώ η εξωτερική πολιτική αναφερόταν στις ίδιες τις σχέσεις μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων (γεωπολιτική)¹⁰. Κεντρικός στόχος της διπλωματίας ήταν η επι-

⁹ Angeliki LAIOU, Political-Historical Survey, 1204-1453, στο: JEFFREYS, *Oxford Handbook*, σ. 280-283. Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τα γεγονότα από το 1204 ως το 1261, βλ. ANGOLD, *Byzantium in Exile*, σ. 543-559. Για τον Μιχαήλ Η΄, βλ. *PLP*, αρ. 21528.

¹⁰ Η γεωπολιτική αφορά το πώς επιδρά η γεωγραφία (για παράδειγμα, κλίμα, φυσικό ανάγλυφο, φυσικοί πόροι) στις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Η γεωστρατηγική αφορά τον γεωγραφικό προσανατολισμό της εξωτερικής πολιτικής ενός κράτους, δηλαδή για ποιους λόγους και σε ποιες περιοχές

βίωση του κράτους. Όσο αυτό εξασθενίζε και αδυνατούσε να επιβληθεί στρατιωτικά, τόσο ο ρόλος της αναβαθμιζόταν. Ωστόσο, το κύριο μέλημά της ήταν πάντα η αποφυγή του πολέμου, ο οποίος, ακόμα και νικηφόρος, λόγω του υψηλού κόστους του σε έμψυχο και άψυχο υλικό, αποτελούσε χειρότερη προοπτική ακόμα και από μία ακριβοπληρωμένη ειρήνη.

Η ιδεολογική βάση της διπλωματίας αποτελείτο από δύο στοιχεία: α) από την αυτοκρατορική ιδεολογία πως ο αυτοκράτορας επιλεγόταν από τον Θεό και Τον αντιπροσώπευε στη γη· β) από την ρωμαϊκή αντίληψη της οικουμενικότητας της αυτοκρατορίας. Σύμφωνα με αυτήν την αντίληψη, η *Οίκουμένη* (*orbis terrarum*) ταυτιζόταν με την αυτοκρατορία (*orbis Romanus*) και συνιστούσε μια ιεραρχημένη «οικογένεια» ηγεμόνων και *ἔθνων*, που είχε ως επικεφαλής (*πατέρα*) της τον *Ῥωμαῖον* αυτοκράτορα. Οι μόνοι πνευματικά και πολιτικά ισότιμοι του αυτοκράτορα ήταν αρχικά οι Πέρσες και έπειτα οι Άραβες, που κατέκτησαν τους πρώτους και πήραν έτσι τη θέση τους. Στους υπόλοιπους επικεφαλείς βασιλείων απονέμονταν τυπικοί τίτλοι συγγένειας με τον αυτοκράτορα (όπως υιός, φίλος), ανάλογα με τη θρησκεία, την ισχύ και το πόσο στενές ήταν οι σχέσεις τους με το Βυζάντιο. Ως εκ τούτου, οι Βυζαντινοί τους θεωρούσαν υποτελείς του αυτοκράτορα. Αυτή ήταν και η αιτία που οι χριστιανοί Φράγκοι, Γερμανοί, Βούλγαροι και Σέρβοι αυτοκράτορες δεν αναγνωρίζονταν ως τέτοιοι από το βυζαντινό κράτος.

Όσον αφορά τους λαούς (*ἔθνη*) που δεν ήταν οργανωμένοι σε ένα βασίλειο, αυτοί θεωρούνταν δυνητικά υποτελείς στον βυζαντινό αυτοκράτορα, παρότι ήταν ανεξάρτητοι. Όμως, για να ενσωματωθούν στο σώμα της αυτοκρατορίας, έπρεπε πρώτα να μεταστραφούν στον χριστιανισμό του ορθόδοξου δόγματος, πού ήταν ο κύριος στόχος της εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Με την αποδοχή του χριστιανισμού, αυτά τα φύλα εισέρχονταν στη βυζαντινή σφαίρα επιρροής και γίνονταν κοινωνοί του βυζαντινού πολιτισμού. Συνδέονταν πνευματικά με τους *Ῥωμαίους* και τον αυτοκράτορά τους και έτσι αποκτούσαν κύρος.

Η διάδοση της χριστιανικής πίστης σε όλους τους λαούς αποτελούσε ένα μέσο της βυζαντινής διπλωματίας και παράλληλα θεϊκή υποχρέωση του κράτους, το οποίο ήταν η αντανάκλαση του ουράνιου βασιλείου του Θεού στη γη. Ο βυζαντινός λαός ήταν ο εκλεκτός Του, επειδή ακολουθούσε την ορθή πίστη, και ο αυτοκράτορας ήταν

επικεντρώνεται η διπλωματική και στρατιωτική δράση. Ο όρος είναι γενικά συνώνυμος με τον αντίστοιχο της εξωτερικής πολιτικής. Σχετικά με αυτά, βλ. GRYGIEL, *Great Powers*, σ. 22, 24-26, 36-39.

επίσης ο εκλεκτός Του και ο αντιπρόσωπός Του στη γη, κατά την εβραίο-χριστιανική αντίληψη. Δηλαδή, η αυτοκρατορική διπλωματία δρούσε ιεραποστολικά, όπως και η Εκκλησία. Για αυτό και η Εκκλησία περιέβαλλε με ιερότητα τη διπλωματία.

Ο εκχριστιανισμός εξυπηρετούσε τους κρατικούς στόχους για οικουμενικότητα. Το Βυζάντιο ήταν ο μοναδικός διάδοχος του *Imperium Romanum*, δηλαδή της πολιτικής κυριαρχίας και του μεγαλείου της παλαιάς Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Ως εκ τούτου, του ανήκαν, έστω τυπικά, όλα τα εδάφη που κατείχε άλλοτε εκείνη, και μόνο όταν θα τα προσαρτούσε ξανά, θα επιτυγχανόταν η παγκόσμια κυριαρχία. Τότε, ο *είρηνοποιός* αυτοκράτορας, όπως ήταν ο τίτλος του, θα έφερνε τη θεϊκή ειρήνη στην *Οίκουμένην*. Με άλλα λόγια, η *Pax Byzantina*, στοιχείο της οικουμενικής αυτοκρατορικής κυριαρχίας, συνδύαζε σε πολιτικό επίπεδο την *Pax Romana* της Παλαιάς Ρώμης και σε θρησκευτικό την *Pax Christiana*.

Ο οικουμενικός χαρακτήρας και η θεϊκή προέλευση του κράτους και της εξουσίας του αυτοκράτορα προσέδιδαν στον ίδιο δεσπίζουσα θέση και μεγαλοπρέπεια, τα οποία γίνονταν αποδεκτά από τους υπόλοιπους βασιλείς της εποχής, και ακριβώς σε αυτά τα δυο στηριζόταν παραδοσιακά η πρακτική της διπλωματίας. Το αποτέλεσμα ήταν ότι ο αυτοκράτορας δεν καταδεχόταν να μεταβεί, ως επικεφαλής πρεσβείας, σε ξένα βασίλεια, ούτε διεξήγαγε ο ίδιος τις διαπραγματεύσεις με άλλους ηγέτες, παρά μόνο οι εκπρόσωποί του (ενώ στη Δύση οι επικεφαλείς προτιμούσαν να συναντηθούν άμεσα μεταξύ τους). Παρέμενε στη Βασιλεύουσα και εκεί δεχόταν σε ακρόαση τους πρεσβευτές ξένων δυνάμεων. Υπήρχε αυστηρό πρωτόκολλο που εφαρμοζόταν κατά την υποδοχή των απεσταλμένων, που στόχο είχε να προβάλλει το κύρος του αυτοκράτορα και την ισχύ, που του προσέδιδε το αξίωμά του. Έτσι, εκείνος, εντυπωσιάζοντάς τους, θα μπορούσε να πετύχει το αποτέλεσμα που επιθυμούσε¹¹. Σε περίπτωση που ξένοι αντιπρόσωποι παρέλειπαν να αποδώσουν τη δέουσα τιμή προς τον αυτοκρατορικό θεσμό και έδειχναν ασέβεια προς την εθιμοτυπία της αυλής, η διπλωματική ασυλία και το ιερό του προσώπου τους έπαυαν να ισχύουν και εκείνοι φυλακίζονταν αμέσως.

Οι στόχοι της διπλωματίας ήταν ποικίλοι: σύναψη συμμαχιών, συνθηκών ειρήνης, ανακωχών, εμπορικών συμφωνιών, ανταλλαγή αιχμαλώτων, βασιλικά συνοικέσια πολιτικής σκοπιμότητας, διακήρυξη αιτημάτων και ανακοίνωση σημαντικών γεγονότων και αλλαγών, όπως αναγόρευση νέου αυτοκράτορα. Τα μέσα και οι μορφές για

¹¹ ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή, σ. 237-238.

να πετύχει η διπλωματία τους παραπάνω στόχους ήταν: πρόκληση εμφυλίου πολέμου, άσκηση πίεσης σε βασιλείο ή λαό υπό την απειλή κήρυξης πολέμου, υποστήριξη της φιλοβυζαντινής παράταξης σε ένα ξένο βασιλείο, οι δυναστικοί γάμοι, ο εντυπωσιασμός των ξένων πρεσβευτών ή των ομήρων με τον πλούτο και την ομορφιά της Κωνσταντινούπολης, η απόδοση τιμητικών τίτλων της αυλής, η καταβολή χρημάτων, ο εκχριστιανισμός και η προσφορά δώρων, μια πάγια τακτική της βυζαντινής διπλωματίας και φιλοξενίας. Επίσης, μια συνηθισμένη διαχρονική πρακτική ήταν η προσέγγιση των βασικών αντιπάλων κάθε δύναμης, για τους οποίους το Βυζάντιο ήταν ενήμερο και τους οποίους έστρεφε εναντίον εκείνου του λαού που επιθυμούσε.

Ωστόσο, η διπλωματία δε διέθετε προσωπικό από επαγγελματίες πρέσβεις ή διπλωματικούς εκπροσώπους μόνιμα εγκατεστημένους σε ξένα βασιλεία (οι μόνιμες αντιπροσωπείες θα γίνουν σύστημα από τη Βενετία κατά την Αναγέννηση). Επίσης, δεν είχε μια οργανωμένη υπηρεσία, σύμφωνα με τα σύγχρονα πρότυπα. Τη θέση της τελευταίας καταλάμβανε μια σύνθετη γραφειοκρατία, η οποία στελεχωνόταν από ανώτατους αξιωματούχους της αυλής του παλατιού και κρατικούς υπαλλήλους. Αυτό το σύστημα το κληρονόμησε η βυζαντινή αυτοκρατορία από τη ρωμαϊκή και το εξέλιξε.

Όσον αφορά τη διπλωματία της Παλαιολόγειας περιόδου, αυτή χαρακτηρίζεται από αρκετές διαφορές συγκριτικά με τη διπλωματία των προηγούμενων εποχών, τα χαρακτηριστικά της οποίας παρουσιάστηκαν παραπάνω. Η στρατιωτική και οικονομική αδυναμία του κράτους, ιδιαίτερα από τα μέσα του 14ου αιώνα, συνέβαλαν στην αλλαγή της εικόνας της. Μπορεί οι βασικοί άξονες της δεοντολογίας της να παρέμειναν σταθεροί διαχρονικά, όπως το ιερό πρόσωπο του αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης και η οικουμενικότητα του βυζαντινού κράτους, ωστόσο το τελευταίο, για να επιβιώσει, προσαρμόσε τις αρχές της διπλωματίας του στις ανάγκες της εποχής. Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η πρεσβεία του Ιωάννη Ε΄ στην Ουγγαρία (1365/6), με επικεφαλής τον ίδιο, γεγονός που ερχόταν σε σύγκρουση με την πατροπαράδοτη ιδέα της οικουμενικότητας και ιερότητας του θεσμού του αυτοκράτορα¹².

Ωστόσο, ήταν αυτή η διπλωματία που πέτυχε να παρατείνει τη διάρκεια ζωής του κράτους για δύο ακόμα αιώνες, χάρη στην επινοητικότητά της και στις εντατικές δραστηριότητές της. Ειδικά, επί βασιλείας Μιχαήλ Η΄, του οποίου ο στόχος ήταν η ανά-

¹² ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή, σ. 239.

κτηση των χαμένων μετά το 1204 εδαφών και η εξύψωση του γοήτρου της αυτοκρατορίας στο παλαιό μέγεθός της, η διπλωματία κατάφερε για τελευταία φορά να κάνει το κράτος ρυθμιστή του πολιτικού σκηνικού της Ευρώπης από την Ανατολή έως τη Δύση και από τον Βορρά ως τον Νότο¹³.

¹³ Σχετικά με αυτό το κεφάλαιο, βλ. OBOLENSKY, *Principles and Methods*, σ. 45-61· OBOLENSKY, *Commonwealth*, σ. 114, 272-277· AHRWEILER, *Idéologie Politique*, σ. 19-21, 43-51, 55· N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *DIPLOMACY*, *ODB I*, σ. 634-635· KAZHDAN, *Notion*, σ. 3-21· CHRYSOS, *Byzantine Diplomacy*, σ. 25-39· ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Diplomacy 1204-1453*, σ. 73-88· ΛΙΤΑΒΡΙΝ - ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, *Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου*, σ. 119-142· ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος*, σ. 368-373· ΧΡΥΣΟΣ, *Βυζαντινή διπλωματία*, σ. 57-69· ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, *Παράδοση*, σ. 89-129· ΜΕΡΙΑΝΟΣ, *Ο ρόλος του δώρου*, σ. 199-202· ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Στρατηγική*, σ. 95-99, 202-213· LOUNGHIS, *Principles*, σ. 17-38· LUTTWAK, *Strategy*, σ. 6-7, 11, 52, 95-96, 100-102, 107-112, 121, 124-125, 137· CHEYNET, *Diplomatie*, σ. 317-330· ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, *Αυτοκράτορας*, σ. 19-48· ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Διπλωματία*, σ. 233-246· NACHAEVA - DROCOURT, *Διπλωματία*, σ. 151-187· DROCOURT, *Διπλωματία*, σ. 189-232· ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 21-22, 38, 42· ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Όψεις διπλωματίας*, σ. 11-18.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΤΗΝ ΑΓΙΑ ΕΔΡΑ

1. Πρώτες απόπειρες επανένωσης με την Παποσύνη

1.1 Ουρβανός Δ΄ (1261-1264)

Στις 25 Ιουλίου 1261, η Κωνσταντινούπολη, έπειτα από 57 χρόνια Λατινικής κατοχής, επανήλθε υπό την εξουσία των Βυζαντινών¹⁴. Στις 15 Αυγούστου του ίδιου έτους, ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος στέφθηκε στην Πόλη αυτοκράτορας, κάνοντάς την πρωτεύουσα του παλινορθωμένου «ρωμαϊκού» κράτους. Παράλληλα, έθεσε δύο στόχους: να διατηρήσει το θρόνο και την αυτοκρατορία του και να ανακαταλάβει τα εδάφη, που ανήκαν στο Βυζάντιο μέχρι το 1204¹⁵.

Ωστόσο, ο Μιχαήλ δεν είχε την ευκαιρία να πραγματοποιήσει ανενόχλητος τα σχέδια του. Ο τελευταίος ηγεμόνας της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης Βαλδουίνος Β΄ του Κουρτεναί¹⁶, μετά την πτώση της Πόλης, κατέφυγε στην Εύβοια και από εκεί στην Ιταλία, όπου τον υποδέχτηκε ο Μανφρέδος Χόχενστάουφεν, ο βασιλιάς της Σικελίας¹⁷. Αυτός τον παρακίνησε να επισκεφτεί τον Πάπα Ουρβανό Δ΄ (1261-1264)¹⁸, και να τον ενημερώσει για την κατάσταση. Ο Πάπας, εκλεγμένος τον Αύγουστο του 1261, μόλις πληροφορήθηκε το συμβάν, αποφάσισε να οργανώσει σταυροφορία για να τιμωρήσει τον σφετεριστή Μιχαήλ Η΄. Ωστόσο, το βαθύτερο κίνητρο του ήταν η επιθυμία του να ενώσει την Δυτική και την Ανατολική Εκκλησία υπό την αρχηγία του. Ο Μανφρέδος ήταν ο μόνος σε θέση να ηγηθεί μιας τέτοιας επιχείρησης και η γεωγραφική θέση του βασιλείου του τον ευνοούσε (εκείνο περιλάμβανε τη Νότια Ιταλία και Σικελία, καθώς και ορισμένα βόρεια εδάφη του κράτους της Ηπείρου). Όμως, ο Πάπας ήταν μεγάλος αντίπαλος της δυναστείας των Χόχενστάουφεν, επειδή ο Μανφρέδος είχε καταλάβει τη Σικελία, που ήταν παπικό

¹⁴ Αναλυτικά για τα γεγονότα από την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης μέχρι την θριαμβευτική είσοδο του Μιχαήλ Η΄ σε αυτήν, βλ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, σ. 181-188¹⁸ και ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, I, σ. 191-219¹⁸. Επίσης, πρβλ. ΟΛΩΒΟΛΟΣ, *Πανηγυρικός*, σ. 24¹⁹-26¹². ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αυτοβιογραφία*, σ. 457¹³-22. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 83³-87¹⁴. *Βραχεία Χρονικά*, I, σ. 63, αρ. 4, σ. 75, αρ. 7a, σ. 175, αρ. 5, σ. 180, αρ. 3, σ. 230, αρ. 9, σ. 241, αρ. 3, σ. 285, αρ. 3, σ. 299, αρ. 2, σ. 598, αρ. 1. *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 49-52, στίχοι 533-617. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ίστορία της Ρωμανίας*, σ. 123⁹-18. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1893-1894. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 92-115. NICOL, *Last Centuries*, σ. 33-37.

¹⁵ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, I, σ. 275¹⁻³, 16-18. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 87¹⁴-20. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 138. ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 231.

¹⁶ *PLP*, αρ. 2070.

¹⁷ *PLP*, αρ. 16779.

¹⁸ *PLP*, αρ. 21172. Για το γεγονός, βλ. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ίστορία της Ρωμανίας*, σ. 123¹⁹-32.

φέουδο (ενέργεια που επέφερε τον αφορισμό του), ενώ η δύναμη του αυξανόταν συνεχώς εις βάρος της παπικής. Συνεπώς, ο Ουρβανός δεν είχε καμία πρόθεση να κηρύξει σταυροφορία για την ανακατάληψη της Πόλης, προτού απαλλαχθεί από τον εχθρό του. Αν επέτρεπε στον Μανφρέδο να οδηγήσει μια εκστρατεία μεγάλης κλίμακας, θα τον έκανε πανίσχυρο και παράλληλα θα έπρεπε να τον αναγνωρίσει και ως βασιλιά της Σικελίας¹⁹.

Ο Μιχαήλ, για να αποσοβήσει τον κίνδυνο που προερχόταν από την Ιταλία, επειδή στρατιωτικά ήταν δύσκολο ως ακατόρθωτο, αποφάσισε να κινηθεί διπλωματικά, χρησιμοποιώντας ως διαπραγματευτικό μέσο την εξάλειψη του σχίσματος (το *σκάνδαλον*) μεταξύ των δύο Εκκλησιών²⁰, καθώς οι Βυζαντινοί θεωρούνταν σχισματικοί από τους Δυτικούς. Έτσι, ο Πάπας δε θα μπορούσε να ευλογήσει επίθεση εναντίον ενός χριστιανού ηγεμόνα, που θα επέστρεφε στον Καθολικισμό. Η ιδέα δεν ήταν καινούργια. Ο πρώτος αυτοκράτορας του κράτους της Νίκαιας Θεόδωρος Α΄ Λάσκαρις (1205-1222) είχε επιχειρήσει να διαπραγματευτεί την ειρήνη των Εκκλησιών, με αφορμή την αποστολή ενός παπικού απεσταλμένου στη Λατινική Κωνσταντινούπολη το 1214. Ωστόσο, οι συζητήσεις επί του θέματος, πρώτα στην Πόλη και έπειτα στην Ηρακλεία του Πόντου, όπου είχε στρατοπεδεύσει ο Θεόδωρος, δεν έφεραν αποτέλεσμα. Ο Λάσκαρις προσπάθησε ξανά το 1219, προτείνοντας τη σύγκληση συνόδου, που θα εξέταζε το ζήτημα, όμως η Ορθόδοξη Εκκλησία στάθηκε τροχοπέδη στο σχέδιο του²¹.

Έπειτα, ο Ιωάννης Γ΄ Δούκας Βατάτζης (1222-1254) προσέγγισε το 1248 τον Πάπα Ιννοκέντιο Δ΄ (1243-1254), προτείνοντάς του την ένωση Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας²². Το 1250 συζήτησε μαζί του, μέσω διπλωματικής αντιπροσωπείας, για παραχωρήσεις άνευ προηγουμένου στις αξιώσεις του για πρωτεία. Ως αντάλλαγμα ο Βατάτζης επιθυμούσε να εξασφαλίσει ότι ο Ιννοκέντιος θα σταμα-

¹⁹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 143· SETTON, *Paracy*, σ. 95-98· GILL, *Paracy*, σ. 106· NICOL, *Last Centuries*, σ. 48· WATT, *Paracy*, σ. 144· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 234.

²⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 461₂₆-463₆.

²¹ GILL, *Paracy*, σ. 40-42, 49· ANGOLD, *Byzantium in Exile*, σ. 553· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 212-213.

²² Ήδη, ο προηγούμενος Πάπας Γρηγόριος Θ΄ (1227-1241) είχε ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τον Πατριάρχη Γερμανό Β΄ (1223-1240) για το ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών. Το 1232, ο Γερμανός, με γράμμα του προς τον Ποντίφικα, έθιξε το παραπάνω θέμα. Το 1233, ο Γρηγόριος έστειλε στον Βατάτζη τέσσερις απεσταλμένους του, για να συζητήσουν μαζί του τις εκκλησιαστικές διαφορές των δύο δογμάτων. Εκείνοι έφτασαν τον Ιανουάριο του 1234. Ωστόσο, δεν επιτεύχθηκε τίποτα. Αναλυτικά με αυτά, βλ. GILL, *Paracy*, σ. 64-72. Επίσης, πρβλ. Frances KIANKA - A. CUTLER, *FRANCISCANS, ODB II*, σ. 802-803 και A. KAZHDAN, *GREGORY IX, ODB II*, σ. 878· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 214-216.

τούσε να υποστηρίζει την Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης και ότι η Πόλη θα δινόταν πίσω στους Βυζαντινούς. Ωστόσο, ο θάνατος και των δύο το 1254 διέκοψε τις διαπραγματεύσεις²³.

Ο γιος και διάδοχος του Βατάτζη Θεόδωρος Β΄ Λάσκαρις (1254-1258) συνέχισε την πολιτική του πατέρα του. Τον Μάρτιο του 1256, έστειλε μέσω πρεσβευτών επιστολές στον Πάπα Αλέξανδρο Δ΄ (1254-1261)²⁴ και σε ορισμένους καρδινάλιους, στις οποίες έκανε λόγο για την επιθυμία του να επικρατήσει ειρήνη μεταξύ των δύο Εκκλησιών²⁵. Και ο Μιχαήλ, ήδη από το 1259, ως αυτοκράτορας της Νίκαιας, είχε ξεκινήσει διπλωματικές δραστηριότητες με τον Αλέξανδρο Δ΄. Στόχος του Παλαιολόγου που είχε σφετεριστεί το θρόνο, ήταν η αναγνώριση της κυριαρχίας του και η προβολή μιας καινούριας αυτοκρατορικής πολιτικής, στην οποία θα περιλαμβανόταν η εκκλησιαστική ειρήνη. Ωστόσο, αυτή η αποστολή δε σημείωσε αποτέλεσμα²⁶.

Στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1261 ο Μιχαήλ, ως αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη, έστειλε δύο πρέσβεις του στον Ουρβανό Δ΄, τον Αλουβάρδη και Νικηφορίτζη²⁷, ώστε να τον ενημερώσουν για την εκδίωξη των Λατίνων ηγεμόνων από την Πόλη και να του ζητήσουν να αποδεχτεί το γεγονός ότι εκείνη περιήλθε στους Βυζα-

²³ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1795 (για το έτος 1248), 1804 (για το έτος 1250), 1816 (για άλλη μια πρεσβεία του Βατάτζη προς τον Πάπα κατά το τέλος του έτους 1253). Επίσης, βλ. GILL, *Papacy*, σ. 88-96· FRANCHI, *Vespri*, σ. 10-11· A. KAZHDAN, INNOCENT IV, *ODB* II, σ. 997 και M. J. ANGOLD, JOHN III VATATZES, *ODB* II, σ. 1047-1048· NICOL, *Last Centuries*, σ. 48· ANGOLD, *Byzantium in Exile*, σ. 555-557· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 217-218.

²⁴ *PLP*, αρ. 583.

²⁵ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1835-1839 και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 127-128. Σε αντίθεση με τον πατέρα του, ο Θεόδωρος Β΄ διαφωνούσε με το πρωτείο του Πάπα και επέμενε στην ισότητα μεταξύ του Ποντίφικα και του αυτοκράτορα. Ο Αλέξανδρος Δ΄, μέσω απεσταλμένου του στη Θεσσαλονίκη το 1256 (είχε προηγηθεί η πρεσβεία του Λάσκαρι), επιθυμούσε αφενός τη σύγκληση οικουμενικής συνόδου για την εκκλησιαστική ένωση και αφετέρου να δώσει άφεση σε όσους «σχισματικούς» ήταν πρόθυμοι να μεταστραφούν στον Καθολικισμό. Ωστόσο, δεν ήθελε να υποχωρήσει στο θέμα του πρωτείου. Τελικά, οι διαπραγματεύσεις ναυάγησαν, καθώς ο Θεόδωρος έκρινε πως η λατινική αυτοκρατορία ήταν αποδυναμωμένη και μπορούσε να καταλυθεί χωρίς την παπική βοήθεια, συνεπώς δε χρειαζόταν να κάνει καμία παραχώρηση προς την Αγία Έδρα. Βλ. σχετικά GILL, *Papacy*, σ. 98-100· A. KAZHDAN, ALEXANDER IV, *ODB* I, σ. 57-58· NICOL, *Last Centuries*, σ. 27· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 218-219. Για τον Θεόδωρο Β΄, βλ. M. J. ANGOLD, THEODORE II LASKARIS, *ODB* III, σ. 2040-2041.

²⁶ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1867f· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 60-61. Η ακριβής ημερομηνία κατά την οποία αναχώρησε η πρεσβεία δεν είναι γνωστή, αλλά είναι σίγουρο ότι αυτό συνέβη μετά την 1η Ιανουαρίου του 1259, όταν τότε εστέφθη αυτοκράτορας ο Μιχαήλ Παλαιολόγος. Σχετικά με την ημερομηνία της στέψης του και το ίδιο το γεγονός, βλ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, σ. 159⁶⁻¹⁸· ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, I, σ. 113¹³-115⁶ και 114, υποσ. 1· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 687-719· ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αυτοβιογραφία*, σ. 453²⁷-455²· *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 44, στίχοι 364-366· *Βραχέα Χρονικά*, I, σ. 75, αρ. 6 και II, σ. 609, αρ. 23, 24· FAILLER, *Chronologie*, I, σ. 40-41.

²⁷ *PLP*, αρ. 689 (όπου σημειώνεται πως ο Αλουβάρδης ταυτίζεται πιθανότητα με τον μοναχό Μάξιμο Αλουφάρδη. Αυτός, όπως θα αναφερθεί παρακάτω, πήγε το 1262 στη Ρώμη ως πρεσβευτής του αυτοκράτορα), αρ. 20300 (για τον Νικηφορίτζη).

ντινούς. Οι διπλωμάτες μετέφεραν μαζί τους δώρα, για να εξευμενίσουν την αναμενόμενη οργή του Πάπα. Και οι δυο ήταν οι πρώην *ύπογραμματεῖς* του έκπτωτου αυτοκράτορα Βαλδουίνου, οι οποίοι, μετά την ανακατάληψη της Βασιλεύουσας, τέθηκαν υπό την υπηρεσία του Παλαιολόγου. Ο τελευταίος τους χρησιμοποίησε σε αυτήν την αποστολή, επειδή λογικά χειρίζονταν άψογα τα λατινικά και ορισμένες δυτικοευρωπαϊκές δημώδεις γλώσσες και ήταν εξοικειωμένοι με τις διπλωματικές διαπραγματεύσεις²⁸. Ωστόσο, κατά τον Παχυμέρη, όταν οι πρέσβεις έφτασαν στην Ιταλία, τους συνέλαβαν ορισμένοι Ιταλοί (ενδεχομένως υποστηρικτές του Βαλδουίνου), οι οποίοι ήταν εξοργισμένοι λόγω της απώλειας της Πόλης και του θράσους του Μιχαήλ Η΄ να στείλει δυο ανθρώπους, που θεωρήθηκαν ότι είχαν προδώσει τον Βαλδουίνο με το να υπηρετούν πλέον τον Παλαιολόγο. Χωρίς να σεβαστούν την ιερότητα που είχε η πρεσβευτική ιδιότητά τους, τους επιτέθηκαν. Τον Νικηφορίτση τον έγδαραν ζωντανό από τα πόδια ως το κεφάλι. Ο Αλουβάρδης κατάφερε να ξεφύγει και να καταφύγει στον Πάπα, αλλά δεν είναι γνωστό τι συζήτησαν οι δύο άνδρες²⁹.

Ακολούθησαν άλλες δύο πρεσβείες: την άνοιξη του 1262 και του 1263. Σ' αυτήν του 1262, οι απεσταλμένοι Μάξιμος Αλουφάρδης, που ήταν μοναχός, ο Ανδρόνικος Μουζάλων και ο Σεβαστός Μιχαήλ Αβαλάντης³⁰ μετέφεραν γράμματα, κύριο σημείο των οποίων ήταν η προσπάθεια επίτευξης ειρήνης και ομόνοιας μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων, γεγονός που θα συμβάλει σε πιο γρήγορη επίλυση των εκκλησιαστικών διαφορών. Ωστόσο, ο αυτοκράτορας εσκεμμένα δεν αναφέρθηκε σε δογματικά και

²⁸ Η μητρική γλώσσα τους ήταν τα ελληνικά και αποτελούσε πάγια τακτική των ηγεμόνων της Λατινικής Αυτοκρατορίας της Κωνσταντινούπολης να χρησιμοποιούν ελληνόφωνους διερμηνείς στη διοίκηση του κράτους επιφορτίζοντάς τους τόσο με τις εσωτερικές όσο και με τις εξωτερικές υποθέσεις του. Όσο για τη λειτουργία του υψηλόβαθμου *ύπογραμματέα*, αυτή πρέπει να έμοιαζε με την αντίστοιχη του βυζαντινού *γραμματικοῦ*. Βλ. JACOBY, *Multilingualism*, σ. 37-38. Ο όρος *γραμματικός* σήμαινε, εκτός από λόγιος ή δάσκαλος (που ήταν η αρχαία του σημασία και δινόταν συχνά ως ψευδώνυμο), γραμματέας ή γραφέας, ενώ μετά τον 12ο αιώνα αντικατέστησε στις γραπτές πηγές τον αντίστοιχο του *ἀσηκρίτου*, δηλαδή του αυτοκρατορικού γραμματέα, ενός υψηλού αξιώματος. Τον 14ο αιώνα, στο έργο του Ψευδο-Κωδινού εξισωνόταν με τον δημόσιο συμβολαιογράφο, ο οποίος μπορούσε να επικυρώσει ακόμα και κρατικές συμφωνίες. Βλ. σχετικά Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, ASEKRETIS, *ODB I*, σ. 204, Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, GRAMMATIKOS, *ODB II*, σ. 866 και Α. ΚΑΖΗΔΑΝ – Α. CUTLER, NOTARY, *ODB III*, σ. 1495.

²⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, I, σ. 227¹¹⁻²⁵. Βλ. επίσης, DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1901a· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 132, 140-141· LOENERTZ, *Histoire et chronologie*, σ. 432-434· SETTON, *Paracy*, σ. 77, 84, 95. GILL, *Paracy*, σ. 106-107· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 235-236· LAMPAKIS, 'Diplomacy' of Michael VIII, σ. 171-172

³⁰ *PLP*, αρ. 15 για τον Μιχαήλ Καλόθετο Αβαλάντη, ο οποίος έφερε τον τίτλο του *σεβαστού*. Οι *σεβαστοί* κατά τον 13ο αιώνα ήταν οι διοικητές στρατιωτικών μονάδων διαφορετικής εθνοτικής καταγωγής. Βλ. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, SEBASTOS, *ODB III*, σ. 1862-1863. Ο Ανδρόνικος Μουζάλων δεν έχει καταγραφεί στο *PLP*.

λειτουργικά ζητήματα. Δεν μαρτυρείται η αντίδραση του Ουρβανού, αλλά είναι πιθανό πως εκείνος, λόγω της αντιβυζαντινής πολιτικής του, δεν έλαβε σοβαρά υπόψη τη διπλωματική αποστολή. Με την πρεσβεία του 1263, ο Μιχαήλ δήλωνε πως ήταν έτοιμος να συζητήσει εκκλησιαστικά θέματα υπό την κρίση της Αγίας Έδρας³¹.

Αυτή τη φορά, ο Ουρβανός απάντησε επίσημα στις 18 Ιουλίου 1263. Στο γράμμα του ανέφερε ότι ήταν χαρούμενος που ο Μιχαήλ ήθελε να επιστρέψει στους κόλπους της Ρωμαϊκής (Δυτικής) Εκκλησίας, επειδή μόνο κατά αυτόν τον τρόπο θα προστατευόταν απ' όλους τους δυτικούς πρίγκιπες. Επίσης, συμβούλευε τον Παλαιολόγο να σταματήσει τις εχθροπραξίες με τον πρίγκιπα της Αχαΐας και τόνιζε ότι θα έστελνε νουντίσιους³², συγκεκριμένα τέσσερις Φραγκισκανούς³³, να φροντίσουν για τα εκκλησιαστικά θέματα και την ειρήνη³⁴.

Παράλληλα, στην Ιταλία, ήδη από τον 12ο αιώνα, επικρατούσαν δύο πολιτικές παρατάξεις: η μια πλευρά αποτελούνταν από τους Γιβελίνους, οπαδούς του Γερμανού αυτοκράτορα, εκείνη την εποχή, του Μανφρέδου. Το όνομά τους προερχόταν από την πόλη Waiblingen, γενέτειρα των Χόχενσταουφεν. Η άλλη πλευρά απαρτιζόταν από τους Γουέλφους, από την πόλη Welf, κοιτίδα του ομώνυμου οίκου, ο οποίος ήταν αντίπαλος των Χόχενσταουφεν. Όταν οι τελευταίοι εγκαταστάθηκαν στην ιταλική χερσόνησο, οι Γουέλφοι, ως αντίθετοι στη δυναστεία, πήραν το μέρος του Πάπα. Εκείνη την περίοδο, υποστήριζαν τον Ουρβανό Δ'. Η διαμάχη τους ήταν σκληρή και αφορούσε την επικράτηση στην Ιταλία. Την αρχηγία των Γουέλφων ανέλαβε τον Ιούλιο του 1263 ο κόμης του Ανζού, του Μείν και της Προβηγκίας Κάρολος Α' (1226-

³¹ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1906, 1911 (για την πρεσβεία του 1262), 1918a (για την αντίστοιχη του 1263). Ο NICOL, *Last Centuries*, σ. 49, αναφέρει ότι οι επιστολές του 1262 γράφτηκαν τον Ιούνιο εκείνου του έτους. Βλ. HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 223.

³² Ο νουντίσιος (από το λατινικό *nuntius*=αγγελιαφόρος) είναι ακόμα και σήμερα ο διπλωματικός αντιπρόσωπος της Αγίας Έδρας, δηλαδή της Ρώμης. Μπορεί όμως να λειτουργεί και ως προσωπικός απεσταλμένος του Πάπα σε διάφορα κράτη. Ενεργεί με άμεση εξουσία από τον ίδιο και έτσι δεν υπόκειται στον έλεγχο των τοπικών επισκόπων. Εκτός από το να εκπροσωπεί τον Πάπα, ασχολείται και με τα εσωτερικά θέματα της Εκκλησίας. Βλ. σχετικά R. A. DESTRO, NUNCIO, APOSTOLIC, στο: CARSON – CERRITO, *TNCE*, X, σ. 484-486 και FLINN, *EOC*, papal nuncio, σ. 500.

³³ Οι Φραγκισκανοί μοναχοί (Μικροί Αδελφοί ή Μινωρίτες) ήταν ένα θρησκευτικό καθολικό τάγμα, ιδρυμένο το 1209, με ιεραποστολικό έργο, όπως ήταν ο προσηλυτισμός των μουσουλμάνων της Ανατολής. Μερικοί από αυτούς δρούσαν επίσης ως παπικοί απεσταλμένοι προς το κράτος της Νίκαιας και έπειτα στο αντίστοιχο του Βυζαντίου, για να συζητήσουν εκεί επίμαχα θεολογικά ζητήματα, που απασχολούσαν τις δύο Εκκλησίες. Τον 14ο αιώνα ίδρυσαν βάση στο Πέρα και σε όλη τη διάρκεια του αιώνα, υπηρετούσαν και ως πρεσβευτές του αυτοκράτορα προς τον Πάπα και ως πρεσβευτές του Ποντίφικα προς την βυζαντινή αυλή. Βλ. συνοπτικά Frances KIANKA - A. CUTLER, *FRANCISCANS*, *ODB II*, σ. 802-803. Αναλυτικά για την ιστορία του τάγματος, βλ. ROBSON, *Franciscans*.

³⁴ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 146-147, 157, 165-166· SETTON, *Papacy*, σ. 99-100· GILL, *Papacy*, σ. 107-109· NICOL, *Last Centuries*, σ. 49· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 236-237, 240-241.

1285), ο νεότερος αδελφός του βασιλιά Λουδοβίκου Θ΄ της Γαλλίας³⁵. Ήδη, από το 1262, ο Πάπας είχε κηρύξει έκπτωτο του σικελικού θρόνου τον Μανφρέδο, καλώντας τον Κάρολο να αναλάβει τα ηνία του βασιλείου για λογαριασμό του Ποντίφικα³⁶.

Εν τω μεταξύ, άλλη μια πρεσβεία από την Κωνσταντινούπολη έφτασε κατά την άνοιξη ή το καλοκαίρι του 1263 στο Ορβιέτο της Ιταλίας. Αυτή έφυγε από την Βασιλεύουσα, πριν φτάσουν εκεί οι τέσσερις Φραγκισκανοί, οι οποίοι άργησαν αρκετά. Μέχρι τον Μάιο του 1264 η Κουρία³⁷ δεν είχε νέα τους και ούτε ήξερε, αν είχαν καταλήξει στην Πόλη. Η καθυστέρηση πολύ πιθανόν να οφειλόταν στις άσχημες συγκοινωνίες που υπήρχαν κατά τον Μεσαίωνα. Συγκεκριμένα το ταξίδι Ρώμη-Κωνσταντινούπολη μπορούσε να διαρκέσει από τρεις ως τέσσερις μήνες³⁸. Την πρεσβεία αποτελούσε μόνο ο Νικόλαος³⁹, επίσκοπος⁴⁰ Κρότωνα (πόλη στην ανατολική ακτή της Καλαβρίας της Ιταλίας) από το 1254 και στέλεχος της Κουρίας. Μετέφερε ένα γράμμα του αυτοκράτορα, στο οποίο αναφερόταν πως οι Βυζαντινοί ήταν πραγματικά έτοιμοι για την ένωση. Αυτό θα το επιβεβαίωνε στον Ουρβανό και ο Νικόλαος. Στο τέλος του γράμματος, ο Μιχαήλ ζητούσε παπικούς απεσταλμένους να

³⁵ *PLP*, αρ. 11232. Βλ. και LEONARD, *Angevins*, σ. 49, για το πώς έγινε ο Κάρολος κύριος της Προβηγκίας. Για τον οίκο και τον χαρακτήρα του Καρόλου, βλ. DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 9-24.

³⁶ Βλ. LEONARD, *Angevins*, σ. 110· GEANAKOΠLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 164· GILL, *Papacy*, σ. 106· ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ανδεγαυική κυριαρχία*, σ. 43, υποσ. 11· NICOL, *Last Centuries*, σ. 49· DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 132· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 241.

³⁷ Κουρία: οι κεντρικές διοικητικές υπηρεσίες του επισκόπου της Ρώμης, δηλαδή του Πάπα. Βλ. FLINN, *EOC*, λήμμα *curia*, σ. 213-214.

³⁸ Βλ. GEANAKOΠLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 166, 266· GILL, *Papacy*, σ. 109. ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 243.

³⁹ Ο Νικόλαος είχε γεννηθεί στο Δυρράχιο και ήταν δίγλωσσος, δηλαδή ήξερε πολύ καλά ελληνικά και λατινικά. Επίσης ήταν φανατικός υπέρμαχος της ένωσης των Εκκλησιών. Το 1261, ο Μιχαήλ τον κάλεσε κρυφά στην Κωνσταντινούπολη, για να εξηγήσει στο περιβάλλον του και στο βυζαντινό κλήρο την λατινική πίστη. Ο Νικόλαος έφτασε εκεί παραμονή Χριστουγέννων του 1262. Ο αυτοκράτορας και μέλη του ανώτερου κλήρου φαίνεται ότι πείστηκαν πως δεν υπήρχε ουσιαστική διαφορά στα δόγματα των δύο Εκκλησιών. Ο Νικόλαος επέστρεψε στην Κουρία το 1263 και το 1264 γύρισε ξανά στην Πόλη, όπου έμεινε μέχρι τον Φεβρουάριο του 1265, οπότε περιέπεσε σε δυσμένεια και εξορίστηκε στην Ηράκλεια του Πόντου. Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 462, υποσ. 2 και 463¹⁰⁻¹⁹. Επίσης, DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1889b· GEANAKOΠLOS, *Union of Lyons*, σ. 83· LOENERTZ, *Histoire et chronologie*, σ. 434-436 (στη σ. 436 μνημονεύονται πληροφορίες για τους τελευταίους μήνες της ζωής του επισκόπου, δηλαδή από τον Ιούνιο του 1275 ως τον Νοέμβριο του 1276)· GILL, *Papacy*, σ. 109-110· *PLP*, αρ. 20413· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 233-234.

⁴⁰ Επίσκοπος: ο υψηλότερος βαθμός στη ιεραρχία της Καθολικής Εκκλησίας μετά τον Πάπα. Βλ. F. A. SULLIVAN - S. K. WOOD, *BISHOP (IN THE CHURCH)*, στο: CARSON - CERRITO, *TNCE*, II, σ. 411-417.

συνοδεύσουν τον Νικόλαο πίσω στην Κωνσταντινούπολη και να κάνουν τα απαραίτητα, για να ολοκληρωθεί η ένωση⁴¹.

Η απάντηση του Πάπα γράφτηκε στις 23 Μαΐου 1264. Συμφωνώντας με την απαίτηση του Παλαιολόγου, θα έστελνε πίσω τον επίσκοπο ως δικό του αποκρισιάριο⁴², καθώς και άλλους δύο Φραγκισκανούς. Μαζί με τους άλλους τέσσερις, αν βρίσκονταν ακόμα στην Πόλη, θα έκαναν τις τελικές διαπραγματεύσεις, χωρίς όμως καμία καθυστέρηση από την πλευρά του αυτοκράτορα.

1.2 Κλήμης Δ' (1265-1268)

Ο Ουρβανός πέθανε τον Οκτώβρη του 1264. Τον διαδέχτηκε ο Κλήμης Δ', στις 5 Φεβρουαρίου του 1265⁴³. Για αυτό το έτος, δεν μνημονεύεται στις γραπτές πηγές καμία διπλωματική δραστηριότητα μεταξύ Βυζαντίου και Παποσύνης. Αυτό είναι λογικό, επειδή η ανάγκη παπικής βοήθειας ήταν μειωμένη για δύο λόγους: πρώτον, γιατί ο Ουρβανός είχε πεθάνει, και, δεύτερον, επειδή ο πόλεμος μεταξύ Μανφρέδου Χοχενστάουφεν και Καρόλου Α' του Ανζού για τον θρόνο του βασιλείου της Σικελίας αποκρυσταλλωνόταν, κρατώντας τον Μανφρέδο απασχολημένο και εμποδίζοντάς τον να αναλάβει εκστρατεία εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας⁴⁴.

Ωστόσο, τον Ιανουάριο του 1266 ο Κάρολος ανακηρύχθηκε βασιλιάς της Σικελίας και στις 26 Φεβρουαρίου του ίδιου έτους νίκησε στο Μπενεβέντο (κοντά στη Νεάπολη) τον στρατό του Μανφρέδου, ο οποίος και σκοτώθηκε κατά τη διάρκεια της μάχης. Έτσι, ο Ανδευγαυός ανέλαβε και πρακτικά την ηγεσία των καινούργιων του κτήσεων⁴⁵. Ήταν ένας πολύ επικίνδυνος αντίπαλος για τη βυζαντινή αυτοκρατορία με

⁴¹ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1918b και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 159-165· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 176-178· GILL, *Papacy*, σ. 109-110· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 242-245· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 223.

⁴² Αποκρισιάριος: κατά την εκκλησιαστική ορολογία ήταν ο αγγελιαφόρος ή αντιπρόσωπος επισκόπου ή ηγουμένου, που εκπροσώπηε επαρχιακές εκκλησίες στην αυτοκρατορική αυλή. Χρησιμοποιούνταν ορισμένες φορές και ως αυτοκρατορικός διπλωμάτης. Βλ. σχετικά Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *AMBASADORS*, *ODB I*, σ. 75 και Ρ. MAGDALINO, *APOCRISIARIOS*, *ODB I*, σ. 136.

⁴³ *PLP*, αρ. 11830.

⁴⁴ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 178-180, 195-196· SETTON, *Papacy*, σ. 100. GILL, *Papacy*, σ. 111-112· ΜΗΛΙΟΣ, *Ενωτικές διαπραγματεύσεις*, σ. 246-247.

⁴⁵ Δύο χρόνια αργότερα, στις 23 Αυγούστου του 1268, στο Tagliacozzo (στην επαρχία Apuglio, ανατολικά της Ρώμης), ο Κάρολος κατατρόπωσε σε μάχη τον τελευταίο απόγονο της δυναστείας των Χοχενστάουφεν, τον Κορραδίνο, εγγονό του Φρειδερίκου Β', τον αιχμαλώτισε και τον εκτέλεσε στις 29 Οκτωβρίου του ίδιου έτους μαζί με πολλούς άλλους αρχηγούς της παράταξης των Γιβελλίνων. Έτσι, εδραιώθηκε στο βασίλειο του. Βλ. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 143¹³⁻²⁴ και LEONARD, *Angevins*, σ. 68-71· DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 58.

φιλοδοξία να επεκτείνει την κυριαρχία του σε όλη την ιταλική χερσόνησο, στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή⁴⁶.

Στις 14 Σεπτεμβρίου του 1266, ο Μιχαήλ έστειλε πρεσβεία στο Βιτέρμπο⁴⁷, με επικεφαλής τον φιλενωτικό Κωνσταντίνο Μελιτηνιώτη (δεν αναφέρεται αν κατείχε τότε αξίωμα, αλλά το 1270 έγινε αρχιδιάκονος του κλήρου του παλατιού)⁴⁸. Αυτός μετέφερε επιστολή του αυτοκράτορα γραμμένη καθ' υπόδειξη του βυζαντινού λογίου Μανουήλ Ολοβόλου⁴⁹, στην οποία γινόταν λόγος για την ένωση των Εκκλησιών και τα πολιτικά της οφέλη, και επιστολή του Πατριάρχη Γερμανού Γ΄, ώστε, μέσω αυτής, να αποδείξει ο Μιχαήλ ότι ο κλήρος παρείχε στήριξη στην πολιτική του⁵⁰.

Ο Κλήμης ανέμενε πως η πρεσβεία του Μελιτηνιώτη θα είχε φέρει τις γραπτές εγγυήσεις του αυτοκράτορα για την υιοθέτηση του Ρωμαϊκού Δόγματος και θα ήταν εξουσιοδοτημένη να δεχτεί την ένωση στο όνομα του Μιχαήλ και του λαού του, αλλά αυτό δεν συνέβη. Τα παραπάνω επισημαίνονταν στο γράμμα του, χρονολογούμενο στις 4 Μαρτίου 1267, στο οποίο καταγράφεται μια λεπτομερής και μακρά ομολογία

⁴⁶ ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 129₁₁₋₁₆, 159₆₋₃₀, 288, σημ. 166 (όπου στη σ. 159 παρουσιάζονται συνοπτικά οι νίκες του Καρόλου και οι κατακτήσεις του από το 1266 ως το 1277, όταν έγινε Βασιλιάς της Ιερουσαλήμ και επικυρίαρχος ηγεμόνας του πριγκιπάτου της Αχαΐας. Επίσης, αναφέρεται ότι ο ίδιος θεωρούσε πως όσα είχε ήταν ελάχιστα, γιατί φιλοδοξούσε να κυριαρχήσει στον κόσμο. Έτσι, κατέστρωσε σχέδιο για να υποτάξει τη Βυζαντινή αυτοκρατορία). LEONARD, *Angevins*, σ. 56-59, 90. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 189-191. SETTON, *Paracy*, σ. 102. GILL, *Paracy*, σ. 113. NICOL, *Last Centuries*, σ. 49. WATT, *Paracy*, σ. 145. ABULAFIA, *Kingdom of Sicily*, σ. 509. Ο μεταγενέστερος της εποχής ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 123₈₋₁₅, περιγράφει τον Κάρολο ως πολύ φιλόδοξο, ικανό στο σχεδιασμό όσων έπρεπε να γίνουν και στο να μετατρέπει εύκολα τη σκέψη του σε έργα. Είχε ισχυρή προσωπικότητα και νου και για αυτό ξεπερνούσε όλους τους προκατόχους του σε μεγάλο βαθμό.

⁴⁷ Το Βιτέρμπο ήταν η θερινή κατοικία των Παπών. Βλ. SETTON, *Paracy*, σ. 133.

⁴⁸ *PLP*, αρ. 17856. Επίσης, το 1275 έγινε Χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας της Κωνσταντινούπολης, θέση που κατείχε, όπως και την αντίστοιχη του αρχιδιακόνου, ως το 1282. Έπειτα, καθαιρέθηκε λόγω της αποκήρυξης της ένωσης και, από το 1283 ως το 1296, έτος θανάτου του, βρισκόταν κλεισμένος σε διάφορες φυλακές. Δεν είναι σίγουρο, αν έλαβε και το αξίωμα του Πρωτέκδικου το 1273. Απονεμόταν σε κληρικούς και στις λειτουργίες του, από το 12ο ως τον 15ο αιώνα, περιλαμβάνονταν η προστασία όσων ζητούσαν άσυλο στην Αγία Σοφία, είτε ήταν οφειλότες είτε σκλάβοι είτε άνθρωποι που κατηγορούνταν δίκαια ή άδικα για φόνο. Στην τελευταία περίπτωση, ο Πρωτέκδικος άκουγε την ομολογία του ατόμου, έκρινε αν ήταν αθώο ή ένοχο και, αν ήταν το δεύτερο, τότε του έγραφε σε ένα χαρτί τα επιτίμια που έπρεπε να κάνει, για να εξιλεωθεί για τις αμαρτίες του. Πρωτέκδικοι μαρτυρούνταν και στις επαρχίες του κράτους από τον 11ο αιώνα, αλλά δε σχετιζόνταν με υποθέσεις ασύλου. Βλ. σχετικά Ruth J. MACRIDES, *PROTEKDIKOS*, *ODB* III, σ. 1742-1743.

⁴⁹ *PLP*, αρ. 21047.

⁵⁰ ΟΛΩΒΟΛΟΣ, *Πανηγυρικός*, σ. 12, υποσ. 2. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1939a και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 167-183, ο οποίος τοποθετεί χρονικά την επιστολή του αυτοκράτορα τον Ιούνιο περίπου του 1265. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 200-202 (ο οποίος αναφέρει ως πρέσβη τον Θεόδωρο Μελιτηνιώτη. Όμως, πρόκειται για λάθος, αφού το άτομο που φέρει το ίδιο ονοματεπώνυμο ήταν πατριαρχικός αξιωματούχος και συγγραφέας και έζησε τον 14ο αιώνα. Βλ. Alice-Mary TALBOT, MELITENIOTES, THEODORE, *ODB* II, σ. 1336-1336 και *PLP*, αρ. 17851). LOENERTZ, *Histoire et chronologie*, σ. 436-438 (όπου ο ερευνητής επισημαίνει πως πρώτος ο Κλήμης ξεκίνησε τις διαπραγματεύσεις με τον Μιχαήλ, αποστέλλοντάς του πρεσβεία το 1266, η οποία είχε ήδη επιστρέψει στην Κουρία, όταν ο Πάπας συνέταξε το γράμμα της 4ης Μαρτίου του 1267). SETTON, *Paracy*, σ. 101.

πίστης, που έπρεπε να γίνει αποδεκτή από τον αυτοκράτορα, τον κλήρο και τον λαό, χωρίς καμία διαπραγμάτευση. Επίσης, ο Κλήμης ζητούσε την άμεση αναγνώριση του παπικού πρωτείου. Η ένωση θα ήταν εφικτή μόνο με την εκπλήρωση των δύο όρων. Διαφορετικά, θα επερχόταν η τιμωρία: δηλαδή, προειδοποιούσε έμμεσα τον Μιχαήλ ότι θα ωθούσε τον Κάρολο (και τον Βαλδουίνο Β΄) εναντίον της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, απέρριψε την αυτοκρατορική πρόταση για τη σύγκληση Οικουμενικής Συνόδου σε βυζαντινά εδάφη, η οποία θα πραγματοποιόταν την ένωση. Δικαίωμα σε Σύνοδο, που θα ρύθμιζε διάφορα ζητήματα, θα είχε ο Μιχαήλ, όταν εκείνος και το κράτος του επέστρεφαν στους κόλπους της Εκκλησίας (εννοείται της Ρωμαϊκής). Ωστόσο, την τοποθεσία της Συνόδου θα επέλεγε ο Πάπας. Τέλος, ο Ποντίφικας ετοίμασε γράμμα και για τον Πατριάρχη Ιωσήφ Α΄ (ενθρονισμένος στις 28 Δεκεμβρίου 1266, μετά την παραίτηση του προηγούμενου, του Γερμανού Γ΄, στις 15 Σεπτεμβρίου 1266). Τον παρακαλούσε να παρακινήσει τον αυτοκράτορα και άλλους, όσους μπορούσε, ώστε να δεχτούν την ένωση, «για να θεραπευτούν πολλές πληγές», όπως έγραφε⁵¹.

Αυτές οι νέες και συγκεκριμένες απαιτήσεις του Πάπα θα πίεζαν τον Μιχαήλ, ο οποίος μέχρι τότε χρονοτριβούσε με τις γενικές υποσχέσεις του περί ένωσης, θέλοντας να μη προκαλέσει αντιδράσεις στο εσωτερικό του κράτους του, θίγοντας τα ευαίσθητα εκκλησιαστικά ζητήματα⁵².

Στις 9 Ιουνίου 1267, ο Κλήμης διέταξε 3 Δομινικανούς μοναχούς⁵³ να επισκεπτούν την Πόλη και να οριστικοποιήσουν το ζήτημα της ένωσης, δηλαδή να διαπιστώσουν, αν οι Βυζαντινοί δέχονταν χωρίς αντίρρηση, όσα είχαν συμφωνηθεί. Αν συνέβαινε το αντίθετο, τότε ο Πάπας θα επέτρεπε στον Κάρολο και στους συμμάχους του να εισβάλλουν στο Βυζάντιο. Η διενέργεια επίθεσης είχε αποφασιστεί στις 27 Μαΐου του 1267, στο Βιτέρμπο, όπου είχε υπογραφεί συνθήκη μεταξύ του Καρόλου

⁵¹ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1942· PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 397-399· GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 202-204· LOENERTZ, *Histoire et chronologie*, σ. 437· SETTON, *Papacy*, σ. 102· GILL, *Papacy*, σ. 113-115· WATT, *Papacy*, σ. 148-149.

⁵² HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 224.

⁵³ Οι Δομινικανοί ήταν ένα θρησκευτικό καθολικό τάγμα, που ιδρύθηκε το 1215 από τον Άγιο Δομίνικο και είχε ιεραποστολική δράση, κυρίως στην Ανατολή. Το 1228 είχε εγκατασταθεί στην Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης και στους Αγίους Τόπους. Μεταξύ των διαφόρων βάσεων του ήταν και αυτή στο Πέρα στην Πόλη, από όπου μέλη του τάγματος δρούσαν ως παπικοί απεσταλμένοι και ως πρέσβεις του βυζαντινού αυτοκράτορα στον Πάπα, όπως επίσης ως προσηλυτιστές. Αρκετοί έμαθαν πολύ καλά την ελληνική γλώσσα και έγραψαν σε αυτή θεολογικές πραγματείες, οι οποίες απευθύνονταν σε εξέχοντες Βυζαντινούς, συμπεριλαμβανομένου και του Ανδρόνικου Β΄, με σκοπό να τους πείσουν να δεχτούν, όσα δίδασκε η Δυτική Εκκλησία σχετικά με την εκτόρευση του Αγίου Πνεύματος και το παπικό πρωτείο. Βλ. Frances KIANKA, *DOMINICANS, ODB* I, σ. 648.

Α΄ Ανζού και του έκπτωτου Λατίνου αυτοκράτορα Βαλδουίνου Β΄, με τη σύμφωνη γνώμη του Πάπα Κλήμη. Ο Κάρολος θα αναλάμβανε σταυροφορία εναντίον του Μιχαήλ Παλαιολόγου και θα επανέφερε τον Βαλδουίνο στο θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Οι πολεμικές ενέργειες ήταν προγραμματισμένες να ξεκινήσουν μέχρι τον Μάιο του 1274⁵⁴.

Ωστόσο, το γράμμα της 4ης Μαρτίου του 1267 δεν μεταφέρθηκε με τους Δομινικανούς, αλλά με τον Μελιτηνιώτη και τους υπόλοιπους πρέσβεις που επέστρεφαν. Ο Κάρολος, μετά από προτροπή του Πάπα, τους έδωσε γραπτές εγγυήσεις στις 21 Μαρτίου 1267, για να εξασφαλίσουν την ασφαλή μετάβασή τους στην Κωνσταντινούπολη (επίσης, ο Κάρολος, μέσω του διαβατηρίου, έδωσε οδηγίες στους υφισταμένους του να μην επιτρέψουν στους πρέσβεις να έλθουν σε επαφή με εχθρούς του βασιλείου του)⁵⁵. Πριν αυτοί γυρίσουν πίσω στην Πόλη, ο Μιχαήλ ξανάστειλε πρεσβεία με αίτημα⁵⁶, στο οποίο ο Πάπας απάντησε στις 17 Μαΐου 1267. Ο τελευταίος ανέφερε άλλη μια φορά πως ο κίνδυνος να επιτεθούν οι Λατίνοι στην αυτοκρατορία θα εξαλειφόταν, αν οι Βυζαντινοί (*Γραικούς* τους προσφωνούσε) επέστρεφαν στη Ρωμαϊκή Εκκλησία. Γι΄ αυτό ήταν απαραίτητο ο αυτοκράτορας να έπειθε τον κλήρο του. Αλλιώς θα έπρεπε «να αποφεύγει ως σχισματικούς, όσους δεν δέχονταν την ένωση». Το γράμμα, που περιείχε τα παραπάνω, θα το διαβίβαζαν οι τρεις Δομινικανοί, που προαναφέρθηκαν⁵⁷.

Ωστόσο, η κατάσταση που επικρατούσε στο εσωτερικό του κράτους ήταν δυσχερέστερη από όσο πίστευε ο Πάπας. Στις 25 Δεκεμβρίου 1261, ο Μιχαήλ είχε τυφλώσει τον νόμιμο διάδοχο του θρόνου της Νίκαιας Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι και, ως

⁵⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 461⁴⁻¹²· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 98¹⁻⁵, 123³⁻¹¹, 16-20· FRANCHI, *Vespri*, σ. 9-10, 148-161 (το κείμενο της συμφωνίας και το έγγραφο του Πάπα, που την επικύρωσε)· DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 91, 93. Αυτή ήταν η δεύτερη συνθήκη, που συνήφθη στο Βιτέρμπο και στην οποία προβλεπόταν ακόμα ο γάμος του Φιλίππου του Κουρτεναί, γιου του Βαλδουίνου, με τη κόρη του Καρόλου Βεατρίκη (FRANCHI, *ό.π.*, σ. 162-163). Η πρώτη συνθήκη, υπογεγραμμένη στις 24 Μαΐου 1267, ήταν μεταξύ του Καρόλου και του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, με τη συγκατάθεση του Πάπα και του Βαλδουίνου. Αφορούσε την παραχώρηση της Αχαΐας στον Κάρολο από τον Γουλιέλμο με τον όρο ότι η κόρη του τελευταίου θα νυμφευόταν τον Φίλιππο, τον γιο του Ανδεγαυού βασιλιά. Επίσης, ο Γουλιέλμος θα διατηρούσε δικαιωματικά ως τον θάνατό του μια περιορισμένη επικαρπία του πριγκιπάτου. Βλ. σχετικά ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ίστορία της Ρωμανίας*, σ. 129¹⁷⁻²⁶ και 256, σημ. 93· LEONARD, *Angevins*, σ. 104 (όπου παρουσιάζεται συνοπτικά μόνο η δεύτερη συνθήκη)· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 197-200· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 26-30, 64-65.

⁵⁵ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 200-201, υποσ. 37.

⁵⁶ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1947. Μέσω της επιστολής που κόμιζαν οι πρέσβεις, ο Μιχαήλ πρότεινε στον Πάπα σταυροφορία εναντίον των Σελτζούκων Τούρκων, για να βοηθήσουν τους Αρμένιους.

⁵⁷ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 204-205· SETTON, *Papacy*, σ. 103-104· GILL, *Papacy*, σ. 116-117· NICOL, *Last Centuries*, σ. 50-51· WATT, *Papacy*, σ. 148· LAMPAKIS, 'Diplomacy' of Michael VIII, σ. 177.

αποτέλεσμα, οι υποστηρικτές του Λάσκαρι, που ζούσαν στα σύνορα της περιοχής της Νίκαιας, στασίασαν λίγο αργότερα. Ακόμα, ο Πατριάρχης Αρσένιος, στις αρχές του 1261, αφόρισε τον Μιχαήλ για αυτήν την ενέργειά του. Ο αυτοκράτορας είχε προσπαθήσει επανειλημμένα να πείσει τον Πατριάρχη να άρει την απόφασή του, χωρίς αποτέλεσμα.

Έτσι, ο Μιχαήλ παρέμενε αφορισμένος, ώσπου το 1265 πέτυχε να καθαιρέσει τον Αρσένιο με απόφαση Συνόδου και να τον εξορίσει στην Προκόννησο. Έπειτα, διόρισε τον Γερμανό Γ' (25 Μαΐου 1265), ευελπιστώντας ότι θα τον συγχωρούσε. Ούτε όμως ο Γερμανός το έκανε και ο αυτοκράτορας τον υποχρέωσε να παραιτηθεί (15 Σεπτεμβρίου 1266). Τότε, συγκλήθηκε σύνοδος από μητροπολίτες και αρχιεπισκόπους, η οποία επέλεξε τον μοναχό Ιωσήφ του Γαλησίου ως νέο Πατριάρχη. Στις 28 Δεκεμβρίου 1266, ο Μιχαήλ τον προώθησε στο πατριαρχικό αξίωμα και εκείνος, ως Ιωσήφ Α', έδωσε άφεση στον Παλαιολόγο στις 2 Φεβρουαρίου 1267. Όσοι ήταν αντίθετοι με την απομάκρυνση του Αρσενίου αντιτάχθηκαν και στην εκλογή του Γερμανού και στην εκλογή του Ιωσήφ (στον τελευταίο αντιτάχθηκαν και επειδή είχε συγχωρέσει τον Μιχαήλ και επειδή υπήρχε η φήμη πως, πριν ακόμα γίνει Πατριάρχης, είχε αφοριστεί από τον Αρσένιο, άρα η εκλογή του ήταν άκυρη). Αυτοί ονομάστηκαν Αρσενιάτες. Ήταν κυρίως μοναχοί και μέλη του κατώτερου κλήρου, ωστόσο βρήκαν υποστηρικτές και ανάμεσα στους κοσμικούς υπηκόους του κράτους και εντός της αυτοκρατορικής οικογένειας. Μετά την άφεση του 1267, ο αριθμός τους μεγάλωσε και οι ταραχές εξαπλώθηκαν στην αυτοκρατορία. Χαρακτηριστικό αποτελεί το γεγονός ότι ο Γεώργιος Ακροπολίτης, ο Μέγας Λογοθέτης⁵⁸, προσπάθησε με τη βία να επαναφέρει την τάξη στην πρωτεύουσα, όμως απέτυχε⁵⁹.

⁵⁸ Μέγας Λογοθέτης: σ' αυτήν την περίοδο ήταν ένας υψηλόβαθμος αξιωματούχος, συγκεκριμένα ο επικεφαλής των εξωτερικών σχέσεων, επιφορτισμένος με την αλληλογραφία με τα άλλα κράτη. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 174₁₋₉ και ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Diplomacy 1204-1453*, σ. 78. Αντιστοιχεί στον σημερινό πρωθυπουργό και υπουργό εξωτερικών. Βλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 258, υποσ. 2.

⁵⁹ Για τα παραπάνω γεγονότα, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, I, σ. 255₂₃₋₂₅₉₄, 259₂₃₋₂₇₁₇, 281₁₋₂₈₃₂₂, II, σ. 329₁₋₃₅₅₃, 363₁₅₋₃₆₅₂₅, 379₁₋₃₈₃₇, 385₂₂₋₃₈₉₃₀, 393₂₇₋₃₉₉₁₈, 407₂₂₋₄₁₁₁₀, 437₁₋₁₃ και ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 93₅₋₉₅₁₉, 107₁₁₋₁₀₈₈. Επίσης, *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 44₃₆₁₋₃₆₃, 52₆₁₈₋₆₂₆. GILL, *Paracy*, σ. 117-118. NICOL, *Last Centuries*, σ. 45-46. Alice-Mary TALBOT, ARSENIOS AUTOREIANOS, *ODB* I, σ. 187. HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 221-222. *PLP*, αρ. 1694 (για τον Αρσένιο), αρ. 9072 (για τον Ιωσήφ Α'), αρ. 17091 (για τον Γερμανό Γ'). Για την αντίσταση των μοναχών εναντίον της πολιτικής του Μιχαήλ, βλ. ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Άγιοι*, σ. 177-182. Για τις αιτίες του κινήματος των Αρσενιατών, για το πώς εξελίχθηκε αλλά και τις συνέπειες που είχε στην κοινωνία, βλ. ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχίσμα*, σ. 177-235 και ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών*.

2. Η ένωση των Εκκλησιών στη Σύνοδο της Λυών (1274)

Ο Πάπας Κλήμης πέθανε στις 29 Νοεμβρίου του 1268. Τον διαδέχτηκε ο Γρηγόριος Γ΄ την 1η Σεπτεμβρίου του 1271, μετά το μεγαλύτερο σε διάρκεια κενόκλαβιο⁶⁰ στην ιστορία της Ρωμαϊκής Εκκλησίας⁶¹. Κατά τη διάρκεια αυτού του διαστήματος, όπως καταγράφει ο Παχυμέρης, ο Μιχαήλ μάθαινε πως τα σχέδια του Καρόλου προχωρούσαν και, προσπαθώντας να τα καθυστερήσει, έστειλε συχνά στους καρδινάλιους της Ρώμης (επειδή η ποντιφική έδρα ήταν κενή) μυστικούς αγγελιαφόρους, οι οποίοι ήταν έμπιστοι Ιταλοί ευγενείς, πιθανόν μοναχοί, είτε Φραγκισκανοί είτε Δομινικανοί. Ο αυτοκράτορας τούς χρησιμοποιούσε, διότι είχαν λιγότερες πιθανότητες να συλληφθούν, όταν διέσχιζαν τα εδάφη του σικελικού βασιλείου, για να πάνε στη Ρώμη ή το Βιτέρμπο. Κατά τον Geanakoplos, η συνηθισμένη διαδρομή ήταν δια ξηράς από την Κωνσταντινούπολη ως τον Αυλώνα (λογικά μέσω της Εγνατίας Οδού μέχρι τη Θεσσαλονίκη), δια θαλάσσης από το Δυρράχιο ή τον Αυλώνα ως το Μπρίντιζι (ή το Οτράντο, νοτιότερα του Μπρίντιζι, αν ξεκινούσαν από τον Αυλώνα⁶²), και ξανά δια ξηράς από εκεί ως τη Ρώμη ή το Βιτέρμπο⁶³. Οι μοναχοί μετέφεραν μαζί

⁶⁰ Κονκλάβιο: το συμβούλιο των καρδινάλιων, οι οποίοι αποφασίζουν για την ανάδειξη νέου Πάπα. Βλ. B. FORSHAW και εκδότες, CONCLAVE, στο: CARSON – CERRITO, *TNCE*, IV, σ. 60.

⁶¹ Ο GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 223, 237, αναφέρει ότι ο Κάρολος εμπόδισε τη γρήγορη εκλογή νέου Πάπα, για να πετύχει τα σχέδια του. Επίσης, προσπάθησε να την κατευθύνει, αλλά χωρίς αποτέλεσμα. Ο WATT, *Paracy*, σ. 146, επισημαίνει πως ο Κάρολος έπαιξε σίγουρα ρόλο στην καθυστέρηση της ανάδειξης καινούργιου Ποντίφικα. Για τον Γρηγόριο Γ΄, βλ. και *PLP*, αρ. 4585.

⁶² AVRAMEA, *Communications*, σ. 69.

⁶³ GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 201, υποσ. 39. Η Εγνατία Οδός ήταν ο κύριος χερσαίος δρόμος, που ξεκινούσε από τις ακτές της Αδριατικής, συγκεκριμένα από το Δυρράχιο και τον Αυλώνα, και εκτεινόταν ως τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη. Αποτελούσε ουσιαστικά τη συνέχεια της Απίας Οδού, η οποία ξεκινούσε από τη Ρώμη και κατέληγε στο Μπρίντιζι. Ωστόσο, ήδη από το 1204, η Εγνατία είχε σταματήσει να χρησιμοποιείται ως ενιαίος δρόμος και μόνο το κομμάτι από τη Βασιλεύουσα ως τη Θεσσαλονίκη λειτουργούσε κανονικά, το οποίο, την εποχή του Μιχαήλ Η΄, αποτελούσε τον κύριο άξονα επικοινωνίας των δύο πόλεων. Γενικά, οι τρόποι ταξιδιού των ατόμων ήταν είτε με πόδια είτε με ζώα, τα οποία, ειδικά κατά την μέση και ύστερη βυζαντινή περίοδο, ήταν τις περισσότερες φορές οι γάιδαροι ή τα μουλάρια και λιγότερες φορές τα άλογα. Βλ. K. BELKE, *Communications: Roads and Bridges*, στο: JEFFREYS, *Oxford Handbook*, σ. 296, 298, 300-301 και για περισσότερα σχετικά με την Εγνατία, AVRAMEA, *Communications*, σ. 68-72. Ωστόσο, οι πρεσβευτές μιας διπλωματικής αποστολής είναι πολύ πιθανό πως ήπτευαν εντός των βυζαντινών εδαφών, για να κινούνται γρηγορότερα. Ο ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 464, υποσ. 1-2, 465²⁻⁶, 20-24 και υποσ. 6, μνημονεύει πληροφορία, που επιβεβαιώνει τον παραπάνω ισχυρισμό: τον Ιούλιο ή Ιούλιο του 1270, μια πρεσβεία δύο ατόμων ξεκίνησε να πάει στον βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκο Θ΄. Οι απεσταλμένοι ακολούθησαν τη διαδρομή Κωνσταντινούπολη-Αυλώνα, χρησιμοποιώντας άλογα. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το σχέδιο της πορείας του υπόλοιπου ταξιδιού. Από τον Αυλώνα οι διπλωμάτες θα επιβιβάζονταν σε καράβι, για να διασχίσουν τις ακτές της Νότιας Ιταλίας και της Σικελίας. Περνώντας το νησί, θα συνέχιζαν ως τη γαλλική επικράτεια και θα προσόρμιζαν σε όποιο λιμάνι έβρισκαν, σύμφωνα με τις οδηγίες που είχαν λάβει. Είναι φανερό πως, από άποψη χρόνου και ασφάλειας, συνέφερε τους

τους χρυσό, ώστε να επηρεάσουν την κρίση των καρδινάλιων υπέρ του Παλαιολόγου και είναι πολύ πιθανό ότι εκείνος, κατά τη διάρκεια της βασιλείας του, εφοδίαζε με χρυσάφι τις περισσότερες πρεσβείες προς τη Ρώμη, αν δεν το έκανε για όλες⁶⁴.

Ο Γρηγόριος Ι΄ χειροτονήθηκε και στέφθηκε επίσημα στις 27 Μαρτίου του 1272 και στις 31 του ίδιου μήνα ανακοίνωσε τη σύγκληση μια γενικής Συνόδου, με έδρα τη Λυών⁶⁵ της Γαλλίας, για την 1η Μαΐου του 1274. Οι στόχοι της θα ήταν οι εξής: α) να επαναφέρει τους Βυζαντινούς στους κόλπους της Αγίας Έδρας· β) να σώσει τους Αγίους Τόπους από την ολοκληρωτική καταστροφή· γ) να αναμορφώσει τον κλήρο. Ο πιο σημαντικός στόχος για τον Γρηγόριο ήταν ο δεύτερος. Επίσης, ο Γρηγόριος σχεδίαζε να απαλλαγεί από τον Κάρολο, που απειλούσε τις παπικές κτήσεις, με το να τον θέσει επικεφαλής της εκστρατείας⁶⁶. Έτσι, η ένωση με τους Βυζαντινούς του χρησίμευε περισσότερο ως μέσο για την κήρυξη και την υλοποίηση σταυροφορίας με στόχο την ανακατάληψη των Αγίων Τόπων και λιγότερο ως καθ' εαυτό σκοπός (αν και η ένωση ήταν σίγουρα επιθυμητή). Με επιστολή του προς τον Μιχαήλ τον πληροφορήσε για την εκλογή του και ότι ήταν η κατάλληλη στιγμή για την ειρήνη των δυο Εκκλησιών (ο Γρηγόριος ήταν στη Συρία, όταν τον εξέλεξαν οι καρδινάλιοι στο Βι-

διπλωμάτες να κινηθούν δια θαλάσσης κατά το μεγαλύτερο τμήμα της διαδρομής, από το χρησιμοποιήσουν πλοίο μόνο για το κομμάτι Αυλώνα-Μπρίντιζι και να συνεχίσουν χερσαία ως τη Γαλλία. Τελικά, εκείνοι αγκυροβόλησαν για λίγες μέρες στο ακρωτήριο Passero, στο νότιο άκρο της ανατολικής ακτής της Σικελίας, και μετά αναχώρησαν για την Τυνησία, γιατί έμαθαν πως ο Λουδοβίκος είχε μεταβεί εκεί.

Όσον αφορά τη διαδρομή που ακολουθούσαν γενικά οι βυζαντινοί πρεσβευτές από το Μπρίντιζι ως τη Ρώμη, είναι δύσκολο να δοθεί μια συγκεκριμένη απάντηση, γιατί η βασική Via Appia, στο τμήμα που ξεκινούσε νότια της πόλης Benevento, βρισκόταν σε κακή κατάσταση. Επίσης, το τμήμα της από τη Νάπολη ως τη Ρώμη μαστιζόταν από επιδρομές ληστών. Λογικά, οι απεσταλμένοι του αυτοκράτορα, ειδικά αν ήταν καθολικοί μοναχοί, θα γνώριζαν να κινηθούν σε άλλες μικρότερες οδούς του βασιλείου της Σικελίας ή ακόμα μπορεί να χρησιμοποιούσαν ορισμένους εμπορικούς δρόμους του, που είχαν μεγαλύτερη ασφάλεια. Για το δίκτυο των δρόμων της νότιας Ιταλίας και την ασφάλεια των αντίστοιχων εμπορικών, βλ. SAKELLARIOU, *Southern Italy*, σ. 143-147.

⁶⁴ Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 461¹³⁻²⁶, 463⁷⁻¹⁰, 471⁹⁻¹² και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 356 και υποσ. 67. Κατά τον SETTON, *Paracy*, σ. 102-103, ο Μιχαήλ, ως ρεαλιστής, χρησιμοποίησε πάντα χρυσό στο διπλωματικό παιχνίδι. Βλ. και FRANCHI, *Vespri*, σ. 41-42.

⁶⁵ Αυτή η Σύνοδος ήταν η 14η Οικουμενική (SETTON, *Paracy*, σ. 110) και η δεύτερη, που έλαβε χώρα στη Λυών. Η πρώτη έγινε το 1245, επί Πάπα Ιννοκεντίου Δ΄ (1243-1254). Βλ. GILL, *Paracy*, σ. 78, 80. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τη Σύνοδο του 1245, βλ. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, INNOCENT IV, *ODB* II, σ. 997 και WATT, *Paracy*, σ. 137-144. Ο Γρηγόριος επέλεξε τη Λυών αντί για τη Ρώμη, γιατί ανέμενε μεγάλη ενίσχυση για τη σταυροφορία του από το βασιλιά της Γαλλίας Φίλιππο Γ΄ (γιου του Λουδοβίκου Θ΄) και από τον Κάρολο Α΄ του Ανζού. Ακόμα, η πόλη, συγκριτικά με τη Ρώμη, βρισκόταν εγγύτερα στην Αγγλία, από το βασιλιά της οποίας (Εδουάρδο Α΄) ο Πάπας προσδοκούσε επίσης βοήθεια. Και οι τρεις βασιλιάδες είχαν εμπειρία, γιατί είχαν υπηρετήσει στο παρελθόν ως σταυροφόροι. Βλ. WATT, *Paracy*, σ. 146.

⁶⁶ Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, GREGORY X, *ODB* II, σ. 878.

τέρμπο. Επικοινωνήσε με τον παραπάνω τρόπο με τον αυτοκράτορα καθ' οδόν προς την Ιταλία, το 1271)⁶⁷.

Ο Μιχαήλ απάντησε στον Γρηγόριο μέσω του Ιωάννη Παράστρωνα, ο οποίος έφτασε το καλοκαίρι του 1272 στην Κουρία, μεταφέροντας μήνυμα αφοσίωσης του αυτοκράτορα στην Αγία Έδρα και βαθιάς επιθυμίας του για την ένωση των Εκκλησιών. Ωστόσο, καμία αναφορά δε γινόταν στην ομολογία πίστης, την οποία ζητούσε ο Πάπας Κλήμης, ίσως, επειδή ο Παλαιολόγος ήλπιζε πως από τον καινούργιο και ενθουσιώδη Ποντίφικα θα μπορούσε να εξασφαλίσει με το μικρότερο κόστος την προστασία από τους εχθρούς του. Ο Παράστρων θα έδινε εχέγγυα της ειλικρίνειας των λεγομένων του Μιχαήλ⁶⁸.

Στις 24 Οκτωβρίου 1272, ο Πάπας ενημέρωσε γραπτώς τον αυτοκράτορα για τη Σύνοδο του 1274, την οποία ετοίμαζε, και του ζήτησε να παρευρεθεί ο ίδιος ή να εκπροσωπηθεί μέσω αντιπροσώπων του. Πρώτα όμως έπρεπε να ομολογήσει τη Ρωμαϊκή Πίστη ενώπιον των απεσταλμένων του Πάπα, σύμφωνα με το γραπτό πρότυπο του Κλήμη, έπειτα να κάνει το ίδιο ο κλήρος και ο λαός του. Μετρίασε βέβαια και ορισμένες απαιτήσεις του. Αλλά τα παραπάνω έπρεπε να γίνουν πριν τη Σύνοδο, δηλαδή ο αυτοκράτορας έπρεπε να βιαστεί, για να μην υποστεί τις συνέπειες. Στις 25 Οκτωβρίου, ο Γρηγόριος ετοίμασε γράμμα και για τον Πατριάρχη (με το οποίο τον παρότρυνε να βοηθήσει τα μέγιστα για την ένωση) και για την ιεραρχία του βυζαντινού κλήρου, για να τους προσκαλέσει να συμμετάσχουν στη Σύνοδο. Τις επιστολές προς τον αυτοκράτορα, τον Πατριάρχη και την ιεραρχία του κλήρου θα τις μετέφεραν τέσσερις Φραγκισκανοί. Αυτοί ήταν οι Girolamo του Ascoli⁶⁹, Raimondo Berengario, Bonagrazia του San Giovanni in Persiceto και Bonaventura του Mugello, οι οποίοι θα ταξίδευαν προς την Κωνσταντινούπολη ως νούντσιοι μαζί με τον Ιωάννη Παράστρωνα, που ήταν ακόμα στη Ρώμη. Στις 26 Οκτωβρίου 1272, ο Κάρολος

⁶⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 473₂₅-475₁₇. LÉONARD, *Angevins*, σ. 115-116. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 237-238, 258, υποσ. 1. SETTON, *Paracy*, σ. 107-108, 110. GILL, *Paracy*, σ. 120, 123. NICOL, *Last Centuries*, σ. 52-53. WATT, *Paracy*, σ. 112, 145-146.

⁶⁸ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1986 και FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 221 και υποσ. 4. Ο Παράστρων ήταν Φραγκισκανός μοναχός, γεννημένος στην Κωνσταντινούπολη, γνώστης της ελληνικής και λατινικής γλώσσας. Ήταν υπέρμαχος της ένωσης των Εκκλησιών και έπαιξε σημαντικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις μεταξύ του αυτοκράτορα και του Γρηγορίου Ι', δρώντας ως παπικός νούντσιος. Συμμετείχε στη Σύνοδο στη Λυών και πέθανε στην Πόλη το 1275. Βλ. σχετικά ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 474-475, υποσ. 2. GEANAKOPOLOS, *Union of Lyons*, σ. 84-85. *PLP*, αρ. 21910.

⁶⁹ Αρκετά χρόνια μετά, ο Girolamo έγινε Πάπας με το όνομα Νικόλαος Δ' (22 Φεβρουαρίου 1288-Απρίλιος 1292). Βλ. GILL, *Paracy*, σ. 187.

έδωσε οδηγίες για την ασφάλεια τους, καθώς θα διέσχιζαν το βασίλειό του. Οι βούντσοι και ο Παράστρων έφτασαν στην Βασιλεύουσα στα τέλη του 1272⁷⁰.

Ο Μιχαήλ από την πλευρά του έπρεπε να πείσει τον Ιωσήφ Α΄ και ορισμένα μέλη του ανώτερου κλήρου να ευνοήσουν την ένωση και ο Πάπας να εμποδίσει τον Βαλδουίνο και τον Κάρολο να εκστρατεύσουν κατά της Κωνσταντινούπολης (η επίθεση, όπως έχει αναφερθεί ήταν προγραμματισμένη για το 1274, με βάση τη συνθήκη του Βιτέρμπο)⁷¹. Και οι δυο θα αντιμετώπιζαν δυσκολίες ως προς την επίτευξη του στόχου τους, ο πρώτος, όμως, είχε περισσότερες⁷².

Ο αυτοκράτορας έπρεπε να υπερκεράσει σοβαρά εμπόδια. Ο κλήρος δεν ήθελε την ένωση και ένα μεγάλο μέρος του ήταν ήδη εχθρικά διακείμενο απέναντι στον Μιχαήλ, εξαιτίας της μεταχείρισης που επιφύλαξε ο τελευταίος προς τον νεαρό Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι και τον Αρσένιο. Πρώτα ο Παράστρων, στις αρχές του 1273, επιχείρησε να προσεγγίσει τον Πατριάρχη και τον κλήρο της Βασιλεύουσας αναλύοντας πως η ένωση ήταν απαραίτητη, για να υπάρξει ειρήνη μεταξύ Ορθοδόξων και Καθολικών, αλλά τα επιχειρήματά του δεν είχαν αποτέλεσμα⁷³. Έπειτα, ανέλαβε ο ίδιος ο Μιχαήλ να εξηγήσει στην βυζαντινή ιεραρχία ότι η ένωση δεν ήταν επικίνδυνη, αλλά αναγκαία. Ο Χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας⁷⁴ Ιωάννης Βέκκος⁷⁵ εξέφρασε σε συνοδική συνεδρία τις ανθενωτικές πεποιθήσεις της πλειοψηφίας του κλήρου και ισχυρίστηκε ότι οι Λατίνοι ήταν αιρετικοί και πως η Ορθόδοξη Εκκλησία δεν

⁷⁰ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 237-241· SETTON, *Paracy*, σ. 110-111· GILL, *Paracy*, σ. 124-126· FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 221 και υποσ. 5 (όπως σημειώνει ο ερευνητής, οι παπικοί απεσταλμένοι θα πρέπει να έφυγαν από την Ιταλία μετά τις 7 Νοεμβρίου του 1272, γιατί μετέφεραν, εκτός όσων αναφέρθηκαν, και έγγραφα, που είχε υπογράψει ο Πάπας στις 5 και 7 Νοεμβρίου στο Ορβιέτο. Λογικά μετά κινήθηκαν νότια, προς τη Ρώμη, όπου βρισκόταν ο Παράστρων, τον πήραν και έφυγαν μαζί του. Ωστόσο, ακόμα και 31 Δεκεμβρίου του 1272 να έφτασαν όλοι στην Πόλη, είναι αξιοθαύμαστο το πως κατάφεραν να ταξιδέψουν τόσο γρήγορα προς αυτήν. Η ταχύτητα οφείλεται ενδεχομένως στο γεγονός πως ήταν μόνο πέντε, άρα δεν τους επιβράδυνε κάτι, και στο πως θα χρησιμοποιήσαν πλοίο για ένα μεγάλο τμήμα της διαδρομής).

⁷¹ Δύο γεγονότα είχαν καθυστερήσει την επίθεση του Καρόλου εναντίον της βυζαντινής αυτοκρατορίας τα προηγούμενα χρόνια: πρώτον, η κάθοδος του Κονραδίνου στην Ιταλία και η τελική σύγκρουση μεταξύ αυτού και του Ανδεγαυού το 1268 και, δεύτερον, η αναγκαστική συμμετοχή του Καρόλου στη δεύτερη σταυροφορία του αδελφού του Λουδοβίκου Θ΄ στην Τυνησία το 1270, η οποία έληξε την 1η Νοεμβρίου του ίδιου έτους. Βλ. LEONARD, *Angevins*, σ. 105-107. Ο FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 215, αναφέρει άλλη μια αιτία καθυστέρησης της εκστρατείας: η βυζαντινή επίθεση εναντίον του πριγκιπάτου της Αχαΐας ανάγκασε τις στρατιωτικές δυνάμεις του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου να παραμείνουν εκεί, για να το προστατεύσουν. Έτσι, εκείνος δεν μπόρεσε τελικά να συμμετάσχει στον στρατό που ετοίμαζε ο σύμμαχος του Κάρολος, για να εισβάλει στο Βυζάντιο.

⁷² GILL, *Paracy*, σ. 127.

⁷³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 475₁₈-479₁₁ και FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 221-222.

⁷⁴ Χαρτοφύλακας: εκκλησιαστικός αξιωματούχος με αρχαιοθετικά και γραμματειακά καθήκοντα, ο κυριότερος βοηθός του Πατριάρχη. Βλ. Ruth J. MACRIDES, CHARTOPHYLAX, *ODB* I, σ. 415-416.

⁷⁵ *PLP*, αρ. 2548.

μπορούσε να έλθει εις κοινωνία με αυτούς. Ο Μιχαήλ πίστευε πως θα κέρδιζε τους κληρικούς, αν απομάκρυνε τον Βέκκο, που τους στήριζε. Έτσι, προσπάθησε να τον καταδικάσει μέσω της συνόδου για ένα άλλο ζήτημα, στο οποίο είχε εμπλακεί, αλλά απέτυχε. Τότε, περίπου την άνοιξη του 1273, τον φυλάκισε στον πύργο του Ανεμά, χωρίς επίσημη κατηγορία⁷⁶.

Έπειτα, οι συνεργάτες του αυτοκράτορα έγραψαν τόμον, στον οποίο συνοψίζονταν οι δογματικές θέσεις των Λατίνων, και τον παρουσίασαν σε σύνοδο, που συγκλήθηκε γι' αυτόν το σκοπό, ίσως τον Μάιο του 1273. Ωστόσο, η σύνοδος αντέδρασε και με τη σειρά της συνέγραψε τόμο (*ἀπόλογον* ή *ἀπολογία*), με τον οποίο υπερασπιζόταν τις θέσεις της. Ο Μιχαήλ, διαπιστώνοντας πως ο κλήρος παρέμενε αμετανόητος, αποφάσισε να στραφεί προς τον Βέκκο. Οι συνεργάτες του Παλαιολόγου για άλλη μια φορά ανέλαβαν δράση. Παρείχαν στον Βέκκο επιλεγμένα πατερικά συγγράμματα, ο οποίος τα μελέτησε σταδιακά μέσα στη φυλακή και κατέληξε πως τα δόγματα των Πατέρων της Εκκλησίας δεν έρχονταν σε αντίθεση με τις θέσεις των Λατίνων. Τις νέες απόψεις του έμαθε ο Μιχαήλ και για αυτό τον απελευθέρωσε και τον τοποθέτησε ξανά στο παλαιό αξίωμα του. Ωστόσο, τον Ιούνιο του 1273 ο Πατριάρχης Ιωσήφ ορκίστηκε εγγράφως πως δε θα δεχόταν την ένωση, όσο οι δογματικές διαφορές Ορθοδόξων και Καθολικών δεν επιλύονταν και όσο οι τελευταίοι επέμεναν στο θέμα του *Filioque*. Ο αυτοκράτορας, αντιλαμβανόμενος πως δε θα είχε τη βοήθεια του Πατριάρχη στις διαδικασίες για την πραγματοποίηση της ένωσης, ζήτησε την αρωγή του Βέκκου, ο οποίος είχε πειστεί για την ορθότητα του αυτοκρατορικού εγχειρήματος (η μεταστροφή των απόψεων του σχετικά με την εκκλησιαστική ένωση έγινε σταδιακά και ολοκληρώθηκε πολύ μετά τον Ιούνιο του 1273, ενώ δεν είναι γνωστή η ημερομηνία απελευθέρωσής του από τη φυλακή. Κατά τον Failler εκείνη πραγματοποιήθηκε πολύ μετά του Ιουνίου)⁷⁷.

⁷⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, II, σ. 479₁₂-485₁₃ και 484, υποσ. 3 (όπου, σε αυτήν την υποσημείωση, επεξηγείται ότι ο πύργος του Ανεμά βρισκόταν κοντά στο παλάτι των Βλαχερνών και ότι εκεί είχαν φυλακιστεί πολλοί επιφανείς Βυζαντινοί): LAURENT – DARROUZES, *Dossier grec*, αρ. 9, σ. 335₁₃₋₂₉ (*Άνωνύμου. Κατά τοῦ Βέκκου*): ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 128₁₄-129₁₂: DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1998a: FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 222-223.

⁷⁷ Σχετικά με αυτά, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, II, σ. 485₁₄-491₂₄ (και σ. 488 υποσ. 1): LAURENT – DARROUZES, *Dossier grec*, αρ. 1, σ. 134-301 (το κείμενο της *Απολογίας*), αρ. 2, σ. 302-305 (ο όρκος του Πατριάρχη Ιωσήφ): FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 222-223: HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 228. Επίσης, για τη μεταστροφή των απόψεων του Βέκκου εντός της φυλακής, πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 129₁₂-130₅. Στην πραγματικότητα, ο Βέκκος διάβασε δύο σύντομες θεολογικές πραγματείες του Βλεμμύδη, στις οποίες περιέχονταν αυτούσια αποσπάσματα των Πατέρων της Εκκλησίας. Ο Βλεμμύδης παρέθετε τα αποσπάσματα, για να στηρίξει τις θέσεις του. Βλ. σχετικά GILL, *Paracy*, σ. 152-155.

Κατά τη διάρκεια όλων των παραπάνω γεγονότων, οι τέσσερις παπικοί νούντσιοι βρίσκονταν στην Κωνσταντινούπολη και πολύ πιθανόν να παρακολουθούσαν τις εξελίξεις. Το καλοκαίρι του 1273 ο Μιχαήλ έστειλε πίσω στον Πάπα δύο από αυτούς (τον Raimondo Berengario και τον Bonaventura του Mugello) και δύο δικούς του, τον Μεγα Κοντόσταυλο Θεόδωρο και τον διερμηνέα Goffredo⁷⁸, με επιστολή στην οποία ο ίδιος έκανε λόγο, πρώτον, για τις δυσκολίες που συνάντησε, για να πείσει τους υπηκόους του για την ένωση, και, δεύτερον, για την προθυμία του να τη δεχτεί οτιδήποτε και αν περιλάμβανε. Ζητούσε επίσης από τον Πάπα εγγυήσεις για την ασφάλεια των απεσταλμένων του⁷⁹.

Ο Γρηγόριος, στις 20 Νοεμβρίου 1273, απαίτησε από τον Κάρολο να εγγυηθεί την προστασία των πρέσβων και να αναβάλει την προγραμματισμένη εκστρατεία του εναντίον του Βυζαντίου μέχρι την 1η Μαΐου 1275⁸⁰. Εκείνος δέχτηκε στις 7 Ιανουαρίου του 1274, αλλά το διαβατήριο που εξέδωσε για τους διπλωμάτες είχε ισχύ ενός μήνα. Στις 21 Νοεμβρίου 1273, ο Γρηγόριος, που ήταν ήδη στη Λυών, τόνιζε με γράμμα του προς τον Μιχαήλ ότι όφειλε να προσέχει τη φήμη του, καθώς υπήρχαν υπόνοιες πως δεν έπραττε όσα χρειαζόνταν για την ένωση και έδειχνε ανειλικρίνεια. Επιπροσθέτως, έπρεπε να στείλει πληρεξούσιους αντιπροσώπους του, στους οποίους

⁷⁸ Μέγας Κοντόσταυλος: στρατιωτικό αξίωμα, ο αρχηγός των Λατινικών μισθοφορικών στρατευμάτων. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 175₁₂₋₁₄. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, ΚΟΝΟΣΤΑΥΛΟΣ, *ODB* II, σ. 1147. Ο Goffredo ήταν πιθανόν Λατίνος ή Γασμούλος, δηλαδή απόγονος επιμειξίας Βυζαντινών και Λατίνων. Βλ. Μ. C. BARTUSIS, GASMOULOS, *ODB* II, σ. 823. Επίσης, όλες οι βυζαντινές αντιπροσωπείες στη Ρώμη περιελάμβαναν και έναν διερμηνέα. Βλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 243, υποσ. 52.

⁷⁹ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2002, 2002a και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 88, 207-218. Επίσης, βλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 241-243, 245, υποσ. 63, όπου σε αυτήν ο συγγραφέας αναφέρει πως στην πρεσβεία συμμετείχε και ο Γεώργιος Μετοχίτης. GILL, *Paracy*, σ. 128-129. Δεν είναι γνωστό γιατί ο Παχυμέρης δεν καταγράφει την παραπάνω αποστολή.

⁸⁰ Ο Γρηγόριος έπεισε τον Κάρολο να μην εμποδίσει την πραγματοποίηση των ενωτικών διαπραγματεύσεων. Ωστόσο του επέτρεψε ανεπίσημα να συνεχίζει να εξοπλίζεται και να κάνει επιθέσεις στις αλβανικές ακτές και την Πελοπόννησο (τις οποίες είχε ξεκινήσει από το 1271), γιατί θεωρούσε πως, αν σταματούσε τις επεκτατικές ενέργειες του Καρόλου, θα ενίσχυε τη θέση του βυζαντινού αυτοκράτορα και θα τον καθιστούσε λιγότερο πρόθυμο να φροντίσει για την εκκλησιαστική ένωση. Πάντως, ο Πάπας κατάφερε να κάνει τον Ανδεγαυό να υπογράψει συμφωνία με τον Μιχαήλ, στα τέλη περίπου του 1273, το περιεχόμενο της οποίας δεν έχει καταγραφεί. Ο GEANAKOPOLOS αναφέρει ότι πιθανόν να επρόκειτο για ανακωχή, γιατί κατά το πρώτο μισό του 1274 οι πολεμικές δραστηριότητες στις παραπάνω περιοχές είχαν μειωθεί. Όμως, ο Μιχαήλ εισέβαλε σε κτήσεις του Καρόλου την άνοιξη του 1274. Επομένως, αν όντως υπογράφηκε ανακωχή, πρέπει να ήταν μικρής διάρκειας και να τηρήθηκε μόνο από τον Κάρολο, ο οποίος εκ των πραγμάτων δε μπορούσε να πράξει διαφορετικά, καθώς είχε να αντιμετωπίσει διάφορα προβλήματα στη βόρεια Ιταλία και στο βασίλειό του. Και πριν τη Σύνοδο και μετά από αυτήν, τήρησε αμυντική στάση. Σχετικά με αυτά, βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2003 και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 241, 244-245, 279-280.

θα χορηγούνταν διαβατήρια για την ασφαλή μετακίνησή τους, ώστε να γίνουν οι διαπραγματεύσεις⁸¹.

Ο αυτοκράτορας προσπάθησε ως εκ τούτου να πείσει τον κλήρο του με κάθε τρόπο. Ο Πατριάρχης Ιωσήφ, αντίθετος με την ένωση με τον τρόπο που ήθελε η Δυτική Εκκλησία⁸², λίγο πριν την 11η Ιανουαρίου του 1274 (ίσως και πριν τις 24 Δεκεμβρίου 1273), συμφώνησε με τον Μιχαήλ πως θα αποσυρόταν σε μοναστήρι, αλλά θα διατηρούσε τα πατριαρχικά του δικαιώματα. Αν η ένωση πετύχαινε, θα παραιτείτο, διαφορετικά θα επέστρεφε στον πατριαρχικό θρόνο του. Στις 11 Ιανουαρίου κατέφυγε στη μονή της Περιβλέπτου⁸³.

Όμως, οι επίσκοποι δεν έκαναν καμία υποχώρηση. Ακολούθησαν σκληρά μέτρα, όπως φυλακίσεις, βασανιστήρια και δημεύσεις περιουσιών. Επιπλέον, ο Μιχαήλ προσπάθησε να τους εξηγήσει πως η ένωση αφορούσε μόνο τρία σημεία (παπικό πρωτείο, δικαίωμα έφεσης βυζαντινών κληρικών στον Ποντίφικα και μνημόνευση του ονόματος του τελευταίου στη λειτουργία), τα οποία είχαν μικρή αξία στην πράξη, και πως όλα γίνονταν χάριν *οικονομίας*, δηλαδή για να εξασφαλίσουν οι Βυζαντινοί την παπική βοήθεια εναντίον των πολιτικών αντιπάλων του κράτους, κυρίως του Καρόλου⁸⁴. Επίσης, ο ίδιος ο αυτοκράτορας θα έδινε γραπτές εγγυήσεις πως δε θα γινόταν καμία αλλαγή ή προσθήκη στο ορθόδοξο Σύμβολο της Πίστεως ούτε θα μεταβάλλονταν οι ορθόδοξες παραδόσεις. Στις 24 Δεκεμβρίου του 1273, κατόπιν απαίτησης των επισκόπων, οι δεσμεύσεις του Παλαιολόγου προς εκείνους επιβεβαιώθηκαν με χρυσόβουλο λόγο⁸⁵, έγγραφο με το οποίο συμφώνησαν και υπέγραψαν. Οι παραβάτες των όρων, που περιέχονταν σε αυτό, θα τιμωρούνταν με αφορισμό. Όμως, παρά τη

⁸¹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 243-245· SETTON, *Papacy*, σ. 111-112· GILL, *Papacy*, σ. 129-131.

⁸² Ο Πατριάρχης Ιωσήφ ήταν υπέρ της ένωσης, με την προϋπόθεση ότι η Ρωμαϊκή Εκκλησία θα αναγνώριζε και θα αναιρούσε τα λάθη της, που προκάλεσαν το σχίσμα. Επίσης, ήθελε τη σύγκληση Συνόδου από τον αυτοκράτορα, στην οποία θα συμμετείχε η Παλαιά Ρώμη, η Κωνσταντινούπολη και τα άλλα τρία ανατολικά πατριαρχεία. Βλ. HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 228.

⁸³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 493₁₃-495₃· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2004.

⁸⁴ HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 226.

⁸⁵ Χρυσόβουλος λόγος: ήταν έγγραφο προνομίων, το οποίο αφορούσε αυτοκρατορικές δωρεές μεγάλης κλίμακας. Ήταν η πανηγυρικότερη κατηγορία των βυζαντινών χρυσόβουλων και αποτελούσε την κατεξοχήν έκφραση της μεγαλειότητας του αυτοκράτορα. Έφερε χρυσή βούλα, δηλαδή σφραγίδα (όπως κάθε χρυσόβουλλο, εξ'ού και το όνομα), είχε μεγάλο μήκος (για να επιδείξει, ενδεχομένως, ακόμα και μέσω των διαστάσεων, το μεγαλείο της αυτοκρατορικής αρχής) και η γραφή του κειμένου, η λεγόμενη γραφή της αυτοκρατορικής γραμματείας, ήταν φροντισμένη, με ιδιαίτερο τύπο γραμμάτων. Το έγγραφο υπέγραφε ο ίδιος ο αυτοκράτορας και στην διαδικασία ήταν παρών και ο *ἐπί τοῦ κανικλείου*, αρμόδιος για την επικύρωσή του από τον 9ο αιώνα και εξής. Για περισσότερα, βλ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή διπλωματική*, σ. 94, 233-246 (στη σ. 241, βλ. και υποσ. 6)· Ν. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, CHRYSOBULL, *ODB I*, σ. 451-452.

σύνταξη των επισκόπων με τον αυτοκράτορα και την αποχώρηση του Ιωσήφ στις 11 Ιανουαρίου του 1274, οι κληρικοί της Αγίας Σοφίας και οι αξιωματούχοι της πατριαρχικής διοίκησης, οι τελευταίοι πιστοί στον Ιωσήφ, μετά από αυτήν την ημερομηνία, συνέχισαν να αντιστέκονται. Τότε, ο Παλαιολόγος, τον Φεβρουάριο του 1274, απέλυσε προς εκείνους ένα δεύτερο χρυσόβουλο, για να τους εγγυηθεί τα ίδια που είχε υποσχεθεί στους επισκόπους. Ως αποτέλεσμα, όλος ο κλήρος της πρωτεύουσας, έχοντας πια εξασφαλίσει ότι δε θα άλλαζε στο ελάχιστο το δόγμα, ενώθηκε⁸⁶.

Έτσι, βάσει του θετικού κλίματος που διαμορφώθηκε, ο Μιχαήλ μπορούσε να στείλει πρεσβεία στη Σύνοδο στη Λυών με γράμματα, που θα περιείχαν την ομολογία πίστεως του ίδιου, του γιου του Ανδρόνικου Β΄ και του ανώτερου κλήρου. Των δύο πρώτων η ομολογία της πίστης ήταν ακριβώς σύμφωνη με το πρότυπο του Κλήμη, σε αντίθεση με την αντίστοιχη των μητροπολιτών και των αρχιεπισκόπων. Οι πρέσβεις, που ενδεχομένως επιλέχθηκαν λίγο πριν τις 24 Δεκεμβρίου του 1273, ήταν ο πρώην Πατριάρχης Γερμανός Γ΄ (υπέρμαχος της ένωσης τα τελευταία τριάντα χρόνια), ο μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης, ο μητροπολίτης των Φιλίππων (ο οποίος πέθανε πριν ξεκινήσουν), ο Μέγας Λογοθέτης Γεώργιος Ακροπολίτης, ο *Προκαθήμενος τοῦ Βεστιάριου* Νικόλαος Πανάρετος, ο *Μέγας Διερμηνευτής* Βερροιώτης, ο Κωνσταντίνος

⁸⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 495₄-501₇, 505₈₋₂₄· LAURENT – DARROUZES, *Dossier grec*, σ. xv-xvi (για τις ημερομηνίες) και αρ. 4, σ. 314-319 (το χρυσόβουλο του Μιχαήλ, το οποίο εξέδωσε τον Δεκέμβριο του 1273), αρ. 5-6, σ. 320-323 (η γραπτή δέσμευση των μελών της Συνόδου ότι συντάσσονται με τον αυτοκράτορα, και το γράμμα του Ιωσήφ σχετικά με την παραίτησή του ή μη, αναλόγως με την επιτυχία ή μη της ένωσης)· GILL, *Papacy*, σ. 131-132· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 228-229 (ο οποίος αναφέρει πως τον Φεβρουάριο του 1274, μετά την απόλυση του χρυσόβουλου τον ίδιο μήνα, συντάχθηκε συνοδικό γράμμα προς τον Πάπα. Σε αυτό, ο Μιχαήλ του εξηγούσε πως, μετά από πολλές συνεδριάσεις, επικράτησε η άποψή του και όλοι συμφώνησαν στην ένωση. Ωστόσο, το έγγραφο φέρει υπογραφές μόνο από 26 μητροπολίτες, με αξιοσημείωτες παραλήψεις κληρικών, γεγονός που αποκαλύπτει πως η σύμπνοια των απόψεων, ειδικά στην υπόλοιπη αυτοκρατορία, στην ουσία ήταν φαινομενική.

Στο έργο του DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2002b, γίνεται λανθασμένα λόγος για ένα χρυσόβουλο. Όμως, πρόκειται ξεκάθαρα για δύο τέτοια, ένα απολυμένο τον Δεκέμβριο του 1273, με αποδέκτη τη Σύνοδο των επισκόπων, και ένα τον Ιανουάριο ή Φεβρουάριο του 1274, με παραλήπτη τον κλήρο της Αγίας Σοφίας και τους πατριαρχικούς αξιωματούχους. Το κείμενο του δεύτερου εγγράφου δεν έχει σωθεί. Βλ. FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 224-232 και ειδικά 225, υποσ. 19 και 230-231, υποσ. 39.

Ο ρόλος του Πατριάρχη στην άσκηση της διπλωματίας και της εξωτερικής πολιτικής ήταν πολύ σημαντικός, καθώς παραδοσιακά συνεργαζόταν με τον αυτοκράτορα. Όμως, όταν αυτό δε συνέβαινε, προκύπταν προβλήματα κατά την διεξαγωγή της διπλωματίας και της εξωτερικής πολιτικής, καθώς, τον 13ο αιώνα, ο πληθυσμός υπό την πνευματική δικαιοδοσία του Πατριάρχη ήταν πολύ περισσότερος από αυτόν που παρέμενε υπήκοος του κράτους. Δηλαδή, η Εκκλησία είχε αποκτήσει μεγάλη δύναμη και μπορούσε να επέμβει αποφασιστικά στις αυτοκρατορικές υποθέσεις. Βλ. σχετικά ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Diplomacy 1204-1453*, σ. 74-75. Ειδικά η σπουδαιότητα της σημασίας της ένωσης καθιστούσε τη συμμετοχή κληρικών στις πρεσβείες συνηθισμένο φαινόμενο. Βλ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ - ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, *Διπλωματία Ύστερου Βυζαντίου*, στο: ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ, *Διπλωματία*, σ. 126.

Μελητινιώτης, ο Γεώργιος Μετοχίτης⁸⁷, ο Ιωάννης Παράστρων και πολλοί βυζαντινοί ακόλουθοι⁸⁸. Μαζί τους πήγαν και οι Φραγκισκανοί Girolamo του Ascoli και Bonagrazia του San Giovanni in Persiceto με ένα γράμμα του Πατριάρχη για τον Πάπα. Ο ίδιος ο Πατριάρχης προσκλήθηκε, αλλά δεν απάντησε στην πρόσκληση, και, όπως ήταν φυσικό, δεν πήγε. Ούτε αντιπρόσωποι των τριών ανατολικών πατριαρχείων συμμετείχαν. Οι πρέσβεις εφοδιάστηκαν με πλούσια δώρα από την Αγία Σοφία, για να τα παρουσιάσουν στον Ποντίφικα. Σ' αυτά περιλαμβάνονταν χρυσές εικόνες, επιτραχήλια, πολύτιμα θυμιατήρια κατασκευασμένα από διάφορα υλικά και ένα μωβ κάλυμμα της Αγίας Τράπεζας της Αγίας Σοφίας, κεντημένο με χρυσό και μαργαριτάρια. Το ταξίδι των πρεσβευτών θα γινόταν δια θαλάσσης με δύο καράβια.

Η αποστολή αναχώρησε από την Κωνσταντινούπολη στις 11 Μαρτίου 1274. Ωστόσο, κοντά στο ακρωτήριο Μαλέα (στα νότια παράλια της Πελοποννήσου), το ένα από τα δύο πλοία, αυτό που μετέφερε τα δώρα, τον Πανάρετο, τον Βερροιώτη και διακόσιους δεκατέσσερις ανθρώπους, βούλιαξε λόγω σφοδρής κακοκαιρίας (29 Μαρτίου 1274) και μόνο ένας σώθηκε. Το άλλο πλοίο έφτασε στη Λευκάδα. Εκεί, οι Φραγκισκανοί μοναχοί έστειλαν μήνυμα στον Πάπα, με ημερομηνία 5 Απριλίου 1274, για να τον ενημερώσουν για την επικείμενη άφιξη των πρέσβευων· πως ο Μιχαήλ είχε κάνει αυτά που χρειάζονταν για την ένωση· πως ο Πατριάρχης Ιωσήφ ήταν αντίθετος με εκείνη, αλλά, παρόλα αυτά, τους έδωσε ένα γράμμα για τον Ποντίφικα (κλειστό και σε σφραγισμένο φάκελο), πληροφορώντας τους για τα κύρια σημεία του, τα οποία θα ανέφεραν προφορικά (*vina voce*) στον Γρηγόριο. Έπειτα, οι διασωθέντες πέρασαν από τη Λευκάδα στο Μπρίντισι, όπου συναντήθηκαν με τον Βερνάρδο, τον ηγούμενο του Μόντε Κασσίνο. Αυτός τους έδωσε τα παπικά διαβατήρια και τους συνόδευσε

⁸⁷ Για τη συμμετοχή του Μελητινιώτη και Μετοχίτη, βλ. GILL, *Paracy*, σ. 182.

⁸⁸ *Προκαθήμενος τοῦ Βεστιάριου*: ο επικεφαλής του Βεστιάριου, δηλαδή του αυτοκρατορικού θησαυροφυλακίου. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 186₁₃₋₁₇. Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *PROKATHEMENOS*, *ODB* III, σ. 1729 και Α. ΚΑΖΗΔΑΝ, *VESTIARION*, *ODB* III, σ. 2163. Ο *Μέγας Διερμηνευτής* ήταν ο επικεφαλής του σώματος των *διερμηνευτῶν* (διερμηνέων). Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 184₁₇₋₁₉. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 258, υποσ. 2 και ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Diplomacy 1204-1453*, σ. 78. Το μεγάλο μέγεθος αυτής της πρεσβείας (και γενικότερα κάθε πρεσβείας) αποκαλύπτει τη σπουδαιότητα όσων θα διαπραγματευτούν, καθώς και πόση αξία προσέδιδε ο αυτοκράτορας στον ομόλόγο του (στην προκειμένη περίπτωση στον Πάπα). Βλ. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *ό.π.*, σ. 79. Για τον μητροπολίτη Νικαίας Θεοφάνη, βλ. *PLP*, αρ. 7606. Για τον Βερροιώτη, βλ. *PLP*, αρ. 2673, όπου αναφέρεται πως πιθανόν αυτό το όνομα να προέρχεται από τον τόπο καταγωγής του, τη Βέροια, και το πραγματικό του να ήταν *Γεώργιος Τζιμισχής*. Ο Τζιμισχής υπήρξε πρέσβης του αυτοκράτορα στη Βενετία κατά το 1268 και τα δύο πρόσωπα ίσως ταυτίζονται. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1961 και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 88 (ο τελευταίος αναφέρει ότι το όνομα ήταν *Γεώργιος Τζιμισκής*). Για τον Πανάρετο, βλ. *PLP*, αρ. 21652.

προσωπικά μέχρι τη Λυών (κατόπιν παπικής διαταγής). Όλοι διέσχισαν με ασφάλεια το Βασίλειο της Σικελίας και συνέχισαν δια ξηράς μέχρι τη γαλλική πόλη⁸⁹.

Η Σύνοδος της Λυών ξεκίνησε την πρώτη της συνεδρία στις 7 Μαΐου 1274 στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη. Εκτός από τον ίδιο τον Ποντίφικα, παρόντες ήταν δεκαπέντε καρδινάλιοι, οι τρεις εκ των οποίων θα εκλέγονταν αργότερα Πάπες (πρόκειται για τους Ιννοκέντιο Ε΄, Αδριανό Ε΄ και Ιωάννη ΚΑ΄), ο τελευταίος Λατίνος Πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης (πριν την ανακατάληψή της από τους Βυζαντινούς) και εκείνος της Αντιόχειας, διακόσιοι περίπου επίσκοποι, ο επικεφαλής του τάγματος των Ναϊτών και ο εκπρόσωπος των Ιωαννιτών ιπποτών, ηγούμενοι, αντιπρόσωποι καθεδρικών ναών ή μονών, βαρώνοι και σχεδόν 1024 ιεράρχες. Επίσης, παρευρίσκονταν αρκετοί απεσταλμένοι από διάφορα βασίλεια της Καθολικής Χριστιανοσύνης, συγκεκριμένα της Γαλλίας, Γερμανίας, Αγγλίας, Σκωτίας, Ιρλανδίας, Νορβηγίας, Πολωνίας, Ουγγαρίας, Βοημίας, Καστίλλης, Ναβάρρας, Πορτογαλίας, Σικελίας, Αρμενίας, Κύπρου, καθώς και από την πόλη της Βενετίας. Μόνο ο βασιλιάς Ιάκωβος Α΄ της Αραγωνίας ήρθε αυτοπροσώπως, γιατί ενδιαφερόταν ειλικρινά για την σταυροφορία που ήθελε ο Γρηγόριος, αλλά στην πορεία της Συνόδου συνειδητοποίησε πως τα σχέδια του Πάπα ήταν ερασιτεχνικά και ανεδαφικά και αποχώρησε. Αντίθετα, ο υποτελής του Ποντίφικα Κάρολος Α΄ απουσίαζε εξ αρχής, γεγονός που ο Γρηγόριος ανέμενε, γιατί η συνάντησή τους στη Φλωρεντία, σχεδόν ένα χρόνο πριν, δεν απέφερε αποτέλεσμα⁹⁰. Επίσης, εμφανίστηκε ο τιτλούχος Λατίνος αυτοκράτορας Φίλιππος Α΄ του Κουρτεναί και η πριγκίπισσα Μαρία της Αντιόχειας, η οποία αξίωνε τον θρόνο της Ιερουσαλήμ. Αφού πραγματοποιήθηκαν οι συνηθισμένες τελετουργίες, η επόμενη (δεύτερη) συνεδρία ορίστηκε για τις 18 Μαΐου.

⁸⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 491²⁵-493¹² (για τα δώρα που μετέφεραν οι πρέσβεις για τον Πάπα) και 507¹-509⁴ (για το ταξίδι των απεσταλμένων). Επίσης, βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2006-2009a, 2072 και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 219-257, 401-413 (για το κοινό γράμμα των μητροπολιτών, των αρχιερέων της Ιεράς Συνόδου και ορισμένων ανώτερων αξιωματούχων του πατριαρχικού κλήρου)· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 258-259· GILL, *Papacy*, σ. 132-134· FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 232· NICOL, *Last Centuries*, σ. 55-56. LAMPAKIS, 'Diplomacy' of Michael VIII, σ. 178· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 229-230.

⁹⁰ Ο Γρηγόριος, τον Ιούνιο του 1273, αναχώρησε από το Ορβιέτο, όπου βρισκόταν, για να πάει στη Λυών. Καθ'οδόν, σταμάτησε στη Φλωρεντία, όπου προσπάθησε να συμφιλιώσει τους Γουέλφους με τους Γιβελίνους. Όμως, μόλις έφυγε, οι Γουέλφοι, που είχαν την υποστήριξη του Καρόλου, επικράτησαν. Παρόλα αυτά, ο Πάπας δεν επιθυμούσε να ψυχρανθεί με τον Ανδεγαυό για δύο λόγους: πρώτον, για να τον ανταμείψει, επειδή δεν επιτέθηκε στην Κωνσταντινούπολη· δεύτερον, για να τον κάνει να ενδιαφερθεί για μια σταυροφορία προς τους Αγίους Τόπους. Ο Ποντίφικας, λίγους μήνες μετά, μεταξύ της 3ης και 18ης Νοεμβρίου του 1273, μπήκε με μια εντυπωσιακή ακολουθία στη Λυών. Βλ. σχετικά RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 161 και SETTON, *Papacy*, σ. 111.

Κατά την πρώτη και δεύτερη συνεδρία, ο Γρηγόριος πήρε ορισμένα μέτρα που θα συνέβαλαν στην υλοποίηση της σταυροφορίας, και όρισε την τρίτη συνεδρία για τις 28 Μαΐου. Μεταξύ της δεύτερης και της τρίτης ήρθε το γράμμα από τη Λευκάδα, το περιεχόμενο του οποίου τον ευχαρίστησε. Η ίδια η πρεσβεία έφτασε στις 24 Ιουνίου στη Λυών. Λόγω του ναυαγίου ήταν λιγότερο εντυπωσιακή αριθμητικά, από ότι είχε σχεδιαστεί αρχικά, όπως λιγότερο εντυπωσιακοί ήταν οι εκπρόσωποι της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Ο μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης δεν αποτελούσε ιδιαίτερα σημαντικό άνδρα, αλλά ήταν υποστηρικτής της ένωσης και του Μιχαήλ. Ο Γερμανός, αν και είχε γίνει Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης το 1265, είχε απομακρυνθεί από το αξίωμα του μόλις το 1266, γιατί ήταν αντιπαθής στο λαό και δε χειρίστηκε σωστά ορισμένες καταστάσεις. Ωστόσο, ήταν ενωτικός, συνδεόταν με φιλία με τον αυτοκράτορα και ο τελευταίος τον εμπιστευόταν⁹¹. Ο Κωνσταντίνος Μελητινιώτης ήταν Αρχιδιάκονος, αλλά ανήκε στον κλήρο του παλατιού, συνεπώς ήταν πιστός στον Παλαιολόγο και στην ένωση. Για τον Γεώργιο Μετοχίτη, που είχε επίσης φιλενωτικές απόψεις, δεν μαρτυρείται, αν κατείχε αξίωμα εκείνη την περίοδο (περισσότερα για αυτόν παρακάτω). Από όσα αναφέρθηκαν, γίνεται ξεκάθαρο πως ο Μιχαήλ δεν είχε κατορθώσει να βρει και να στείλει και άλλους κληρικούς, που να ήταν ανώτεροι ιεραρχικά, με κύρος και αξιόλογοι. Ευτυχώς για εκείνον, ο ικανός πολιτικός και λόγιος Γεώργιος Ακροπολίτης, από πλευράς κοσμικών αντιπροσώπων, αποτελούσε το δυνατό χαρτί της αποστολής.

Σύμφωνα με το εθιμοτυπικό της Ρωμαϊκής Κουρίας, την πρεσβεία υποδέχτηκαν με τιμές οι αρχιερείς με τους ακολούθους τους, οι οποίοι βρίσκονταν στη Σύνοδο, ο Καμεράριος με όλη την παπική ακολουθία, ο Αντικαγκελάριος⁹² και οι γραμματείς του, και όλη η ακολουθία των καρδινάλιων. Συνόδευσαν τους πρέσβεις στο παλάτι του Πάπα, ο οποίος τους υποδέχτηκε εξίσου θερμά. Στάθηκε όρθιος αντί να κάθεται στο θρόνο του και αντάλλαξε μαζί τους το φιλί της ειρήνης στο μάγουλο. Παράλληλα περιτριγυριζόταν από όλους τους καρδινάλιους και πολλούς άλλους. Οι διπλωμάτες

⁹¹ Ο λαός της Κωνσταντινούπολης ύβριζε τον Γερμανό, επειδή είχε γίνει Πατριάρχης ενώ ζούσε ακόμα ο Αρσένιος. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 95⁸⁻⁹, 107¹¹⁻¹⁴.

⁹² Καμεράριος: ο καρδινάλιος που ήταν υπεύθυνος των οικονομικών και του κονκλαβίου (για το κονκλάβιο ήταν αρμόδιος για όσο διάστημα ο παπικός θρόνος παρέμενε κενός). Ο αντικαγκελάριος ήταν ο βοηθός του καγκελάριου, του γραμματέα που ασχολούταν με τα αρχεία μιας επισκοπής, και ήταν υπεύθυνος από το 1215 και μετά για τη σύνταξη δικαστικών και εξωδικαστικών πράξεων. Για τα παραπάνω, βλ. A. ESPELAGE, CAMERLENGO, στο: CARSON – CERRITO, *TNCE*, II, σ. 910-911 και E. A. FORBES και εκδότες, CHANCELLOR, DIOCESAN (EPARCHIAL), στο: CARSON – CERRITO, *TNCE*, III, σ. 377-378 αντίστοιχα.

τού έδειξαν το αυτοκρατορικό χρυσόβουλλο ως το έγγραφο των διαπιστευτηρίων τους. Επίσης, του παρουσίασαν το γράμμα των μητροπολιτών και των αρχιεπισκόπων (σφραγισμένο και υπογεγραμμένο από τον Χαρτοφύλακα Ιωάννη Βέκκο) και ένα ακόμα αυτοκρατορικό, με το οποίο ζητείτο από τον Ποντίφικα ακρόαση για τον Γερμανό και τον Ακροπολίτη (και οι δύο ήταν πολύ έμπιστοι του Μιχαήλ και είχαν πλήρη εξουσία να διαπραγματευτούν μη εκκλησιαστικά ζητήματα). Τις επιστολές με την ομολογία πίστης του αυτοκράτορα και του γιου του τις είχαν οι Φραγκισκανοί μοναχοί, όπως και το γράμμα που τους είχε δώσει ανεπίσημα ο Πατριάρχης Ιωσήφ. Τα παρέδωσαν οι ίδιοι στον Πάπα και του ανέφεραν ιδιωτικώς την κατάσταση στο Βυζάντιο. Στις 29 Ιουνίου, στην ποντιφική λειτουργία, όλοι οι παρευρισκόμενοι βυζαντινοί απεσταλμένοι έψαλαν το Ρωμαϊκό Σύμβολο της Πίστης στα λατινικά. Η τέταρτη συνεδρία ορίστηκε για τις 6 Ιουλίου.

Στην τέταρτη, τα γράμματα με την ομολογία πίστης του αυτοκράτορα, του γιου του και του ανώτερου κλήρου (όλα χρυσόβουλα) διαβάστηκαν στα λατινικά⁹³. Του Παλαιολόγου απευθυνόταν αποκλειστικά στον Πάπα αντί στη Σύνοδο. Μέσω της επιστολής, ο Μιχαήλ αποδεχόταν Ρωμαϊκή πίστη και πρωτείο, όμως ζητούσε να επιτραπεί στους Βυζαντινούς να διατηρήσουν το σύμβολο και τα τελετουργικά τους. Αυτές οι διασαφηνίσεις και τα αιτήματα έπρεπε να γίνουν δημόσια, πριν από τη Σύνοδο, σύμφωνα με την οδηγία που είχε δώσει στους απεσταλμένους του⁹⁴. Όμως, σε καμία επιστολή δεν υπήρχε γραπτός όρκος, γι' αυτό οι Λατίνοι νομικοί ζήτησαν γραπτές εγγυήσεις, για να είναι έγκυρες οι διαπραγματεύσεις. Ο Γερμανός, ο Ακροπολίτης και ο Θεοφάνης υπέγραψαν ένα σχετικό κείμενο. Ο Ακροπολίτης ορκίστηκε και προφορικά στη Σύνοδο ότι απαρνείται το σχίσμα εκ μέρους του αυτοκράτορα και ομολογεί το Ρωμαϊκό Σύμβολο της Πίστης και τα πρωτεία του Πάπα. Έπειτα, υποσχέθηκε αφοσίωση για λογαριασμό δικό του και του Παλαιολόγου. Μετά, υπέγραψαν πιθανόν το έγγραφο και οι Λατίνοι επίσκοποι. Βέβαια, ο όρκος δεν ήταν αυτός που είχε προτείνει το Κονκλάβιο του 1270 ή εκείνος του Γρηγόριου. Δεν ήταν ούτε καν ίδιος με τη διαβεβαίωση του αυτοκράτορα για την πίστη στο Ρωμαϊκό πρότυπο στο τέλος του γράμματός του. Είχε κατασκευαστεί μόνο για την περίπτωση.

⁹³ Υπάρχει διχογνωμία στις απόψεις για το που έγινε η μετάφραση των εγγράφων, αν δηλαδή πραγματοποιήθηκε στην Κωνσταντινούπολη ή στη Λυών. Βλ. GILL, *Paracy*, σ. 284, σημ. 53. Αφού η αυτοκρατορική γραμματεία διέθετε μεταφραστές, είναι πιθανότερο η σύνταξη των γραμμάτων και στα λατινικά να έγινε στην Πόλη.

⁹⁴ ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 68, υποσ. 189.

Όταν η δημόσια ανάγνωση των βυζαντινών γραμμάτων ολοκληρώθηκε, η ποντιφική λειτουργία συνέχισε και έψαλε το Σύμβολο της Πίστεως στα λατινικά και ελληνικά (το τελευταίο με την προσθήκη του *Filioque*). Λίγο πριν κλείσει η τέταρτη συνεδρία, ο Γρηγόριος έλαβε μέτρα για την αποφυγή των μεγάλων σε διάρκεια κονκλαβίων και όρισε την επόμενη (πέμπτη) για τις 16 Ιουλίου. Δεν ήταν όμως η τελευταία, όπως θα ήθελε, λόγω ορισμένων προβλημάτων που προέκυψαν. Αποφάσισε άλλη μια να γίνει στις 17 Ιουλίου (έκτη). Σ' αυτή διαβάστηκε το δόγμα της Εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος και από τον Υιό (*Filioque*). Το τέλος της συνεδρίας αποτέλεσε και το τέλος της Συνόδου της Λυών.

Ουσιαστικά η εκκλησιαστική ένωση επιτεύχθηκε στην τέταρτη συνεδρία και η έκτη την επιβεβαίωσε και επίσημα (το κρίσιμο ζήτημα του *Filioque* δεν συζητήθηκε ποτέ στις συνεδρίες και, αν ειπώθηκε οτιδήποτε πάνω σ' αυτό, θα ήταν στα ενδιάμεσα διαστήματα). Ο Ακροπολίτης και ο Γερμανός, ανάμεσα στα άλλα θέματα, φαίνεται ότι συζήτησαν με τον Πάπα για συμμετοχή και βοήθεια των Βυζαντινών στη σταυροφορία, που ετοίμαζε, με τον όρο να υπάρχει ειρήνη ανάμεσα σε Έλληνες και Λατίνους βασιλιάδες και πρίγκιπες. Στις 28 Ιουλίου, σε επιστολή του προς τον Μιχαήλ, ο Γρηγόριος ανέφερε μόνο τη χαρά του για την επιτυχία της ένωσης και πως έπρεπε να συνεχιστούν οι προσπάθειες για την ενδυνάμωσή της και την εξάλειψη του σχίσματος. Ακόμα, του εξέφρασε πως θα ήθελε να είχε παρευρεθεί ο ίδιος (ο αυτοκράτορας) στη Σύνοδο⁹⁵. Τα δύο πρώτα σημεία επισήμανε σε γράμμα του και προς τους βυζαντινούς κληρικούς, που έβαλαν τις υπογραφές τους για την ένωση.

Η ένωση της Λυών ήταν ένας πνευματικός θρίαμβος για τον Πάπα, ο οποίος υποστήριζε ότι οι Βυζαντινοί (*Γραικοί*) επέστρεψαν οικιοθελώς στο ποίμνιο της Ρώμης και δεν προσδοκούσαν ανταλλάγματα. Ακόμα, θεωρούσε πως ο κλήρος στην πλειοψηφία του ήταν υπέρ της ένωσης και το γράμμα που του έστειλε αποτελούσε μια έξυπνη επιβεβαίωση της στήριξης προς αυτήν. Ως προς τα παραπάνω, φαίνεται πως δεν είχαν πληροφορήσει σωστά τον Ποντίφικα ούτε οι δικοί του απεσταλμένοι ούτε και η βυζαντινή πρεσβεία (όπως ήταν αναμενόμενο)⁹⁶. Επίσης, η ένωση της Λυών

⁹⁵ Όπως έχει αναφερθεί στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης, η δεοντολογία της βυζαντινής διπλωματίας δεν επέτρεπε ποτέ στον αυτοκράτορα να μετακινείται από την έδρα του, την Κωνσταντινούπολη, και να διαπραγματεύεται ο ίδιος, παρά μόνο οι αντιπρόσωποι του. Βλ. σχετικά ΜΕΡΓΙΑΛΗΣΑΧΑ, Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή, σ. 237-238. Ο Μιχαήλ εφάρμοσε αυτή την αρχή σε όλη τη διάρκεια της βασιλείας του.

⁹⁶ Σχετικά με τη Σύνοδο της Λυών, βλ. RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 160-166· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 259-263, 294· SETTON, *Papacy*, σ. 112-119· GILL, *Papacy*, σ. 135-141· NICOL, *Last*

αποτελούσε διπλωματική επιτυχία του Μιχαήλ Η΄ για τρεις λόγους: πρώτον, γιατί μέσω αυτής ο Παλαιολόγος κατάφερε να ματαιώσει προσωρινά τη σχεδιασμένη επίθεση του Καρόλου του Ανζού, ο οποίος δεν επιτρεπόταν πλέον να εκστρατεύσει έναντιόν Καθολικού βασιλιά. Δεύτερον, επειδή ο αυτοκράτορας είχε ουσιαστικά τη σιωπηρή παπική έγκριση να ανακτήσει τα υπόλοιπα λατινοκρατούμενα εδάφη, που ανήκαν άλλοτε στο Βυζάντιο. Τρίτον, διότι τυπικά είχε αναγνωριστεί και ως ο νόμιμος κάτοχος της Πόλης, παρά τους ισχυρισμούς του Καρόλου, του Φιλίππου του Κουρτεναί και της Βενετίας πως ο Μιχαήλ παρέμενε σφετεριστής των εδαφών της Λατινικής αυτοκρατορίας από τους νόμιμους κατόχους της και δεν έπρεπε να συγχωρεθεί για αυτό⁹⁷.

Σε αυτό το σημείο, πρέπει να επισημανθεί ότι στο έργο του σύγχρονου της εποχής Γεωργίου Παχυμέρη δεν καταγράφονται λεπτομέρειες για τη Σύνοδο στη Λυών, παρά μόνο τα ακόλουθα: ότι οι πρέσβεις έφτασαν στη Ρώμη, έγιναν θερμά δεκτοί από τον Πάπα, πέτυχαν τον σκοπό της αποστολής τους, τιμήθηκαν με δώρα από εκείνον, διέμειναν μαζί του ορισμένους μήνες, ρυθμίζοντας τις υποθέσεις της αποστολής τους, και στο τέλος γύρισαν πίσω στη Βασιλεύουσα. Το γεγονός αυτό γεννά δύο ερωτήματα: πρώτον, γιατί ο Παχυμέρης αναφέρει λανθασμένα τον τόπο διεξαγωγής της Συνόδου; Δεύτερον και πιο σημαντικό, για ποιο λόγο δεν κατέγραψε όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια εκείνης; Για το πρώτο ερώτημα η απάντηση θα μπορούσε να είναι ότι ο Παχυμέρης δεν ενημερώθηκε σωστά από τους αυτοκρατορικούς διπλωμάτες, όταν αυτοί επέστρεψαν στην Πόλη⁹⁸. Όσον αφορά τη δεύτερη ερώτηση, θα μπορούσε να διατυπωθεί το εξής ως απάντηση: ίσως ο συγγραφέας απέφυγε εσκεμμένα να εξιστορήσει αναλυτικά τα της Λυών, για να μην προκαλέσει το κοινό αίσθημα των αναγνωστών του, που η πλειοψηφία τους (πολύ πιθανό και όλοι) ήταν σίγουρα ανθε-

Centuries, σ. 56-57· WATT, *Papacy*, σ. 145-152· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 66-68· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 230-233. Για τον όρκο του Ακροπολίτη, βλ. PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 259. Πολύ περιληπτική μνεία στη Σύνοδο, στον Πάπα Γρηγόριο, καθώς και στην ενωτική πολιτική του Μιχαήλ Η΄, κάνει ο ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 155⁵⁻²⁵, ενώ στις σ. 157¹³-159⁵, επαινεί τον Παλαιολόγο αναφέροντας πως είχε πράξει τόσα πολλά για την Εκκλησία και το καλό της χριστιανοσύνης (λόγω της Ένωσης) όσο κανένας μέχρι τότε βυζαντινός αυτοκράτορας. Για να ενισχύσει περισσότερο τον ισχυρισμό του, ο Σανούδος καταγράφει πως ο Μιχαήλ χρηματοδότησε την κατασκευή ενός πύργου στην Άκρα. Ωστόσο, αυτή η πληροφορία δεν ανιχνεύεται σε άλλες γραπτές πηγές (βλ. και ΣΑΝΟΥΔΟΣ, ό.π., σ. 287-288, σημ. 165).

⁹⁷ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 277-279. Οι αντιπρόσωποι της Βενετίας στη Σύνοδο της Λυών διακήρυξαν επίσημα πως δε εκείνη δε θα εγκατέλειπε τις εδαφικές αξιώσεις της στην πρώην Λατινική Αυτοκρατορία.

⁹⁸ Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 259, θεωρεί ότι ο Παχυμέρης (όπως και ο Γρηγοράς) δεν γνώριζε ούτε για την τοποθεσία της Συνόδου ούτε πως οι Πάπες διέμεναν ορισμένες φορές στο Βιτέρμπο (στα βόρεια της Ρώμης).

νωτικοί, όπως άλλωστε και ο ίδιος⁹⁹. Αν ληφθεί υπόψη ότι το έργο του γράφτηκε στα τέλη του 13ου αιώνα (τουλάχιστον μια δεκαετία μετά το θάνατο του Μιχαήλ Η΄) ή στις αρχές του 14ου¹⁰⁰, εποχή που η ένωση είχε αποκηρυχθεί (και οι υποστηρικτές της έπεσαν σε δυσμένεια)¹⁰¹, τότε υπάρχει το ενδεχόμενο πως, όσοι διάβαζαν το κείμενό του, δε θα ήθελαν να μάθουν για το πως εξελίχθηκε η Σύνοδος, η οποία επέφερε την φαινομενική συμφιλίωση των Εκκλησιών, που με τη σειρά της προξένησε πολλά δεινά στους υπηκόους του κράτους, κοσμικούς και κληρικούς όλων των στρωμάτων¹⁰².

Συνεχίζοντας την αφήγηση, η βυζαντινή πρεσβεία επέστρεψε στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του φθινοπώρου του 1274 μεταφέροντας μαζί της δώρα από τον Πάπα, τα οποία ήταν τιάρες, μίτρες και δαχτυλίδια¹⁰³, καθώς και τις επιστολές του (αυτές που έγραψε στις 28 Ιουλίου του 1274). Μαζί της γύρισε και ο Ιωάννης Παράστρων με οδηγίες να προκαλέσει στην Κωνσταντινούπολη ενθουσιασμό για την ένωση. Επίσης, ο ηγούμενος Βερνάρδος του Μόντε Κασσίνο στάλθηκε στην Πόλη, για να ενημερώσει τον αυτοκράτορα για την επιτυχία της ένωσης και να κανονίσει ανακωχή μεταξύ του Καρόλου, του Φιλίππου Α΄ του Κουρτεναί¹⁰⁴ και του Μιχαήλ¹⁰⁵. Οι πετυχημένες διαπραγματεύσεις του επέφεραν την υπογραφή συμφωνίας μεταξύ των παραπάνω για παύση των εχθροπραξιών για έναν χρόνο (από την 1η Μαΐου 1275 μέχρι την 1η Μαΐου 1276). Έτσι, η εκστρατεία του Καρόλου αναβλήθηκε άλλη μια φορά. Βέβαια,

⁹⁹ HUNGER, *Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σ. 291.

¹⁰⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, Ι, σ. xx (εισαγωγή).

¹⁰¹ Αρχικά, επίσκοποι και κληρικοί τέθηκαν εκτός καθηκόντων για τρεις μήνες ενώ ποινές επεβλήθησαν και στους κοσμικούς υποστηρικτές της ένωσης. Ωστόσο, ο μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης, ο χαρτοφύλακας Κωνσταντίνος Μελιτηνιώτης και ο αρχιδιάκονος Γεώργιος Μετοχίτης καθαιρέθηκαν μόνιμα από τα αξιώματά τους, με το πρόσχημα ότι βοήθησαν τον Πάπα κατά τον εορτασμό της Θείας Λειτουργίας στη Λυών. Στην πραγματικότητα, ήταν απλά παρόντες στην τέλεσή της και, ως μέλη της διπλωματικής αποστολής, δε μπορούσαν να κάνουν διαφορετικά. Με τη σειρά του, ο Βέκκος δικάστηκε και μετά αφορίστηκε και εξορίστηκε. Έγινε και άλλη μια δίκη για διάφορους ενωτικούς, στην οποία πολλοί επίσκοποι και πάρα πολλοί ιερείς καθαιρέθηκαν και άλλοι καταδικάστηκαν ερήμην τους. Βλ. GILL, *Papacy*, σ. 182-183· ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχίσμα*, σ. 203-205· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 245.

¹⁰² Ούτε ο ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 124₂₂-125₂₀, καταγράφει λεπτομέρειες για τις διαπραγματεύσεις που προηγήθηκαν της Συνόδου στη Λυών. Επίσης, δεν αναφέρει όσα διεξήχθησαν σε εκείνη και θεωρεί και αυτός λανθασμένα ότι έλαβε χώρα στη Ρώμη. Τούτα είναι λογικά, πρώτον, επειδή ο Γρηγοράς αφηγείται συνοπτικά όσα γεγονότα δεν έζησε ο ίδιος, και, δεύτερον, διότι για τα παραπάνω (όπως για όλη την βασιλεία του Μιχαήλ Η΄) χρησιμοποίησε το σύγγραμμα του Παχυμέρη. Βλ. FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 234 και HUNGER, *Λογοτεχνία*, τ. Β΄, σ. 302, 304.

¹⁰³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 509₄₋₁₀.

¹⁰⁴ *PLP*, αρ. 29865. Ο Φίλιππος, μετά τον θάνατο του πατέρα του Βαλδουίνου Β΄ το 1273, ανέλαβε εκείνος να συνεχίσει τις προσπάθειες για την επανασύσταση της Λατινικής Αυτοκρατορίας. Όπως έχει αναφερθεί, συμμάχησε με τον Κάρολο νυμφεύόμενος την κόρη του Βεατρίκη. Για τα γεγονότα αυτά, βλ. GILL, *Papacy*, σ. 130· NICOL, *Last Centuries*, σ. 55.

¹⁰⁵ LÉONARD, *Angevins*, σ. 116.

ο βασιλιάς της Σικελίας δέχτηκε τη συμφωνία, γιατί τα προβλήματα που αντιμετώπιζε στη Βόρεια Ιταλία από πολιτικούς αντιπάλους του τον εμπόδιζαν να έχει δύο μέτωπα ανοιχτά. Επίσης, αδυνατούσε να συνάψει συνθήκη με τη Βενετία, την οποία χρειαζόταν, γιατί ο στόλος της μαζί με τον δικό του θα εξασφάλιζαν ότι η ναυτική εκστρατεία εναντίον της Πόλης θα πετύχαινε. Από την πλευρά του, ο Μιχαήλ δέχτηκε την ανακωχή, γιατί ετοιμαζόταν να επιτεθεί στον επικεφαλής του κράτους της Θεσσαλίας Ιωάννη Α΄, ο οποίος ήταν σύμμαχος του Καρόλου, και η ανακωχή θα εμπόδιζε τον Ανδεγαυό να στείλει βοήθεια στον Ιωάννη¹⁰⁶.

Στις 16 Ιανουαρίου 1275, για την επισημοποίηση της ένωσης έγινε τελετή στο ανάκτορο των Βλαχερνών στην Κωνσταντινούπολη, όπου διαβάστηκε περικοπή από τις Πράξεις Αποστόλων, που αφορούσε τον Απόστολο Πέτρο, και το Ευαγγέλιο στα ελληνικά και λατινικά. Επίσης, μνημονεύτηκε το όνομα του Πάπα παρουσία των απεσταλμένων του (είχαν έρθει μαζί με τους βυζαντινούς πρέσβεις και τον Παράστρων, αλλά ο Παχυμέρης δεν αναφέρει ποιοι ήταν). Την λειτουργία τέλεσε ο επίσκοπος Χαλκηδόνας Νικόλαος, γιατί ο πατριαρχικός θρόνος ήταν κενός· ο Ιωσήφ Α΄, λίγες μέρες πριν (9 Ιανουαρίου), είχε καθαιρεθεί και καταφύγει από το μοναστήρι της Περιβλέπτου σε εκείνο του Αγίου Μιχαήλ του Ανάπλου (στην ευρωπαϊκή πλευρά του Βοσπόρου)¹⁰⁷. Παρ' όλα αυτά, δεν κατέθεσε εύκολα τα όπλα και έγινε το κέντρο αντίστασης των ανθενωτικών. Οι οπαδοί του, οι Ιωσηφίτες, οι οποίοι δεν ήθελαν την ένωση και την κρατική επέμβαση σε θέματα πίστης και δόγματος, συνασπίστηκαν με τους εξίσου ανθενωτικούς Αρσενιάτες, παρά το γεγονός ότι ήταν αντίπαλοι (οι Αρσενιάτες δεν δέχονταν άλλο Πατριάρχη μετά τον Αρσένιο), και στο πρόσωπο του αυτοκράτορα βρήκαν τον κοινό τους εχθρό. Όμως, όπως μνημονεύει χαρακτηριστικά ο Παχυμέρης, ο διχασμός (*σχίσμα*) μεταξύ των Ορθοδόξων ήταν τόσος όσος ήταν ο αντίστοιχος μεταξύ εκείνων και των Καθολικών¹⁰⁸.

¹⁰⁶ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2014· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 286· GILL, *Papacy*, σ. 161-162· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 65-66, 77. Ο Μιχαήλ, ήδη την άνοιξη του 1274, κινήθηκε κατά των αλβανικών ακτών, καταλαμβάνοντας τα ανδεγαυικά κάστρα των Κανίνων, του Βερατίου και του Βουθρωτού (σημ. Butrint). Και τα επόμενα δυο χρόνια (1275 και 1276), ο αυτοκράτορας, παρά την παπική απαγόρευση για εχθροπραξίες μεταξύ Βυζαντινών και Λατίνων και τη συμφωνία ανακωχής με τον Κάρολο, συνέχισε την επεκτατική πολιτική του, πραγματοποιώντας επιθέσεις κατά του Αυλώνα και του Δυρραχίου. Ο Κάρολος, απασχολημένος με διάφορα ζητήματα που είχαν προκύψει στην Βόρεια Ιταλία και εντός του βασιλείου του, απέστειλε ελάχιστα στρατεύματα στα δύο κάστρα, για να διατηρήσει απλά τις θέσεις του, δηλαδή ήταν αναγκασμένος να τηρήσει αμυντική στάση. Βλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 279-280 και NICOL, *Last Centuries*, σ. 58.

¹⁰⁷ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 509₁₁-511₁₃· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 125₂₀-126₂· *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 54, στίχοι 702-704.

¹⁰⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 513₁₉₋₂₂. Βλ. και HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 236-237.

Ο Μιχαήλ προσπάθησε με ήρεμο τρόπο να προσεταιριστεί τους αντιφρονούντες, αλλά αυτό είχε μικρή αποτελεσματικότητα. Έτσι, σύμφωνα με την *Ιστορία* του Γρηγορά, εκείνος χρησιμοποίησε την μέθοδο της καταστολής, η οποία πήρε διάφορες μορφές: δημεύσεις περιουσιών, εξορίες, φυλακίσεις, τυφλώσεις, μαστιγώματα, ακρωτηριασμό χεριών και άλλα. Στις 26 Μαΐου 1275, ο Παλαιολόγος, για να βάλει τέλος στο τετράμηνο χηρείας της θέσης του επικεφαλής της Εκκλησίας, προώθησε στο αξίωμα του Πατριάρχη τον φιλενωτικό Ιωάννη Βέκκο, ο οποίος ενθρονίστηκε στις 2 Ιουνίου του 1275. Ωστόσο, οι αναταραχές στην Πόλη και στην υπόλοιπη αυτοκρατορία συνεχίστηκαν¹⁰⁹.

Ο Μιχαήλ αποφάσισε να στείλει δύο πρεσβείες στον Γρηγόριο. Η πρώτη αναχώρησε από την Πόλη το καλοκαίρι του 1275, τον Ιούνιο, λίγο μετά την ενθρόνιση του Βέκκου, και περιλάμβανε τον Γεώργιο Μετοχίτη (ο οποίος, το 1276, αναδείχθηκε στο αξίωμα του αρχιδιάκονου του κλήρου του παλατιού της Βασιλεύουσας) και τον Μέγα Διοικητή της αυλής Θεόδωρο, που θα υπηρετούσε ως διερμηνέας, λόγω της γνώσης λατινικών που είχε¹¹⁰. Επικεφαλής τέθηκε ο Μετοχίτης και ο Θεόδωρος θα περιοριζόταν μόνο στη μετάφραση όσων θα διατύπωνε ο αρχιδιάκονος, χωρίς δικαίωμα να επέμβει σε αυτά. Ο αυτοκράτορας, μέσω της αποστολής, ήθελε να ενημερώσει τον Πάπα ότι η ένωση αναγνωρίστηκε επίσημα στο Βυζάντιο, αφού πλέον υπήρχε Πατριάρχης¹¹¹, και να πληροφορηθεί, αν ο Κάρολος συνέχιζε τα επεκτατικά σχέδιά του. Επίσης, πρότεινε στον Πάπα σταυροφορία στην Παλαιστίνη δια ξηράς (αντί δια θαλάσσης που του είχε προτείνει το 1274), μέσω της Μικράς Ασίας¹¹². Ο Μιχαήλ επιδίωκε με αυτή την πρόταση και να εκτρέψει τις επεκτατικές διαθέσεις του Καρόλου προς άλλη κατεύθυνση (επειδή ο Γρηγόριος θα ανέθετε στον Ανδεγαυό την αρχηγία του κινήματος, όπως έχει αναφερθεί) και να ανακαταλάβει τα εδάφη της Μικράς Α-

¹⁰⁹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 511¹⁴-523⁷ (όπου παρουσιάζονται επίσης διάφορα περιστατικά, μέσω των οποίων αποκαλύπτεται ο χαρακτήρας του Βέκκου και η προσπάθεια που κατέβαλε, για να ηρεμήσει τον κλήρο)· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 126²-127²¹, 130⁵⁻¹⁵· *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 54, στίχοι 704-716· ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 273-274· SETTON, *Paracy*, σ. 119-120· GILL, *Paracy*, σ. 161-164.

¹¹⁰ *PLP*, αρ. 17979. Ο Μετοχίτης παρέμεινε αρχιδιάκονος μέχρι το 1282, ενώ το 1277 απέκτησε και το αξίωμα του *ἐπί τῶν δεήσεων* στην Κωνσταντινούπολη. Ήταν υποστηρικτής της ένωσης και φίλος του Ιωάννη Βέκκου. Καθαιρέθηκε το 1283 και φυλακίστηκε. Βλ. και Ε. TRAPP, ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *ODB* II, σ. 1357. Ο Μέγας Διοικητής δεν είχε καμία αρμοδιότητα. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 185¹⁵⁻¹⁶.

¹¹¹ Όταν ένας νέος Πατριάρχης εκλεγόταν, έπρεπε να ενημερώσει τον Πάπα σχετικά με αυτό, μια παράδοση, που, εκτός μερικών εξαιρέσεων, είχε πάψει να ισχύει από τον 11ο αιώνα. Η Σύνοδος της Λυών την επανέφερε. Βλ. ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*, σ. 236, υποσ. 1.

¹¹² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 523⁸⁻²⁵· ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*, σ. 240¹-247¹⁶³ (το κείμενο της αναφοράς του Μετοχίτη)· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2015a.

σίας, που τότε βρίσκονταν υπό Μογγολική και Σελτζουκική κατοχή¹¹³. Παράλληλα, επιθυμούσε να εξασφαλίσει εγγυήσεις από τον Πάπα πως η σταυροφορία δε θα είχε στόχο το κράτος του, όπως εκείνη του 1204. Στο σύνολο, το σχέδιο του ήταν προσεγμένο και αποκαλύπτει πως ο αυτοκράτορας δεν παραμέλησε εντελώς τα ανατολικά σύνορα του Βυζαντίου, παρά την πίεση από την Δύση. Επίσης, την ιδέα εμπνεύστηκε, ενδεχομένως, από τον Αλέξιο Α΄ Κομνηνό, που χρησιμοποίησε τον στρατό της Α΄ σταυροφορίας, για να απελευθερώσει τα περισσότερα από τα μικρασιατικά εδάφη.

Ο Γρηγόριος έμαθε από τον Βερνάρδο ότι ετοιμαζόταν αυτοκρατορική πρεσβεία που θα έθιγε το θέμα της σταυροφορίας, όταν ο ηγούμενος επέστρεψε από την Κωνσταντινούπολη στην Ιταλία (πριν τις 29 Απριλίου του 1276)¹¹⁴. Τότε, ο Πάπας προέτρεψε τον Κάρολο του Ανζού να παράσχει στους βυζαντινούς διπλωμάτες διαβατήριο για την ασφαλή μετακίνησή τους. Πράγματι, ο βασιλιάς της Σικελίας εξέδωσε το εν λόγω έγγραφο την 1η Μαΐου 1275¹¹⁵ και επίσης όρισε έναν επίσημο αξιωματούχο του να συνοδεύσει τους πρέσβεις. Αν εκείνοι έφυγαν τον Ιούνιο από την Βασιλεύουσα, τότε προκαλεί εντύπωση που το διαβατήριο ετοιμάστηκε νωρίτερα από την άφιξη τους στην Ιταλία. Ενδεχομένως, αυτό να αποκαλύπτει το ζήλο του Γρηγορίου να εξασφαλίσει την απρόσκοπτη ροή των διπλωματικών επαφών του με τον Μιχαήλ, ειδικά τότε που εκείνες αφορούσαν τη διεξαγωγή σταυροφορίας, την οποία οραματιζόταν και ο ίδιος.

Τελικά, η αποστολή του Μετοχίτη έφτασε στην Beaucaire της νότιας Γαλλίας στα τέλη Ιουλίου, όπου ο Γρηγόριος βρισκόταν από τις 14 Μαΐου ως τις 4 Σεπτεμβρίου του 1275, επειδή διαπραγματευόταν με τον Αλφόνσο Ι΄ της Καστίλλης¹¹⁶ την παραίτηση του τελευταίου από την αξίωση για τον τίτλο του αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και την ηγεσία των Γιβελλίνων στην Ιταλία¹¹⁷. Ο Πάπας τους υποδέχτηκε θερμά και, έπειτα, όλοι μαζί κατευθύνθηκαν προς την Λωζάννη, γιατί ο Ποντίφικας έπρεπε να συναντήσει τον Ροδόλφο Α΄ του οίκου των Αψβούργων. Έφτασαν στην πόλη στις 6 Οκτώβριου του 1275. Εκεί, ενδεχομένως, οι διπλωμάτες να συζήτησαν με τον Γρηγόριο περί της σταυροφορίας, ο οποίος ενθουσιάστηκε με το

¹¹³ Για τον σκοπό του Μιχαήλ, βλ. Α. KAZHDAN, GREGORY X, *ODB* II, σ. 878.

¹¹⁴ GILL, *Paracy*, σ. 161 (για την ημερομηνία επιστροφής του Βερνάρδου).

¹¹⁵ Ο GILL, *Paracy*, σ. 289, σημ. 4, δεν αναφέρει αν καταγράφονταν στο διαβατήριο τα ονόματα των πρέσβων. Από την κεντρική αφήγησή του στη σ. 162 διαπιστώνεται ότι δεν είναι γνωστό για ποιους πρέσβεις είχε εκδοθεί εκείνο.

¹¹⁶ *PLP*, αρ. 91142.

¹¹⁷ RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 166.

σχέδιο¹¹⁸. Όμως, επειδή θα αναχωρούσε από τη Λωζάννη μετά τις 19 Οκτωβρίου και θα κατευθυνόταν προς την Ιταλία, τους παρήγγειλε να γυρίσουν στη Ρώμη και να τον περιμένουν εκεί. Το πρόγραμμά του ήταν το εξής: όταν θα επέστρεφε στη Ρώμη τον χειμώνα, θα διέταζε έναν καρδινάλιο να συνοδεύσει τους βυζαντινούς διπλωμάτες πίσω στην Κωνσταντινούπολη και, λίγο μετά το Πάσχα του 1276, θα πήγαινε στο Μπρίντιζι. Εκεί θα συναντούσε προσωπικά τον Μιχαήλ, για να συζητήσουν τις λεπτομέρειες της σταυροφορίας. Αν, όμως, η συνάντηση εντός του βασιλείου της Σικελίας ελλόχευε κινδύνους, τότε ο Γρηγόριος θα περνούσε απέναντι στον Αυλώνα.

Οι πρέσβεις ξεκίνησαν το ταξίδι προς τη Ρώμη μετά τις 18 Οκτωβρίου, γιατί εκείνη την μέρα, όπως καταγράφει ο Μετοχίτης, ήταν παρόντες, όταν ο Ροδόλφος φόρεσε τον σταυρό¹¹⁹. Ο Γρηγόριος, ωστόσο, δεν ήρθε, καθώς πέθανε στο Arezzo στις 10 Ιανουαρίου του 1276, πόλη που απείχε λίγες μέρες από τη Ρώμη. Το όραμα μιας σταυροφορίας με ενωμένες τις δυνάμεις Βυζαντινών και Λατίνων ξεθώριασε μετά το θάνατό του, καθώς, όσο ζούσε, υπήρχε η πιθανότητα να πραγματοποιηθεί μια τέτοια εκστρατεία προς τη Συρία (αν και η αποτελεσματικότητα που μπορεί να είχε είναι αμφίβολη). Έτσι, ο Μιχαήλ, αν ήθελε να σώσει τα μικρασιατικά εδάφη, έπρεπε στο εξής να βασιστεί στις δικές του δυνάμεις.

Η δεύτερη πρεσβεία αναχώρησε από την Πόλη πιθανόν στα τέλη του 1275 και περιλάμβανε τον Μητροπολίτη Σερρών, τον Θεόδωρο Μονομάχο, τον Καλαδά και τον Ιωάννη Παγκάνο. Ο σκοπός της δεν είναι γνωστός. Ο Dölger πιθανολογεί ότι ο Μιχαήλ, μέσω αυτής, επιδίωκε να πληροφορηθεί για την κατάσταση της σταυροφορίας και να επεκτείνει τη διάρκεια της ανακωχής που είχε συνάψει με τον Κάρολο, η οποία θα έληγε την 1η Μαΐου του 1276¹²⁰. Δεν είναι γνωστό πότε αυτή η αποστολή έφτασε στην Κουρία και ίσως είναι πιθανότερο να μην πρόλαβε τον Γρηγόριο αλλά τον διάδοχό του Ιννοκέντιο Ε΄. Οι πληροφορίες για αυτήν αντλούνται μόνο από ένα διαβατήριο που εξέδωσε ο Κάρολος στις 19 Μαΐου του 1276 και αφορούσε την ασφαλή επιστροφή στην Βασιλεύουσα τόσο των παραπάνω τεσσάρων διπλωματών

¹¹⁸ Ο SETTON, *Paracy*, σ. 121, υποστηρίζει πως ο Πάπας έδωσε ακρόαση στους πρέσβεις στην Beaucaire. Όμως, δεδομένου των θεμάτων που είχε να επιλύσει ο Γρηγόριος, ενδεχομένως δεν του έμεινε χρόνος να ασχοληθεί ιδιαίτερα με τους απεσταλμένους του Μιχαήλ.

¹¹⁹ ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*, σ. 244⁸⁴⁻⁸⁶ και υποσ. 2. Ο Ροδόλφος, που είχε εκλεγεί αυτοκράτορας της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας την 1η Οκτωβρίου 1273, φόρεσε τον σταυρό, δηλαδή δήλωνε πως θα συμμετείχε στη σταυροφορία του Πάπα, με αντάλλαγμα την επίσημη στέψη του στη Ρώμη από τον Ποντίφικα. Βλ. RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 166 και TOCH, *Welfs, Hohenstaufen*, σ. 395.

¹²⁰ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2023a. Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 292, υποσ. 66, σημειώνει πως ο Παγκάνο (Pagano) ήταν Λατίνος στην υπηρεσία του αυτοκράτορα και πως το όνομα Καλαδάς (Calada) αποτελεί παραφθορά του ελληνικού Κλαδάς.

όσο και των Μετοχίτη και Θεοδώρου, οι οποίοι βρίσκονταν στη Ρώμη από τον Ιανουάριο του 1276¹²¹. Κατά τη διάρκεια της μακράς παραμονής τους εκεί, ο αρχιδιάκονος και ο Μέγας Διοικητής ήταν μάρτυρες, πρώτον, στις συνεχείς πιέσεις που ασκούσε ο Κάρολος στην παπική Κουρία, ώστε αυτή να του επιτρέψει να εκστρατεύσει κατά της Πόλης, και, δεύτερον, στους ισχυρισμούς του για τα δικαιώματα που είχε πάνω σε αυτήν (μέσω της κόρης του Βεατρικής, που είχε παντρευτεί τον Φίλιππο Α΄, διάδοχο του Βαλδουίνου).

Έχουν ενδιαφέρον τα επιχειρήματα με τα οποία αντέκρουε ο Ιννοκέντιος τα αντίστοιχα του Καρόλου. Το πρώτο ήταν πως η Πόλη ανήκε στους Βυζαντινούς από πριν (εννοεί πριν το 1204) και εκείνοι την κατέλαβαν ξανά (εννοεί το 1261). Σύμφωνα με τον νόμο των ανθρώπων, οι πόλεις και τα πλούτη αποτελούσαν τα δώρα του πολέμου (αναφέρεται δηλαδή στο δίκαιο του νικητή). Ωστόσο, το πιο σημαντικό κατά τον Ιννοκέντιο ήταν πως ο αυτοκράτορας και οι υπήκοοι του είχαν γίνει πια υιοί της Εκκλησίας (δηλαδή Καθολικοί) και χριστιανοί. Συνεπώς, ο Ποντίφικας δεν μπορούσε να επιτρέψει να εκδηλωθεί επίθεση από χριστιανούς εναντίον χριστιανών από φόβο μήπως προκαλέσει την οργή του Θεού¹²². Το τελευταίο λειτουργεί ως ένα παράδειγμα που επιβεβαιώνει το γιατί η Σύνοδος της Λυών αποτέλεσε ένα διπλωματικό επίτευγμα του Μιχαήλ Η΄.

¹²¹ Για όλα τα παραπάνω, βλ. ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*, σ. 233-240· RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 170· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 286-290 (στη 286, ο ερευνητής τοποθετεί χρονικά λανθασμένα την παραμονή των βυζαντινών διπλωματών στην Beaucaire το καλοκαίρι του 1276), 292· LOENERTZ, *Histoire et chronologie*, σ. 438-439· SETTON, *Paracy*, σ. 121· GILL, *Paracy*, σ. 162 και 289, σημ. 6· NICOL, *Last Centuries*, σ. 85· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 78-80.

¹²² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 523₁₅₋₂₅, ο οποίος αναφέρει πως ο Κάρολος έπεφτε κάθε μέρα στα πόδια του Πάπα και από τη λύσσα του δάγκωνε το σκήπτρο του, που είχε στα χέρια του και που συνήθιζαν να κρατούν οι Ιταλοί ηγεμόνες. Αυτή η μαρτυρία θα μπορούσε να θεωρηθεί υπερβολική, αν δεν την ενίσχυε όμοιο χωρίο δυτικής γραπτής πηγής, ενώ άλλη μια τέτοια μνημονεύει πως ο Κάρολος ήταν πολύ αντίθετος και οργισμένος με την απόφαση της συμφιλίωσης (του Πάπα) με τον Παλαιολόγο. Βλ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 80 και υποσ. 241-242.

3. Η απομυθοποίηση των προσδοκιών του Μιχαήλ

3.1 Ιννοκέντιος Ε΄ (1276)

Στις 20 Ιανουαρίου 1276 εκλέχθηκε Πάπας ο Ιννοκέντιος Ε΄ και ενθρονίστηκε στη Ρώμη στις 22 Φεβρουαρίου¹²³. Αυτός εφοδίασε τις πρεσβείες του Μετοχίτη και του Μητροπολίτη Σερρών με γράμματα προς τον Μιχαήλ (χρονολογημένα στις 23 Μαΐου 1276) και προς τον Πατριάρχη και τον κλήρο. Αυτό που έγραψε στον αυτοκράτορα ήταν πως πολλοί βασιλιάδες και ευγενείς της Δυτικής Ευρώπης δέχτηκαν να συμμετάσχουν στην σταυροφορία και θα ξεκινούσαν, όταν θα είχαν γίνει οι απαραίτητες προετοιμασίες. Από τον Παλαιολόγο ζητούσε να τους βοηθήσει απλόχερα και, επίσης, τον απελευθέρωνε από τη συμμαχία του με τον μουσουλμάνο σουλτάνο Μπαϊμπάρς της Αιγύπτου. Από τον Πατριάρχη και τον κλήρο ζητούσε την ομολογία της πίστης τους και την αναγνώριση του Ρωμαϊκού Πρωτείου με όρκο. Διέταξε ακόμα τρεις Φραγκισκανούς και τον επικεφαλής τους και γνώστη της ελληνικής, τον Ιερώνυμο του Άσκοι, να μεταφερθούν μαζί με τους αυτοκρατορικούς απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη, για να ζητήσουν χειροπιαστές αποδείξεις για το αν εφαρμόζοταν η ένωση. Στις 22 Ιουνίου 1276 ο Ιννοκέντιος πέθανε. Εκείνη τη μέρα, οι πρέσβεις, που είχαν ξεκινήσει από τη Ρώμη, είχαν φτάσει στην Ανκόνα. Οι Φραγκισκανοί γύρισαν πίσω και οι βυζαντινοί διπλωμάτες συνέχισαν το ταξίδι τους¹²⁴.

3.2 Ιωάννης ΚΑ΄ (1276-1277)

Στις 8 Σεπτεμβρίου του 1276 εκλέχθηκε Πάπας ο Ιωάννης ΚΑ΄¹²⁵, ο οποίος ξεκίνησε επίσημα τη θητεία του στις 20 του μηνός, όταν φόρεσε το στέμμα. Ο Μιχαήλ έμαθε για τον θάνατο του Ιννοκεντίου από τον Μετοχίτη και τους υπόλοιπους απεσταλμένους του, που επέστρεψαν στην Κωνσταντινούπολη (πιθανόν τέλη Αυγούστου ή αρχές Σεπτεμβρίου). Αμέσως ξεκίνησε να ετοιμάζει πρεσβεία, αφενός για να συγχαρεί τον νέο Πάπα (δεν ήξερε ποιος ήταν. Πριν τον Ιωάννη, στις 11 Ιουλίου 1276, είχε εκλεγεί ο Αδριανός Ε΄, αλλά πέθανε τον Αύγουστο της ίδιας χρονιάς, χωρίς να

¹²³ RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 171.

¹²⁴ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 292-294· SETTON, *Papacy*, σ. 123-125· GILL, *Papacy*, σ. 162-163· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 80-82· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 238.

¹²⁵ *PLP*, αρ. 8663.

προλάβει να στεφθεί), αφετέρου για να δηλώσει πως ο κλήρος, σε Σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη, είχε υπογράψει και σφραγίσει έγγραφα, που αφορούσαν την νέα (δηλαδή τη Ρωμαϊκή) ομολογία πίστεως. Αυτά θα τα μετέφερε στην Κουρία αποστολή, που απαρτιζόταν από τον Διάκονο Θεόδωρο Σκουταριώτη¹²⁶, τον Χαρτοφύλακα και Αρχιδιάκονο Κωνσταντίνο Μελιτηνιώτη, τον Αρχιδιάκονο Γεώργιο Μετοχίτη, τον λογοθέτη τῶν οἰκιακῶν Ιωάννη Ἀγγελο¹²⁷, και τον Ιωάννη και Ανδρόνικο Μασγόδο, προσωπικούς γραμματεῖς του Μιχαήλ. Η αποστολή βρισκόταν στην Κουρία τον Νοέμβριο του 1276¹²⁸.

Παράλληλα, από την εκλογή του και έπειτα, ο Πάπας Ιωάννης ΚΑ΄ οργάνωσε αποστολή αποτελούμενη από τέσσερις Δομινικανούς νουντσίους, εκ των οποίων οι δύο ήταν επίσκοποι. Είχαν στην κατοχή τους επιστολές πανομοιότυπες με αυτές του Ιννοκεντίου και μια δική του, με την οποία ζητούσε από τον αυτοκράτορα νέα προφορική ομολογία πίστεως και ανανέωση της αναγνώρισης του Πρωτείου της Ρώμης. Ο Κάρολος τους έδωσε διαβατήρια για ασφαλή μετακίνηση στις 28 Νοεμβρίου 1276. Εκείνον τον μήνα, όπως αναφέρθηκε, έφτασε και η πρεσβεία του Μιχαήλ. Οι παπικοί θα έφευγαν μαζί της, όταν εκείνη θα επέστρεφε στην Κωνσταντινούπολη. Το ταξίδι τους ξεκίνησε από το Βιτέρμπο στις αρχές Δεκεμβρίου του 1276 (στις 8 του μηνός ο Κάρολος εξέδωσε το διαβατήριο για την ασφαλή αναχώρησή τους) και ίσως στα τέλη Φεβρουαρίου του 1277 οι Δομινικανοί και βυζαντινοί απεσταλμένοι να βρίσκονταν στην Πόλη¹²⁹.

¹²⁶ *PLP*, αρ. 26204. Το 1277 ή λίγο μετά, ο Σκουταριώτης χειροτονήθηκε μητροπολίτης Κυζίκου και διατήρησε τη θέση του ως το 1282. Βλ. και Α. KAZHDAN, SKOUTARIOTES, THEODORE, ODB III, σ. 1912-1913.

¹²⁷ Ο λογοθέτης τῶν οἰκιακῶν ήταν ένας τιμητικός τίτλος, που κατέτασσε τον κάτοχό του στη 42η θέση των αξιωματούχων του παλατιού. Δεν είχε καμία αρμοδιότητα. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 182²⁴⁻²⁵, 300³¹⁻³⁰¹.

¹²⁸ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2029 (όπου όμως η πρεσβεία του Σκουταριώτη τοποθετείται χρονικά τον Απρίλιο του 1277)· PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 349-357. Βλ. και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 305-306· SETTON, *Papacy*, σ. 125-126 και υποσ. 11 της σ. 126.

¹²⁹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 305-306 (ο ίδιος, στη σ. 306, υποσ. 3, προσθέτει πως οι πρεσβείς του Πάπα είχαν εξουσιοδοτηθεί να βρουν διερμηνείς και για τα ελληνικά και για τα λατινικά. Αυτό αποτελεί ένδειξη ότι η Κουρία δεν είχε επίσημους διερμηνείς)· SETTON, *Papacy*, σ. 125 (και υποσ. 10)-126 (και υποσ. 14)· GILL, *Papacy*, σ. 165 και 290, σημ. 22 (όπου αναφέρεται ως ημερομηνία έκδοσης του διαβατηρίου η 26η Νοεμβρίου 1276). Ο τελευταίος, στη σ. 149, επισημαίνει ότι η Κουρία, όταν άρχισαν οι διαπραγματεύσεις με τον Μιχαήλ, δεν είχε καταρτισμένους γνώστες της ελληνικής γλώσσας. Αντίθετα, στην βυζαντινή αυτοκρατορική αυλή υπήρχε υπηρεσία ή τουλάχιστον ένας αξιωματούχος υπεύθυνος για την μετάφραση των λατινικών εγγράφων, ο οποίος, ανάλογα με την περίπτωση, συνόδευε ως διερμηνέας τις διπλωματικές αποστολές στη Δύση. Επίσης, ο GILL, ό.π., σ. 287, σημ. 27, μνημονεύει ότι ο ίδιος ο αυτοκράτορας αποδοκίμαζε την ανικανότητα των διερμηνέων στα θεολογικά ζητήματα και τη θεωρούσε υπεύθυνη για ορισμένες παρερμηνείες πάνω σε αυτά.

Εν τω μεταξύ, η πρεσβεία που έφτασε στην Βασιλεύουσα τον Σεπτέμβριο του 1276 είχε ενημερώσει τον Μιχαήλ ότι θα ξεκινούσε παπική αποστολή τεσσάρων νουντσίων από τον Ιννοκέντιο (που είχε ετοιμαστεί, όπως αναφέρθηκε, πριν πεθάνει), για να ζητήσει απτές αποδείξεις για την εφαρμογή της ένωσης. Αυτό όξυνε τις αντιδράσεις των ανθενωτικών. Ο Μιχαήλ αναγκάστηκε να εξορίσει τον Ιωσήφ, που κέρδιζε συνεχώς οπαδούς: από το μοναστήρι του Αγίου Μιχαήλ τον οδήγησε στο φρούριο της Χηλής, που βρισκόταν στη Μαύρη Θάλασσα (το γεγονός χρονολογείται μεταξύ 1276 και 1277). Στο ίδιο μέρος, καθώς και σε διάφορα νησιά του Αιγαίου, εξόρισε ορισμένους μοναχούς που τον στήριζαν¹³⁰. Από την πλευρά τους, οι εκκλησιαστικές αρχές, για να αντιμετωπίσουν τις ανθενωτικές αντενέργειες, συγκάλεσαν στις 19 Φεβρουαρίου του 1277 Ιερά Σύνοδο. Σε αυτήν, ο Πατριάρχης ο κλήρος της Αγίας Σοφίας και οι αξιωματούχοι του παλατιού ανανέωσαν την πίστη τους προς την ένωση, και συντάχθηκε η *Τομογραφία*, γραπτή έκθεση με την οποία αφορίζονταν, όσοι ήταν αντίθετοι με την ένωση. Ο Βέκκος έγραψε στον Πάπα (πιθανόν στα τέλη Φεβρουαρίου ή αρχές Μαρτίου) για να τον ενημερώσει για τα παραπάνω (προσθέτοντας στην επιστολή του και ένα αντίγραφο της *Τομογραφίας*) και του ανέφερε ακόμα ότι η Ανατολική Εκκλησία αποδεχόταν τα παπικά προνόμια¹³¹. Αυτό το γράμμα το παρέλαβαν οι νούντσιοι, οι οποίοι βρίσκονταν στην Πόλη από τον Φεβρουάριο του 1277.

Την ίδια περίπου περίοδο που λάμβανε χώρα η Ιερά Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη, στο κράτος της Θεσσαλίας, ο Ιωάννης Α΄ Δούκας (1266/67-1289)¹³² συγκέντρωσε στη πόλη των Νέων Πατρών (σημερινή Υπάτη) οκτώ επισκόπους, αρκετούς ηγούμενους και εκατό περίπου μοναχούς, οι οποίοι καταδίκασαν την ένωση και, παράλληλα, αφόρισαν τον Πάπα, τον αυτοκράτορα, τον Πατριάρχη και όλους όσους υποστήριζαν τις ενωτικές προσπάθειες των παραπάνω¹³³. Ο Νικηφόρος Α΄ Δούκας της Ηπείρου (1266/67-1290 περ.)¹³⁴ ακολούθησε την ίδια πολιτική με τον αδελφό του

¹³⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 531₂₇-535₃. Στο φρούριο της Χηλής είχε πραγματοποιηθεί η τύφλωση του Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρη στις 25 Δεκεμβρίου του 1261: ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, I, σ. 256, υποσ. 3-4, σ. 257₁₅₋₂₄.

¹³¹ LAURENT – DARROUZES, *Dossier grec*, αρ. 16-19, σ. 462-485 (η γραπτή δέσμευση του Βέκκου, των κληρικών και των αξιωματούχων, καθώς και το γράμμα του Πατριάρχη προς τον Πάπα): PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 415-431 (το γράμμα του Πατριάρχη): HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 239.

¹³² *PLP*, αρ. 208.

¹³³ Η ακριβής χρονολόγηση του γεγονότος παρουσιάζει δυσκολίες και θα μπορούσε να τοποθετηθεί και στα τέλη του 1276 ή το αργότερο τον Ιανουάριο του 1277. Βλ. SETTON, *Paracy*, σ. 129-130, υποσ. 24.

¹³⁴ *PLP*, αρ. 91042.

Ιωάννη Α΄ και αποκάλεσε όλους τους ενωτικούς αιρετικούς. Την άνοιξη του 1277, ο Μιχαήλ απέστειλε πρεσβεία για να πείσει τον Ιωάννη και τον Νικηφόρο να δεχτούν την ένωση, καθώς και οι δύο συνδέονταν με δεσμούς υποτέλειας με τον αυτοκράτορα (στον πρώτο είχε απονεμηθεί ο τιμητικός τίτλος του Σεβαστοκράτορα και στον δεύτερο ο αντίστοιχος του Δεσπότη)¹³⁵. Τα δύο κράτη, όπως και το αντίστοιχο της Τραπεζούντας, έγιναν οι έδρες των ανθενωτικών φυγάδων από την Πόλη (για παράδειγμα, οι επίσκοποι, ηγούμενοι και μοναχοί, που συγκάλεσαν τη σύνοδο στη Νεόπατρα, προέρχονταν από τη Βασιλεύουσα)¹³⁶. Ιδιαίτερα, ο ηγεμόνας της Τραπεζούντας Γεώργιος Μέγας Κομνηνός (1266-1280)¹³⁷ παρακινήθηκε από τους τελευταίους και, με το πρόσχημα ότι ο Μιχαήλ ήταν αιρετικός, αυτοανακηρύχθηκε ως ο μόνος *αυτοκράτωρ Ρωμαίων*. Παράλληλα, ο Ιωάννης Α΄ και ο Νικηφόρος Α΄ παρουσιάζονταν ως υπέρμαχοι της Ορθοδοξίας και επιδίωκαν πολιτικά οφέλη. Ακόμα και οι Λατίνοι επικεφαλής του Δουκάτου των Αθηνών, της Εύβοιας και του πριγκιπάτου του Αχαΐας προσέφεραν αρωγή στους ηγεμόνες των τριών κρατών¹³⁸.

Στο μεταξύ, οι Δομινικανοί νούντσιοι, κατά παραγγελία του Ιωάννη ΚΑ΄, ζήτησαν από τον Μιχαήλ να λάβει μια σειρά αρκετά σκληρών εκκλησιαστικών μέτρων, για να σταθεροποιήσει την ένωση, αν και υπήρχαν ορισμένες μετριάσεις στις απαιτήσεις τους. Επίσης, του παρέδωσαν ένα παπικό διάταγμα (Βούλα). Μέσω αυτού, ο Ιωάννης τόνιζε στον Μιχαήλ πως ο Κάρολος Α΄ και ο Φίλιππος Α΄ του Κουρτεναί δήλωναν πως ήταν έτοιμοι να διεκδικήσουν, όσα θεωρούσαν δικά τους εδάφη, και ο Ποντίφικας δε θα μπορούσε να τους σταματήσει, όταν θα ξεκινούσαν την εκστρατεία τους. Ο Μιχαήλ έπρεπε εντός πέντε μηνών από τη στιγμή που θα λάμβανε το συγκεκριμένο γράμμα να στείλει πληρεξούσιους του στην Αγία Έδρα και να συμφωνήσει σε ανακωχή μαζί τους, καθώς ο Πάπας είχε ήδη πείσει τους δυο ηγεμόνες να την δεχτούν. Το γράμμα κατέληγε ως εξής: αν ο αυτοκράτορας δεν το έπραττε, ο Ιωάννης δε θα έφερε καμία ευθύνη για τις συνέπειες. Ο τόνος της Βούλας ήταν ιδιαίτερα σκληρός και η κατάληξή της δυσοίωνη, γιατί ο κύριος στόχος του Ποντίφικα ήταν να αναγκάσει τον

¹³⁵ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2026a.

¹³⁶ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 127²²-128¹⁴.

¹³⁷ *PLP*, αρ. 12094.

¹³⁸ OGERIUS, *Memorandum*, σ. 541-543, 546-547, 549-551 (σχόλια), 552³⁶-553⁵⁷, 554⁹⁹⁻¹¹³, 555¹⁴⁶⁻¹⁵⁶, 556¹⁷⁷⁻¹⁹⁰ (το λατινικό κείμενο). GILL, *Paracy*, σ. 164-165, 170 και 290, σημ. 18,19. Οι ενέργειες των Ιωάννη και Νικηφόρου καθώς και η σημαντική Σύνοδος του 1277, στην οποία συμμετείχε και ο ίδιος ο Παχυμέρης, δεν αναφέρονται στο έργο του τελευταίου, όπως δεν μνημονεύονται και τα γεγονότα που σημάδεψαν τον βίο της Ορθόδοξης Εκκλησίας κατά τη διάρκεια των ετών 1276-1278. Πιθανόν, πρόκειται για σκόπιμες παραλήψεις. Βλ. FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 233-234.

Παλαιολόγο να συνεργαστεί και να προετοιμάσει το έδαφος για μια σταθερή ειρήνη¹³⁹.

Τον Απρίλιο του 1277, σε επίσημη τελετή στο παλάτι των Βλαχερνών, παρουσία των παπικών αντιπροσώπων, διαφόρων αξιωματούχων, και βυζαντινών κληρικών, ο Μιχαήλ ορκίστηκε προφορικά ότι αναγνωρίζει το ρωμαϊκό πρωτείο και την λατινική ομολογία της πίστης, όπως την απαιτούσε ο Πάπας, και δεσμεύτηκε να μείνει πιστός στην ένωση. Το ίδιο έκανε και ο Ανδρόνικος Β΄. Τα παραπάνω αποτυπώθηκαν σε έγγραφα, συνταγμένα στη λατινική, τα οποία υπογράφηκαν και σφραγίστηκαν με χρυσή βούλα. Περίπου τρία χρόνια χρειάστηκαν μετά τη Σύνοδο, για να επικυρωθεί δημόσια ο όρκος που έδωσε ο Ακροπολίτης στη Λυών. Ο Βέκκος συνέταξε και αυτός άλλο ένα γράμμα με τη δική του ομολογία, παραφράζοντας παρά αντιγράφοντας τη φόρμουλα του Κλήμη¹⁴⁰. Τα έγγραφα θα μετέφερε μια πολυάριθμη αποστολή με επικεφαλής τον Μητροπολίτη Κυζίκου Θεόδωρο Σκουταριώτη, τον Κωνσταντίνο Μελιτηνιώτη και τον Γεώργιο Μετοχίτη, στον οποίο, εκείνη τη χρονιά, είχε απονεμηθεί το αξίωμα του *ἐπὶ τῶν δεήσεων*, όπως έχει σημειωθεί σε σχετική παραπομπή¹⁴¹. Θα τους συνόδευαν και οι τέσσερις παπικοί νούντσιοι. Στις 24 Ιουλίου 1277 ετοιμάστηκε επίσης μια διαπιστευτήρια επιστολή, μέσω της οποίας ο αυτοκράτορας παραχωρούσε το δικαίωμα σε έξι πρέσβεις να παρευρεθούν στην Κουρία ως πληρεξούσιοι του, για να κανονίσουν ανακωχή με τον Κάρολο και τον Φίλιππο.

Λίγες μέρες πριν, στις 16 Ιουλίου, ο Βέκκος αφόρισε τον Νικηφόρο και τον Ιωάννη σύμφωνα με το πρότυπο της *Τομογραφίας* και ο Παλαιολόγος άσκησε πίεση στους νουντσίους να κάνουν το ίδιο με την εξουσία που είχαν εν ονόματι του Πάπα. Δηλαδή, ο αυτοκράτορας, ως διπλωματικό αντάλλαγμα στις σκληρές παραχωρήσεις που

¹³⁹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 275, 292, 305-306· SETTON, *Papacy*, σ. 123-124, 129· GILL, *Papacy*, σ. 165-167· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 238-239. Κατά τον GILL, ό.π., σ. 168, είναι πιθανόν πως, πίσω από τις παπικές απαιτήσεις, κρυβόταν ο Κάρολος. Ο βασιλιάς της Σικελίας ήταν πεπεισμένος πως η θέρμη του Μιχαήλ για την ένωση απέρρευε από πολιτική σκοπιμότητα. Επίσης, ο Κάρολος, λόγω των επαφών του με τα κράτη της Θεσσαλίας και της Ηπείρου, γνώριζε πόσο σθεναρή ήταν η αντίσταση προς την ένωση μέσα στην Πόλη. Έτσι, προέτρεψε, ενδεχομένως, τον Ιννοκέντιο να επιμείνει στο επίμαχο θέμα του *Filioque*, για να διαπιστωθεί, αν η ένωση εφαρμοζόταν στα αλήθεια. Πράγματι, ο Ιννοκέντιος απαίτησε το *Filioque* να απαγγέλλεται δημόσια στη Θεία Λειτουργία και το ίδιο έπραξε και ο Ιωάννης ΚΑ΄. Η δυσπιστία του Καρόλου προς τον Μιχαήλ ήταν αιτιολογημένη: ο αυτοκράτορας, παρά την πίεση που υπέστη από διαδοχικούς Ποντίφικες, δεν είχε κάνει μέχρι τότε σοβαρές διαπραγματεύσεις για σταθερή ειρήνη με τον Ανδεγαυό, γιατί αυτή θα εμπόδιζε τις πολεμικές επιχειρήσεις του στον ελληνικό και τον βαλκανικό χώρο.

¹⁴⁰ THEINER – MIKLOSICH, *Monumenta spectantia*, σ. 8-13 (για το γράμμα με την ομολογία πίστης του Μιχαήλ), 15-21 (για το αντίστοιχο του Ανδρόνικου), 21-28 (για το αντίστοιχο του Βέκκου).

¹⁴¹ Ήταν υπεύθυνος να παραλαμβάνει τα αιτήματα των υπηκόων προς τον αυτοκράτορα. Το αξίωμα ήταν σημαντικό, γιατί, μέσω αυτού, ο κάτοχός του ήταν πλησίον του θρόνου. Βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 183²⁴⁻²⁷ και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 419.

έκανε, επιδίωκε να εξασφαλίσει πως θα τιμωρηθούν οι πολιτικοί αντίπαλοι του, που του δημιουργούσαν προβλήματα. Το ίδιο είχε ζητήσει και από τον Ιννοκέντιο, ο οποίος του το αρνήθηκε, διατηρώντας ουδετερότητα. Οι Δομινικανοί αφορίσαν γενικά όλους όσους παρεμπόδιζαν την ένωση και κανέναν ονομαστικά. Ο Μιχαήλ έστειλε από δύο αντίγραφα αφορισμού στον Νικηφόρο και στον Ιωάννη (ο ένας ήταν ο πατριάρχικος, ο άλλος ο παπικός), όμως εκείνοι συνέχισαν την ανθενωτική δράση τους¹⁴².

Οι βυζαντινοί απεσταλμένοι και οι παπικοί νούντσιοι ξεκίνησαν μαζί το ταξίδι τους πιθανόν μετά τις 24 Ιουλίου και έφτασαν στην Αγία Έδρα το φθινόπωρο του 1277. Ωστόσο, ο θρόνος του Ποντίφικα ήταν κενός, καθώς ο Ιωάννης ΚΑ΄ είχε πεθάνει από τις 20 Μαΐου του 1277¹⁴³.

3.3 Νικόλαος Γ΄ (1277-1280)

Ο νέος Πάπας Νικόλαος Γ΄ εκλέχθηκε στις 25 Νοεμβρίου 1277 και ενθρονίστηκε στις 26 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους¹⁴⁴. Έστειλε στις αρχές του 1278 τον Μάρκο και τον Μαρκέτο ως απλούς αγγελιοφόρους (*latores litterarum*) στην Κωνσταντινούπολη, για να μεταφέρουν την είδηση της εκλογής του στον αυτοκράτορα και τον Πατριάρχη. Εκείνοι ίσως έφτασαν στην Πόλη τον Μάρτιο. Ο Μιχαήλ τους παραχώρησε ακρόαση, κατά την οποία συνομίλησαν μαζί του για αρκετή ώρα. Σκοπός του ήταν να παρουσιάσει στον Πάπα τα προβλήματα που επέφερε η ένωση και πως εκείνος, παρόλες τις δυσκολίες, έκανε τα πάντα για να πετύχει η εκκλησιαστική ειρήνη. Έτσι, ανέφερε στον Μάρκο και Μαρκέτο τους αγώνες του εναντίον του Ιωάννη Α΄ της Θεσσαλίας και Νικηφόρου Α΄ της Ηπείρου και ζήτησε από τον Ποντίφικα να αφοριστούν οι δύο πολιτικοί αντίπαλοί του, καθώς και οι Λατίνοι ηγεμόνες του ελλαδικού χώρου, που τούς στήριζαν. Επίσης, τους εξέθεσε πως ακόμα και οι ίδιοι οι συγγενείς του στράφηκαν εναντίον του και πως και σε πολιτικό και σε στρατιωτικό επίπεδο αντιμετώπιζε προβλήματα. Εμμέσως, το μήνυμα προς τον Νικόλαο ήταν πως έπρεπε να μετριάσει τις απαιτήσεις του και να συνεχίσει να εμποδίζει τον Κάρολο να επιτεθεί

¹⁴² OGERIUS, *Memorandum*, σ. 543, 553-557.

¹⁴³ DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2028, 2073 και 2074 (οι δυο τελευταίοι αριθμοί αφορούν τα χρυσόβουλλα με την ομολογία πίστης του Ανδρονίκου): PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 303-348, 359-363· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 306-310 (όπου ο ίδιος, στη σ. 306, υποσ. 7, μνημονεύει ότι τους πρέσβεις συνόδευσαν οι Ιωάννης Άγγελος και Ανδρόνικος Μασγόδος, που, ίσως, να ταυτίζονται με εκείνους της πρεσβείας του 1276): SETTON, *Papacy*, σ. 125· GILL, *Papacy*, σ. 165, 168-170· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 87-89· HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 239-240.

¹⁴⁴ PLP, αρ. 20513.

κατά του Βυζαντίου, αλλιώς η ένωση θα καταστρεφόταν. Έπειτα, ο Μιχαήλ διέταξε τον Ogerio (πρωτονοτάριο των αυτοκρατορικών Λατίνων διερμηνέων)¹⁴⁵ να κατά-γράψει στη λατινική γλώσσα τη συζήτηση και με λεπτομέρειες. Αυτό το έγγραφο δόθηκε μετά στους παπικούς αγγελιοφόρους, για να τους βοηθήσει να θυμηθούν, όσα ήταν ανάγκη να μεταφέρουν στον Νικόλαο. Επιπλέον, τους δόθηκε συγχαρητήρια επιστολή του αυτοκράτορα και του Πατριάρχη για την εκλογή του Ποντίφικα και μετά στάλθηκαν πίσω ως νούντσιοι, δηλαδή διαπιστευμένοι από τον Μιχαήλ απεσταλμένοι. Αναχώρησαν, ενδεχομένως, τον Μάρτιο από τη Βασιλεύουσα και πρέπει να έφτασαν στη Ρώμη τον Σεπτέμβριο του 1278¹⁴⁶.

Ο Νικόλαος, τον Οκτώβρη του 1278, οργάνωσε αποστολή προς την Κωνσταντινούπολη. Οι πρέσβεις (όλοι Φραγκισκανοί) ήταν ο επίσκοπος του Γκροσέτο Βαρθολομαίος, ο επικεφαλής των Φραγκισκανών της Συρίας Βαρθολομαίος και δύο αναγνώστες του Τάγματος, ο Φίλιππος της Περούτζια και ο Άγγελος του Ορβιέτο. Εφοδιάστηκαν με διαβατήρια για ασφαλή μετακίνηση, επιστολές προς τον Μιχαήλ¹⁴⁷, τον Ανδρόνικο, τον Πατριάρχη και τους ιεράρχες, και ένα εμπιστευτικό υπόμνημα με οδηγίες για το τι θα απαιτήσουν από τον ορθόδοξο κλήρο και ποιες ελαφρύνσεις θα κάνουν προς αυτόν. Το έργο τους προμηνυόταν δύσκολο, καθώς η στάση της Αγίας Έδρας είχε σκληρύνει απέναντι στους Βυζαντινούς, οι οποίοι πρόβαλλαν δικαιο-

¹⁴⁵ Ο πρωτονοτάριος ήταν ο πρώτος ιεραρχικά από τους γραμματείς (*νοταρίους*), υπεύθυνος για την αυτοκρατορική γραμματεία (κατώτερος όμως από τον Μέγα Λογοθέτη). Τον 13ο αιώνα ήταν συνήθως Λατινικής καταγωγής. Η αυτοκρατορική γραμματεία της Κωνσταντινούπολης ασχολούνταν κυρίως με τις εξωτερικές σχέσεις και, ειδικά την περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ, με τις σχέσεις του κράτους με τη Δυτική Ευρώπη. Βλ. σχετικά ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 185²¹⁻²⁴ και κυρίως ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Diplomacy 1204-1453*, σ. 78. Ο Ogerio Boccanegra καταγόταν από τη Γένοβα. Υπηρετούσε τον αυτοκράτορα ως απλός νοτάριος τουλάχιστον από το 1272 και μέχρι το 1277. Από το 1278 μέχρι τουλάχιστον το 1286, εμφανίζεται να κατέχει το αξίωμα του πρωτονοταρίου και του επικεφαλής των διερμηνέων της αυτοκρατορικής γραμματείας. Βλ. σχετικά DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1990, 1991, 2026· OGERIUS, *Memorandum*, σ. 539 και υποσ. 3· PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 88-95.

¹⁴⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 600, υποσ. 7 και 601¹⁵⁻²⁰· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2038 και 2038a· PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 365-367· SETTON, *Papacy*, σ. 128· NICOL, *Last Centuries*, σ. 64. Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 322-324, αναφέρει την πρεσβεία του Μάρκου και του Μαρκέτου, αλλά την τοποθετεί λανθασμένα στο έτος 1280. Για περισσότερα σχετικά με την αναφορά του Ογέριου, βλ. OGERIUS, *Memorandum*, σ. 538-551 (ανάλυση και σχολιασμός του εγγράφου), 551-556¹⁹⁷ (το λατινικό κείμενο), 556-572 (κατάλογος των περιόδων 1264-1273 και 1276-1280, που βοηθάει στον χρονολογικό προσδιορισμό των γεγονότων, που αναφέρει ή υπονοεί ο Ογέριος στην έκθεσή του).

¹⁴⁷ Σε μια από αυτές, ο Νικόλαος Γ' πιέζει τον αυτοκράτορα να στείλει εντός πέντε μηνών (από τη στιγμή που θα λάβει το γράμμα) πληρεξούσιους, για να κανονίσουν ανακωχή με τον Κάρολο και τον Φίλιππο, και του λέει απροκάλυπτα πως εκείνος (ενν. ο αυτοκράτορας) δεν είχε προβεί σε καμία ενέργεια, για να ανταποκριθεί στο αντίστοιχο αίτημα του προηγούμενου ποντίφικα Ιωάννη ΚΑ'. Το τελευταίο είναι παράδοξο, καθώς τα παπικά αρχεία περιέχουν διαπιστευτήρια επιστολή του Μιχαήλ, χρονολογημένη στις 24 Ιουλίου του 1277, μέσω της οποίας εξουσιοδοτούνταν ονομαστικά πρέσβεις, για να διαπραγματευτούν την ανακωχή. Φαίνεται πως ο Νικόλαος αγνοούσε την ύπαρξή της. Βλ. GILL, *Papacy*, σ. 172.

λογίες, όπως τις θεωρούσαν ορισμένα μέλη της Κουρίας, για να μην εφαρμόσουν την ένωση με τον τρόπο που ήθελε η Καθολική Εκκλησία. Ωστόσο, ο Πάπας είχε συμβουλευσει τους αντιπροσώπους του να κινηθούν προσεχτικά, για να μη θέσουν σε κίνδυνο την ένωση¹⁴⁸.

Η επιμονή του Νικολάου στην ολοκληρωτική πραγματοποίηση της εκκλησιαστικής ειρήνης, και οι αυξημένες αξιώσεις του, περισσότερες από εκείνες των προκατόχων του, πήγαζαν από το όραμά του για ηγεμονία της Παποσύνης. Δηλαδή, ήθελε η Αγία Έδρα, λειτουργώντας ως διαιτητής μεταξύ του Μιχαήλ και του Καρόλου, να διατηρεί την ισορροπία μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Δεν επιδίωκε να ευνοήσει κανέναν από τους δύο αντιπάλους. Από τη μια, έφερε σε δύσκολη θέση τον Παλαιολόγο, από την άλλη, περιόρισε την ανάμιξη του Ανδεγαυού στα πολιτικά θέματα της Ιταλίας και του απαγόρευσε κατηγορηματικά να εκστρατεύσει κατά της Κωνσταντινούπολης¹⁴⁹.

Οι παπικοί απεσταλμένοι αναχώρησαν από τη Ρώμη μετά τις 7 Ιανουαρίου του 1279 (γιατί τότε ο Κάρολος εξέδωσε διαβατήριο, μέσω του οποίου διέταζε τους αξιωματούχους των λιμανιών του βασιλείου να διευκολύνουν το ταξίδι των Φραγκισκανών) μαζί με τους αντίστοιχους αυτοκρατορικούς, οι οποίοι τότε βρίσκονταν ακόμα στην πόλη (ήταν ο Θεόδωρος Σκουταριώτης, ο Κωνσταντίνος Μελιτηνιώτης, ο Γεώργιος Μετοχίτης και οι άλλοι υφιστάμενοι τους, που όλοι είχαν φτάσει στη Ρώμη το φθινόπωρο του 1277)¹⁵⁰.

Στο μεταξύ, στην Κωνσταντινούπολη οι αναταραχές είχαν λάβει μεγάλες διαστάσεις. Ο αυτοκράτορας, το σύμβολο του προστάτη της Ορθοδοξίας, θεωρούνταν αιρετικός εξαιτίας της επιβολής της ένωσης. Αυτό τον χαρακτηρισμό διακήρυτταν ανοιχτά οι Ιωάννης της Θεσσαλίας και Αλέξιος Κομνηνός της Τραπεζούντας και κρυφά οι Αρσενιάτες (γιατί τους είχε απαγορευθεί να διαμαρτύρονται δημόσια), καθώς ο Μιχαήλ, ως αιρετικός, έχανε το δικαίωμα να εξουσιάζει. Έτσι, ο Αλέξιος παρουσιάστηκε ως ορθόδοξος διεκδικητής του θρόνου, τον οποίο εποφθαλμιούσαν και οι

¹⁴⁸ HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 240. Μια πολύ σοβαρή απαίτηση ήταν πως ένας παπικός αντιπρόσωπος θα διέμενε μόνιμα στην Κωνσταντινούπολη, γεγονός αδιανόητο για τους Βυζαντινούς.

¹⁴⁹ Για περισσότερα σχετικά με τις σχέσεις του Πάπα Νικολάου Γ΄ με τον Κάρολο, βλ. DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 139-141.

¹⁵⁰ Βλ. αναλυτικά GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 310-317· SETTON, *Papacy*, σ. 129-130· GILL, *Papacy*, σ. 172-175, 292-293, σημ. 55 (στη σ. 174, αναφέρεται πως οι αυξημένες απαιτήσεις του Νικολάου προς τον βυζαντινό κλήρο δεν υπαγορεύθηκαν από δουλοπρέπεια προς τον Φίλιππο και τον Κάρολο. Παρότι ο Ποντίφικας συμβουλευτήκε τον τελευταίο, μείωσε εσκεμμένα την επιρροή του Ανδεγαυού στην Ιταλία, στα πλαίσια της πολιτικής του για ανεξαρτησία του Παπικού Κράτους από εξωτερικές πολιτικές δυνάμεις)· NICOL, *Last Centuries*, σ. 63-64.

Αρσενιάτες, επειδή ήθελαν να επαναφέρουν τη δυναστεία των Λασκάρων (πέρα από τους εκκλησιαστικούς στόχους που είχαν). Οι τελευταίοι, μαζί τους Ιωσηφίτες, συνασπισμένοι όλοι ως ανθενωτικοί, συνέχισαν τη δράση τους στην Πρωτεύουσα, μοιράζοντας φυλλάδια με σκανδαλώδεις δηλώσεις. Στο στόχαστρο πολλών από αυτών βρέθηκε και ο Βέκκος. Ακόμα και ο κλήρος τού αντιτάχθηκε και ορισμένα μέλη του διατύπωσαν διάφορες ψευδείς κατηγορίες εναντίον του. Και ο αυτοκράτορας είχε ενοχληθεί, επειδή ο Πατριάρχης τον παρακαλούσε επίμονα να δείξει επιείκεια απέναντι στους κρατούμενους, που είχαν καταδικαστεί. Έτσι, ο Μιχαήλ, εκμεταλλευόμενος και τις μομφές του κλήρου, απέσυρε από την πατριαρχική δικαιοδοσία όλα τα σταυροπηγικά μοναστήρια, που βρίσκονταν εκτός της Επισκοπής της Κωνσταντινούπολης, ισχυριζόμενος κατάχρηση (Ιανουάριος ή Φεβρουάριος 1279). Ο Βέκκος αναγκάστηκε να παραιτηθεί στις 8 Μαρτίου του 1279 και να αποσυρθεί στο μοναστήρι της Θεοτόκου Παναγράντου, το οποίο βρισκόταν κοντά στην Αγία Σοφία¹⁵¹.

Ο Επίσκοπος του Γκροσέτο και οι άλλοι τρεις πρέσβεις έφτασαν την Βασιλεύουσα, όπου πληροφορήθηκαν την απουσία του αυτοκράτορα και πήγαν στην Αδριανούπολη. Έξω από την πόλη συνάντησαν τον Παλαιολόγο, ο οποίος μόλις είχε αναχωρήσει από εκείνη. Το γεγονός έγινε σίγουρα μετά τις 8 Μαρτίου (γιατί μέχρι τότε ο Μιχαήλ ήταν στην Κωνσταντινούπολη) και ίσως τον Απρίλιο ή και τον Μάιο του 1279. Όλοι μαζί θα επέστρεφαν στην Πόλη. Καθοδόν προς την Πρωτεύουσα, ο Μιχαήλ έστειλε γράμμα στον Βέκκο, μέσω του οποίου τον παρακαλούσε να επιστρέψει στα πατριαρχικά καθήκοντά του και να υποδεχτεί τους πρέσβεις στο μοναστήρι των Μαγγάνων (στο ανατολικό άκρο της Πόλης). Όταν έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη, οι πρέσβεις έμαθαν από Φραγκισκανούς μοναχούς, που ζούσαν στο Πέρα, και από βυζαντινούς ανθενωτικούς πως η ένωση ήταν ένα ψέμα και πως το *Filioque* δεν απαγγελλόταν στην Λειτουργία. Ο αυτοκράτορας τέθηκε αντιμέτωπος με το εξής δίλημμα: αν δε δεχόταν να εισάγει το *Filioque* στο ορθόδοξο δόγμα, όπως το ήθελαν οι παπικοί απεσταλμένοι, θα καταστρεφόταν η ένωση. Αν δεχόταν, θα παραβίαζε την

¹⁵¹ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 569²²-571³¹, 573¹⁻¹⁹, 575²¹-577⁵ (και στη σ. 576 την υποσ. 1)· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2040· GEANAKOΠLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 317-318· GILL, *Papacy*, σ. 171. Η βαθύτερη αιτία της τεράστιας εναντίωσης του λαού στην ένωση ήταν πως αναγκαζόταν να προσαρμοστεί στις δυτικές παραδόσεις και με αυτόν τον τρόπο να αποβάλλει τις δικές του, τις οποίες ακολουθούσε για αιώνες. Με άλλα λόγια, έπρεπε να απαρνηθεί την ίδια την ταυτότητά του, η οποία τον ξεχώριζε από άλλους λαούς. Βλ. GEANAKOΠLOS, *Union of Lyons*, σ. 86-87 και NICOL, *Last Centuries*, σ. 79-80. Επίσης, ο λαός είχε την πεποίθηση πως η καθαρότητα της πίστης θα προστάτευε την αυτοκρατορία και την Κωνσταντινούπολη από τους εχθρούς, ενώ η «νοθεμένη» πίστη (αν υιοθετούνταν οι πρακτικές του Λατινικού δόγματος) θα έθετε σε κίνδυνο το κράτος. Βλ. GEANAKOΠLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 269-271 και ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 70-71.

εγγύηση που είχε δώσει ο ίδιος πως θα διατηρούσε απαραβίαστο το δόγμα. Ως αποτέλεσμα του τελευταίου, οι αντιδράσεις κατά της ειρήνης των Εκκλησιών θα ήταν δικαιολογημένες.

Έτσι, ο Μιχαήλ, πριν οι πρέσβεις συναντήσουν την εκκλησιαστική ιεραρχία, συγκάλεσε αποκλειστικά τον κλήρο, για να τον πείσει για την κρισιμότητα της κατάστασης και να τον προδιαθέσει να προϋπαντήσει φιλικά τους απεσταλμένους. Τον ενημέρωσε για τον σκοπό της επίσκεψης των πρέσβευων και για τις παράλογες απαιτήσεις τους. Όμως, ορκίστηκε ότι δε θα μεταβάλει σε κανένα σημείο το ορθόδοξο δόγμα και έτσι οι ιερωμένοι άλλαξαν γνώμη. Η συνάντηση με τους Φραγκισκανούς έγινε στο μοναστήρι των Μαγγάνων, όπου ήταν παρών και ο Βέκκος, που τελικά είχε πειστεί να συμμετάσχει. Στις 6 Αυγούστου 1279 ξανάγινε Πατριάρχης. Ετοιμάστηκε άμεσα μια διακήρυξη πίστης (που περιλάμβανε το *Filioque*) με πολλές υπογραφές κληρικών, πολλές εκ των οποίων ήταν ψεύτικων προσώπων με ψεύτικες έδρες. Θα παραδιδόταν στον Πάπα μαζί με την ομολογία πίστης και τους όρκους που έδωσαν ξανά ο αυτοκράτορας και ο γιος του τον Σεπτέμβριο του 1279¹⁵². Όμως, καμία αναφορά δε γινόταν στην ανακωχή με τους Λατίνους εχθρούς του Μιχαήλ, όπως απαιτούσαν οι Πάπες. Η πρεσβεία του επισκόπου του Γκροσέτο μετέφερε αυτά τα έγγραφα στη Ρώμη, όπου έφτασε, ίσως, τους πρώτους μήνες του 1280, και οι νούντσιοι ανέφεραν επίσης την εντύπωση που τους έκαναν τα γεγονότα στην Κωνσταντινούπολη¹⁵³.

Ωστόσο, από τότε που αναχώρησε η πρεσβεία του επισκόπου του Γκροσέτο, οι αναταραχές στην Πόλη είχαν οξυνθεί και ο αυτοκράτορας οργισμένος πολλαπλασίασε τις διώξεις, τις φυλακίσεις και τα βασανιστήρια¹⁵⁴. Ακόμα μια διπλωματική αποστολή στάλθηκε στον Νικόλαο το 1280 (σίγουρα πριν τις 22 Αυγούστου του 1280, ημερομηνία του θανάτου του). Την αποτελούσε μόνο ένας, ο Μανδάς ή Μερκούριος, Δομέστικος και Πρωτοκέρυκας της Εκκλησίας¹⁵⁵. Αυτός, όταν έφτασε στην

¹⁵² THEINER – MIKLOSICH, *Monumenta spectantia*, σ. 13-15 (για το γράμμα με την ομολογία πίστης του αυτοκράτορα).

¹⁵³ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 577-585¹²; DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2041 (για την πρεσβεία που μετέφερε τα γράμματα), 2075 (για το έγγραφο με την ομολογία πίστης του Ανδρόνικου); PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 373-392; GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 318-322; SETTON, *Papacy*, σ. 131-132; GILL, *Papacy*, σ. 175-177; FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 240-241 και υποσ. 27-29; NICOL, *Last Centuries*, σ. 64-65; HUSSEY, *Orthodox Church*, σ. 240-241.

¹⁵⁴ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 611¹¹-625¹³; *Ανώνυμο Χρονικό*, σ. 55, στίχοι 717-726.

¹⁵⁵ Με τη λέξη Εκκλησία εννοείται είτε η Αγία Σοφία είτε ο πατριαρχικός κλήρος. Ο όρος Δομέστικος της Εκκλησίας είναι ασαφής, αλλά πιθανόν να δήλωνε αξίωμα σχετικό με τις ψαλμωδίες της Θείας Λειτουργίας. Ο αντίστοιχος του Πρωτοκέρυκα δεν σήμαινε, ενδεχομένως, τον πρώτο κήρυκα

Ακυληία, που λειτουργούσε ως λιμάνι της Βενετίας, συνελήφθη από πράκτορες του Καρόλου και ελευθερώθηκε μετά από παρέμβαση του Πάπα. Ήταν η πρώτη φορά που ο Κάρολος συνέλαβε αυτοκρατορικό απεσταλμένο προς την Αγία Έδρα, τον οποίο κατάφερε να αιχμαλωτίσει, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν σε πόλη συμμάχων του Βυζαντίου. Ο σκοπός της αποστολής του Μανδά είναι άγνωστος¹⁵⁶.

3.4 Μαρτίνος Δ' (1281-1285)

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο Νικόλαος Γ' πέθανε 22 Αυγούστου του 1280 και στις 22 Φεβρουαρίου 1281 ο Μαρτίνος Δ', ένας Γάλλος με στενές σχέσεις με τον Κάρολο του Ανζού, έγινε ο νέος Πάπας¹⁵⁷. Ο Μιχαήλ έστειλε στη Ρώμη τον μητροπολίτη Ηρακλείας της Θράκης Λέοντα Πινακά και τον μητροπολίτη Νικαίας Θεοφάνη (αυτόν που είχε στείλει και στη Λυών το 1274). Όμως, η υποδοχή που τους επιφυλάχθηκε ήταν η μη αναμενόμενη για διπλωμάτες, γιατί ο Πάπας είχε μάθει πως η ένωση εφαρμοζόταν προσποιητά στο Βυζάντιο και οι περισσότεροι ήταν αντίθετοι σε αυτήν. Έτσι, φέρθηκαν στους μητροπολίτες με αγένεια και τους άφησαν να περιμένουν πολλή ώρα τον Πάπα, στον οποίο μετά βίας τους επέτρεψαν να παρουσιαστούν. Έπειτα, ο Μαρτίνος επέβαλε επιτίμια στον αυτοκράτορα και στον κύκλο του, επειδή κορόιδευαν τον ίδιο και τον Ρωμαϊκό κλήρο, όπως θεωρούσε, και τους αφόρισε, διότι δεν υπηρετούσαν την αλήθεια (εννοεί προφανώς του Καθολικού δόγματος). Έπειτα, έδωξαν τον Λέοντα και τον Θεοφάνη χωρίς τις συνηθισμένες τιμές, που αποδίδονταν σε μια πρεσβεία¹⁵⁸.

του Ευαγγελίου, αλλά τον πρωτοψάλτη. Βλ. σχετικά ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*, σ. 265₂₀-266₅ και ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίαι*, II, σ. 601, υποσ. 8.

¹⁵⁶ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίαι*, II, σ. 601₁₅₋₂₂. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2045. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 324-325. GILL, *Paracy*, σ. 177-178. Για τη συνολική πολιτική του Ιννοκεντίου απέναντι στον Μιχαήλ, βλ. και ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 89-95.

¹⁵⁷ LEONARD, *Angevins*, σ. 128, 131, που σημειώνει λανθασμένα ότι η ημερομηνία εκλογής του Μαρτίνου ήταν η 2η Φεβρουαρίου του 1281. Η σωστή στον GILL, *Paracy*, σ. 178. Βλ. και *PLP*, αρ. 17193.

¹⁵⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίαι*, II, σ. 637₉₋₂₁ (ο οποίος δεν μνημονεύει τον σκοπό της αποστολής). DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2049. Μόνο ο GILL, *Paracy*, σ. 178, αναφέρει ότι η πρεσβεία αυτή στάλθηκε στον Πάπα, για να τον συγχαρεί για την εκλογή του και να δηλώσει υποταγή και σεβασμό. Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 344, ο SETTON, *Paracy*, σ. 135 και ο DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2049, υποστηρίζουν πως αυτή η πρεσβεία στάλθηκε στη Ρώμη πριν τον θάνατο του Νικολάου. Αιχμαλωτίστηκε από τον Κάρολο και έπειτα, με διαταγή του στις 9 Ιανουαρίου 1281, οδηγήθηκε στην Κουρία, όπου περιμένε την εκλογή του νέου Πάπα. Αυτό προκύπτει επειδή στο έγγραφο, που εξέδωσε ο Κάρολος για την απελευθέρωση των πρεσβευτών, αναγράφονται τα ονόματα δύο βυζαντινών απεσταλμένων, του Φίλιππου και του Κωνσταντίνου. Οι παραπάνω τρεις ιστορικοί συνδέουν αυτούς τους δύο με τους μητροπολίτες Ηρακλείας και Νικαίας, ταύτιση που θεωρείται αυθαίρετη κατά τον GILL, *Paracy*, σ. 293, σημ. 63. Δυστυχώς δεν είναι γνωστά περισσότερα για τους Φίλιππο και Κωνσταντίνο, κα-

Ο Μιχαήλ αφορίστηκε επίσημα στις 18 Νοεμβρίου 1281 (ως υποστηρικτής των Βυζαντινών σχισματικών και επομένως αιρετικών), όπως και όλοι όσοι στο μέλλον σκόπευαν να συνάψουν συμμαχία ή να συνεργαστούν μαζί του με οποιοδήποτε τρόπο¹⁵⁹. Ο αφορισμός ανανεώθηκε στις 26 Μαρτίου και στις 7 Μαΐου 1282, και στις 18 Νοεμβρίου του 1282 επικυρώθηκαν οι προηγούμενοι και οριστικοποιήθηκε ο τελικός¹⁶⁰. Έτσι, ο Μαρτίνος διέλυσε την ένωση Ανατολικής και Δυτικής Εκκλησίας και κατέστρεψε τις πολύχρονες προσπάθειες του αυτοκράτορα, οι οποίες είχαν διχάσει το λαό. Ο Ιταλός Φραγκισκανός μοναχός και χρονογράφος Salimbene de Adam (1221-μετά το 1288), που θεωρείται αξιόπιστος από τη σύγχρονη έρευνα, είναι ο μοναδικός που διασώζει στο Χρονικό του την εξής πληροφορία: περίπου το 1282, ο Πάπας και οι καρδινάλιοι του διάβασαν σε συμβούλιο τους επιστολές, γραμμένες από τον Παλαιολόγο, που απευθύνονταν και προς τον Ποντίφικα και προς εκείνους. Δυστυχώς, το περιεχόμενο τους είναι άγνωστο, καθώς ο Salimbene δεν το κατέγραψε¹⁶¹. Θα μπορούσε να ήταν μια προσπάθεια του Μιχαήλ να άρει τον αφορισμό του; Άγνωστοι είναι και οι πρέσβεις που μετέφεραν τα έγγραφα, καθώς και η ακριβής ημερομηνία κατά την οποία εκείνοι ξεκίνησαν από την Κωνσταντινούπολη και κατά την οποία έφτασαν στον Πάπα. Άλλες διπλωματικές επαφές με την Αγία Έδρα επί Μιχαήλ Η΄ δεν μαρτυρούνται¹⁶².

Ο αυτοκράτορας ενημερώθηκε για τον αφορισμό του από το μητροπολίτη Νικαίας (ο μητροπολίτης Ηρακλείας είχε πεθάνει στη διάρκεια της διπλωματικής αποστολής, ενδεχομένως κατά την επιστροφή της), όταν γύρισε από τη Ρώμη. Κατά τον Παχυμέρη, γεμάτος θυμό, απαγόρευσε τη μνημόνευση του ονόματος του Πάπα στη

θώς δεν αναφέρεται σε κανένα σημείο στον Παχυμέρη, αν επέστρεψαν μαζί με τους μητροπολίτες ή αν γύρισαν πίσω στην Κωνσταντινούπολη σε μια άλλη χρονική περίοδο. Επιπλέον, άγνωστος παραμένει και ο σκοπός της αποστολής τους.

¹⁵⁹ Βραχέα Χρονικά, I, σ. 231, αρ. 14· FRANCHI, *Vespri*, σ. 52-56· Ο ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 161¹⁻¹⁴, σημειώνει πως ο Κάρολος έπεισε τον Μαρτίνο να αφορίσει τον Μιχαήλ, τους κληρονόμους του και τους υποστηρικτές του, ισχυριζόμενος πως η αυτοκρατορία ανήκε στον γαμπρό του, τον Φίλιππο του Κουρτεναί, και πως ο Παλαιολόγος την κατείχε παράνομα. Πρόκειται ακριβώς για ένα από τα γνωστά επιχειρήματα, που ο Κάρολος πρόβαλλε τα προηγούμενα χρόνια, για να πείσει τον Γρηγόριο και τους επόμενους Πάπες για το δίκαιο της εκστρατείας του κατά του Βυζαντίου, χωρίς να έχει αποτέλεσμα. Ωστόσο, ο νέος Ποντίφικας, υποστηρικτής του οίκου του Ανδεγαυού, άφησε ελεύθερο τον βασιλιά της Σικελίας να πραγματοποιήσει τα σχέδια του, προσφέροντας και τη δική του βοήθεια.

¹⁶⁰ FRANCHI, *Vespri*, σ. 82-84, 112-113, 136-136.

¹⁶¹ SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, σ. 746¹⁵⁻¹⁸: *Item eodem anno coram papam et cardinalibus in consistorio lecte fuerunt littere, quod Palialogus in Constantinopolitana urbe ex Grecis papam fecerat et cardinales*. Βλ. και DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2060· FRANCHI, *Vespri*, σ. 66-68. Για τον Salimbene, βλ. J. CAMBELL, SALIMBENE, στο: CARSON – CERRITO, *TNCE*, XII, σ. 615-616.

¹⁶² GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 340-342· SETTON, *Papacy*, σ. 134, 138· GILL, *Papacy*, σ. 178-179.

Λειτουργία και προσπάθησε να συμφιλιωθεί με την Εκκλησία επαναφέροντας τον Ιωσήφ στον πατριαρχικό θρόνο. Ωστόσο, δίστασε να αποκηρύξει την ένωση και έτσι να κερδίσει την χαμένη υποστήριξη του λαού του, γιατί, ως ρεαλιστής, πίστευε ότι στο μέλλον μπορεί να χρειαζόταν την παπική αρωγή. Εξάλλου, η θητεία του Μαρτίνου μπορεί να ήταν σύντομη. Η σοβαρή ήττα του βυζαντινού στρατού από τους Σελτζούκους Τούρκους, στον ποταμό Σαγγάριο της Μικράς Ασίας, πρέπει να ενίσχυσε την απόφασή του να μην καταδικάσει ότι είχε καταφέρει ως τότε¹⁶³.

¹⁶³ Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 637²²-639⁷ (ο Παχυμέρης δεν αναφέρει ξεκάθαρα, αν ο Μιχαήλ έμαθε για τον επίσημο αφορισμό του, αυτόν της 18ης Νοεμβρίου του 1281, ή για εκείνον τον ανεπίσημο, που είχε επιβάλει ο Μαρτίνος στους διπλωμάτες του αυτοκράτορα)· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 343-344· NICOL, *Byzantine Reaction*, σ. 137· GILL, *Paracy*, σ. 180· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 105-108.

ΜΕΡΟΣ Β΄

**ΟΙ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ
ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑΣ ΜΕ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ ΤΗΣ ΑΡΑΓΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ
ΤΗΣ ΟΥΓΓΑΡΙΑΣ**

4. Ένας πολύτιμος σύμμαχος: το Στέμμα της Αραγωνίας

Τον Απρίλιο του 1281, επτά μήνες πριν τον αφορισμό του Μιχαήλ (18 Νοεμβρίου), έλαβε χώρα στο Βεράτιο ένα σπουδαίο γεγονός για την αυτοκρατορία: τα βυζαντινά στρατεύματα νίκησαν τα ανδεγαυικά, τα οποία πολιορκούσαν το κάστρο της πόλης, και κατέστρεψαν τις πολύμηνες και πολυδάπανες πολεμικές προετοιμασίες του Καρόλου¹⁶⁴. Έτσι, εκείνος, επειδή η προσπάθεια του να κυριεύσει δια ξηράς την Πόλη απέτυχε παταγωδώς, αναγκάστηκε να αλλάξει στρατηγική και να προετοιμάσει ναυτική επίθεση, η οποία έκανε απαραίτητη την υποστήριξη του στόλου της Βενετίας, καθώς το βασίλειο της Σικελίας δεν διέθετε αρκετά πλοία για μια τέτοια επιχείρηση¹⁶⁵.

Στις 3 Ιουλίου 1281, στο Ορβιέτο της Ιταλίας, ο Κάρολος, ο Φίλιππος Α΄ του Κουρτεναί και η Βενετία υπέγραψαν συμφωνία κοινής σταυροφορίας για την ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, με τη σύμφωνη γνώμη και υποστήριξη του Πάπα Μαρτίνου Δ΄. Η έναρξη της επίθεσης είχε περιθώριο ως τον Απρίλιο του 1283 και ο τόπος συνάντησης των συμμάχων ήταν το Μπρίντιζι. Την ίδια μέρα, στο ίδιο μέρος, επικυρώθηκε και μια δεύτερη συνθήκη μεταξύ των τριών δυνάμεων. Ο δόγης της Βενετίας θα πρόσφερε ένα στόλο δεκαπέντε караβιών για επτά μήνες εκείνου του χρόνου και το ίδιο θα έκαναν ο Κάρολος και ο Φίλιππος (οι δύο τους, εκτός από το ότι θα έδιναν μαζί τα δεκαπέντε πλοία, θα εξασφάλιζαν για την επιχείρηση άλλα δέκα ακόμα, που θα μετέφεραν τριακόσιους άνδρες και τριακόσια άλογα). Ο βενετικός και ανδεγαυικός στόλος θα είχαν ως σημείο συνάντησης την Κέρκυρα, όπου θα

¹⁶⁴ *Και τῆδε μὲν ὅλα συλλήβδην ζημιωθεῖς τὰ τὸν Ἰόνιον διαβάντα στρατόπεδα*: ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἱστορία*, σ. 148₁₂₋₁₃.

¹⁶⁵ Συνολικά για την πολιορκία και τη μάχη στο Βεράτιο, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ἱστορίαι*, II, σ. 641-649· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ἱστορία*, σ. 144₁₁-146₁₂, 146₂₄-148₁₃· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ἱστορία της Ρωμανίας*, σ. 145₁₅-147₁· ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Emperor Michael*, σ. 329-334· NICOL, *Last Centuries*, σ. 65-66· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 98-101. Βλ. επίσης την πολύ περιληπτική μνεία του γεγονότος από τον ίδιο τον αυτοκράτορα στο: ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, *Αυτοβιογραφία*, σ. 459₂₃-461₉ (ο οποίος, βέβαια, δεν παραλείπει το γεγονός πως ο ανδεγαυικός στρατός ήταν πολυάριθμος και επίλεκτος, πως είχαν δαπανηθεί για αυτόν μεγάλα χρηματικά ποσά, διακρινόταν από αφθονία αλόγων και όπλων, και είχε όλο τον απαραίτητο εξοπλισμό για πόλεμο). Η ανεπάρκεια του ανδεγαυικού ναυτικού εκείνη την περίοδο αποκαλύπτεται από το ακόλουθο περιστατικό: τον Ιούλιο του 1281, ο Μιχαήλ Η΄ έστειλε οκτώ πολεμικά πλοία εναντίον του ίδιου του βασιλείου της Σικελίας. Η θέα των βυζαντινών караβιών και οι λεηλασίες, που εκείνα διενήργησαν στην ακτή της Απουλίας, κοντά στο Οτράντο, φαίνεται πως σχεδόν πανικόβαλαν τους Σικελούς αξιωματούχους. Επίσης, λίγα χρόνια νωρίτερα, τον Μάρτιο του 1277 ή 1278, ο Κάρολος είχε διατάξει να τεντώσουν μια ατσάλινη αλυσίδα κατά μήκος του λιμανιού του Μπρίντιζι, ενδεικτικό του φόβου του για τους πειρατές του αυτοκράτορα. Βλ. σχετικά ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ *Michael Palaeologus*, σ. 280, υποσ. 15, 328, 336-337 και υποσ. 5-6 της 337.

βρίσκονταν το αργότερο μέχρι την 1η Μαΐου 1282. Σκοπός του σχεδίου ήταν να επιτεθούν στον Μιχαήλ και σε όσους κατείχαν παράνομα τα εδάφη της πρώην Λατινικής Αυτοκρατορίας. Μετά τις 18 Νοεμβρίου του 1281, ο Κάρολος είχε και το ηθικό περίβλημα, για να ξεκινήσει την επίθεσή του εναντίον του αφορισμένου πλέον Παλαιολόγου. Παράλληλα, είχε εξασφαλίσει ως συμμάχους του τη Σερβία, τη Βουλγαρία και τα κράτη της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Συνεπώς, ήταν έτοιμος για την εκστρατεία του κατά του Βυζαντίου¹⁶⁶.

Ωστόσο, την Τρίτη του Πάσχα, στις 31 Μαρτίου του 1282¹⁶⁷, στο Παλέρμο της Σικελίας, έλαβε χώρα ένα πολύ σημαντικό γεγονός: μετά τη λειτουργία του Εσπερινού, οι κάτοικοι της πόλης, αφορμής ενός επεισοδίου, εξεγέρθηκαν εναντίον των Ανδεγαυών κατακτητών τους και κατέσφαξαν περίπου 2000 με 3000 Γάλλους. Η επανάσταση εξαπλώθηκε γρήγορα στο νησί. Μια μεγάλη μοίρα του στόλου που είχε ετοιμάσει ο Κάρολος, για να επιτεθεί στο Βυζάντιο, και στάθμευε στη Μεσσήνη, κήκε ολοσχερώς (28 Απριλίου). Έτσι, εκείνος αναγκάστηκε να στρέψει όλες του τις δυνάμεις στην καταστολή της εξέγερσης και να ματαιώσει την εκστρατεία του κατά της Πόλης. Τον Αύγουστο του 1282, ο βασιλιάς του Στέμματος της Αραγωνίας Πέτρος εισέβαλε στο νησί, για να βοηθήσει τους Σικελούς, οι οποίοι τον είχαν καλέσει, γιατί αντιμετώπιζαν δυσκολίες. Ο Πέτρος, μέσα σε λίγους μήνες, επικράτησε και έδιωξε τους Ανδεγαυούς από τη Σικελία, εγκαθιδρύοντας εκεί τη δική του βασιλεία. Ο πόλεμος, μεταφερόμενος και στα εδάφη της Νότιας Ιταλίας, συνεχίστηκε και μετά τον θάνατο του Καρόλου (7 Ιανουαρίου του 1285), μέχρι το 1302, απασχολώντας και τους διαδόχους του¹⁶⁸.

Τα επεισόδια της εξέγερσης των Σικελών, που έμειναν γνωστά στην ιστορία ως Σικελικοί Εσπερινοί, και, ακολούθως, η επίθεση του Πέτρου στο νησί, έσωσαν οριστικά τον Μιχαήλ και το κράτος του από την επικείμενη εισβολή του Καρόλου. Οι

¹⁶⁶ Για τη συνθήκη στο Ορβιέτο, βλ. TAFEL – THOMAS, *Urkunden*, III, αρ. 373, 287- 295 (για την πρώτη), αρ. 374, σ. 296-298 (για τη δεύτερη)· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 149²²-151⁶ και 282, σημ. 155· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 337-340, 363 (για τους συμμάχους του Καρόλου)· SETTON, *Papacy*, σ. 135· GILL, *Papacy*, σ. 178-179· FRANCHI, *Vespri*, σ. 47-51· NICOL, *Last Centuries*, σ. 67-68· ABULAFIA, *Kingdom of Sicily*, σ. 513· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 102-105.

¹⁶⁷ Βλ. FRANCHI, *Vespri*, σ. 87-88, ο οποίος εξηγεί το γιατί η σωστή ημερομηνία έναρξης της εξέγερσης ήταν η 31η Μαρτίου 1282, σε αντίθεση με παλαιότερους μελετητές που την τοποθετούσαν κατά την 29η ή 30η του ίδιου μήνα.

¹⁶⁸ Αναλυτικά για τα επεισόδια των Σικελικών Εσπερινών, για τον πόλεμο και την τελική επικράτηση του Πέτρου εναντίον του Καρόλου, καθώς και για τη συνέχεια των συρράξεων ως τον τερματισμό τους το 1302, βλ. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 175¹⁶-185¹⁰, 203²⁷-205²⁰, 207¹⁻⁶, 28-30, 209¹⁻¹¹, 23-215¹³· RUNCIMAN, *Vespri*, σ. 214-256. Σύντομη μνεία των Εσπερινών και στον GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 364-369.

απώλειες του Ανδεγαυού σε έμψυχο και άψυχο υλικό, καθώς και τα έξοδα του πολέμου, δεν του άφηναν περιθώρια για άλλες στρατιωτικές επιχειρήσεις. Τα γεγονότα δεν συνέβησαν τυχαία. Ο βυζαντινός αυτοκράτορας συμμάχησε με τον Πέτρο και, παράλληλα, ενίσχυσε οικονομικά τους Σικελούς, για να επαναστατήσουν εναντίον του Καρόλου. Το δεύτερο σκέλος δεν αφορά το παρόν κεφάλαιο. Αντίθετα, το γιατί και το πώς οι δύο δυνάμεις κατέληξαν σε συμφωνία, καθώς και οι πρέσβεις που πήραν μέρος στις διαπραγματεύσεις, θα εξεταστούν αμέσως παρακάτω.

Αρχικά, η συνθήκη του Ορβιέτο έφερε σε δύσκολη θέση τον Μιχαήλ Η΄, ο οποίος, ενδεχομένως, δεν πρέπει να αιφνιδιάστηκε. Ο νέος Ποντίφικας, υποστηρικτής του οίκου των Ανζού, και η περιφρονητική υποδοχή που επιφύλαξε στους αυτοκρατορικούς πρέσβεις λίγο καιρό μετά την ενθρόνισή του, η ήττα του ανδεγαυικού στρατού στο Βεράτιο τον Απρίλιο του 1281, που ανάγκαζε τον βασιλιά της Σικελίας να αλλάξει τακτική και να προετοιμάσει ναυτική επίθεση, και, τέλος, οι αναφορές που λάμβανε ο Παλαιολόγος για την κατάσταση στην Ιταλία, αποτέλεσαν τρία στοιχεία που καθιστούσαν σαφή την κατεύθυνση της πολιτικής του Καρόλου. Επομένως, ο Μιχαήλ είχε κάθε λόγο να περιμένει μία τέτοια κίνηση από εκείνον¹⁶⁹.

Λίγο μετά την υπογραφή της συμφωνίας στο Ορβιέτο, η Γένουα, την οποία είχε προσεγγίσει ο Κάρολος για να της ζητήσει να λάβει μέρος στην προγραμματιζόμενη εκστρατεία του, ενημέρωσε τον Μιχαήλ, μέσω απεσταλμένου, για τους κινδύνους που επιφύλασσε η ανδεγαυο-βενετική σύμπραξη. Η ίδια αρνήθηκε να συμμαχήσει με τον Κάρολο, γιατί δε θα είχε κανένα όφελος παρά μόνο ζημία, και προφασίστηκε ότι την απασχολούσαν άλλα ζητήματα. Ο Ανδεγαυός, στην πραγματικότητα, ήθελε το παραπάνω, δηλαδή να του αρνηθεί η Γένουα τη συμμετοχή της, για να δικαιολογήσει αργότερα τον αποκλεισμό της από την Πόλη, όταν εκείνος θα την καταλάμβανε.

Ο Μιχαήλ, επομένως, ακολουθώντας το κλασικό μοτίβο της διπλωματίας του, επιδίωξε την προσέγγιση και συμμαχία με άλλα κράτη, τα οποία θα τον βοηθούσαν να αντισταθμίσει τον συνασπισμό Βενετίας και βασιλείου της Σικελίας. Οι επιλογές του δεν ήταν πολλές. Ο Γερμανός αυτοκράτορας Ροδόλφος Α΄ των Αψβούργων ήταν απασχολημένος με τα προβλήματα της επικράτειας του. Ο βασιλιάς της Γαλλίας Φί-

¹⁶⁹ Ήδη ο Μιχαήλ, τον ίδιο χρόνο (1281), πριν τον Ιούλιο, είχε ανανεώσει τη συμμαχία του με τον Μαμελούκο σουλτάνο της Αιγύπτου, στην οποία είχε προστεθεί όρος για ναυτική βοήθεια εναντίον του κοινού εχθρού τους Καρόλου. Έτσι, ο αυτοκράτορας ενίσχυσε περισσότερο τη θέση του. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2054a, 2054b και ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ανδεγαυική κυριαρχία*, σ. 69 και υποσ. 110.

λιππος Γ΄ ήταν ανιψιός του Καρόλου και πιστός σε εκείνον. Η πόλη της Πίζας, που διέθετε ισχυρό στόλο, ήταν εχθρός με την Γένουα και δε θα υποστήριζε τους συμμάχους της Γένουας, που ήταν οι Βυζαντινοί. Έτσι, δύο επιλογές, εκτός των Γενοβέζων, απέμεναν στον Παλαιολόγο: το βασίλειο της Καστίλης και το Στέμμα της Αραγωνίας, και τα δύο απομακρυσμένα αλλά σημαντικά¹⁷⁰.

Ο όρος Στέμμα της Αραγωνίας αφορούσε μια συνομοσπονδία βασιλείων που διοικούσαν από έναν κοινό βασιλιά. Ο βασικός πυρήνας του ήταν το βασίλειο της Αραγωνίας, με πρωτεύουσα τη Σαραγόσα, και η Κομητεία της Βαρκελώνης, η οποία σταδιακά κυριάρχησε στις γειτονικές κομητείες και υποκομητείες της περιοχής, σχηματίζοντας το Πριγκιπάτο της Καταλονίας, με κέντρο του τη Βαρκελώνη. Το 1137, η Πετρονίλα, η κόρη του βασιλιά Ραμίρο Β΄ (1134-1137) της Αραγωνίας νυμφεύθηκε τον κόμη Ραϋμόνδο Βερεγγάριο Δ΄ της Βαρκελώνης (1131-1162). Έτσι, ο Ραϋμόνδος, εκτός από τον τίτλο που είχε, απέκτησε και τον αντίστοιχο του Πρίγκιπα της Αραγωνίας. Μετά τον θάνατό του, το 1162, ο γιος του Αλφόνσος Β΄ έγινε βασιλιάς της Αραγωνίας, κληρονομώντας και τον τίτλο του Κόμη. Δηλαδή, εκείνη τη χρονιά, οι επικράτειες Αραγωνίας και Καταλονίας ενώθηκαν υπό έναν μονάρχη και ξεκίνησε η κοινή τους ιστορία. Στο εξής, όταν θα χρησιμοποιείται ο όρος Αραγωνία ή βασίλειο της Αραγωνίας, θα εννοείται συνολικά το Στέμμα, και με τον όρο Καταλονία θα εννοείται το ομώνυμο Πριγκιπάτο, που αποτελούσε μέρος του Στέμματος, και ήδη από τον 12ο αιώνα οι σύγχρονοι το αποκαλούσαν έτσι. Την εποχή του Μιχαήλ Η΄, πριν τους Σικελικούς Εσπερινούς (1282), το Στέμμα περιλάμβανε επίσης το βασίλειο της Μαγιόρκας (που αποτελείτο από τις Βαlearίδες νήσους, τις περιοχές του Montpellier, Rousillon και Cerdanya) και το αντίστοιχο, πρώην μαυριτανικό, της Βαλένθιας¹⁷¹.

Ο Μιχαήλ επέλεξε την Αραγωνία (αντί της Καστίλης), γιατί αυτή, εκείνη την περίοδο, εκτός του ότι αποτελούσε ένα δυνατό βασίλειο στη δυτική Ευρώπη, ήταν και ένας μεγάλος αντίπαλος του Καρόλου. Από το 1243, η Αραγωνία είχε διαμάχη με το βασίλειο της Γαλλίας για τα εδάφη της Ναβάρρας (βασίλειο ανάμεσα σε Αραγωνία και

¹⁷⁰ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 344-345. Μπορεί η Πίζα να μη βοήθησε τον αυτοκράτορα, όμως εκείνος την ευχαρίστησε (μεταξύ Μαρτίου 1281 και Μαρτίου 1282, πριν τους Σικελικούς Εσπερινούς), γιατί εκείνη δε συνεργάστηκε με τον Κάρολο με κανένα τρόπο, άμεσο ή έμμεσο, και παρέμεινε πιστή, όπως αναφέρει ο Μιχαήλ, στην παλαιά φιλία που είχε με τη βυζαντινή αυτοκρατορία. Βλ. σχετικά DÖLGER, *Regesten*, αρ. 2054 και PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 393-394.

¹⁷¹ ABULAFIA, *Rise of Aragon-Catalonia*, σ. 644, 646· BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 10, 17, 19, 25, 31, 35-36, 63, 64-67, 69.

Καστίλη)¹⁷² και της νοτιοδυτικής Γαλλίας. Ιδιαίτερα, η κομητεία της Προβηγκίας της Γαλλίας διοικούνταν από ανθρώπους που συγγένευαν με τον ισπανικό οίκο. Το 1246, η Προβηγκία, που είχε μείνει ακέφαλη τρία χρόνια λόγω του θανάτου του τελευταίου Αραγωνίου επικεφαλής της, πέρασε στα χέρια του Καρόλου, του κόμη του Ανζού και του Μάιν. Ο βασιλιάς της Αραγωνίας Ιάκωβος Α΄ (1213-1276)¹⁷³ αναγνώρισε τον Κάρολο ως κόμη της Προβηγκίας και αποκήρυξε τις αραγωνικές αξιώσεις για ορισμένα γαλλικά εδάφη, όταν υπέγραψε συμφωνία με τον βασιλιά Λουδοβίκο Θ΄ της Γαλλίας, αδελφό του Καρόλου, το 1258. Σε αντάλλαγμα, ο Λουδοβίκος παραιτήθηκε από τα επικυριαρχικά δικαιώματα που είχε σε διάφορες περιοχές της Καταλονίας.

Στην πραγματικότητα, παρά τη συμφωνία, η ανδεγαυική κατοχή της Προβηγκίας δεν έγινε ποτέ τελείως αποδεκτή και δημιουργούσε τριβές μεταξύ Ιακώβου και Καρόλου. Επίσης, το 1270, η σταυροφορία του Λουδοβίκου μαζί με τον Κάρολο εναντίον της Τύνιδας έθεσε σε κίνδυνο τα συμφέροντα του Στέμματος, καθώς η Τύνιδα είχε εξελιχθεί σταδιακά σε έναν από τους μεγαλύτερους εμπορικούς συνεργάτες της Βαρκελώνης, μεγάλου οικονομικού, διοικητικού και πολιτισμικού κέντρου της Καταλονίας και γενικότερα της Αραγωνίας¹⁷⁴.

Η εχθρότητα προς τον Κάρολο πέρασε και στον Πέτρο Γ΄ (1276-1285), τον γιο του Ιακώβου. Η σύζυγός του Κωνσταντσα ήταν κόρη του Μανφρέδου και την είχε νυμφευθεί το 1262¹⁷⁵. Μετά τον θάνατο του πατέρα της (1266), τον αποκεφαλισμό του Κορραδίνου το 1268, εγγονού του Φρειδερίκου Β΄, και την αιχμαλωσία των νόθων γιων του Μανφρέδου, ο Πέτρος θεωρούσε πως η Σικελία αποτελούσε νόμιμη κληρονομιά της γυναίκας του και πως ο Ανδεγαυός ήταν ένας σφετεριστής. Έτσι, από το 1268-1269, ο Πέτρος άρχισε να τρέφει φιλοδοξίες για το νησί και για αυτό υποδεχόταν πρόθυμα τους υποστηρικτές των Χοχενστάουφεν, που έφευγαν από τη Σικελία και την ιταλική χερσόνησο, για να γλυτώσουν από τον οίκο των Ανζού. Ένας από αυτούς ήταν και ο Giovanni di Procida, ο οποίος έγινε έμπιστος σύμβουλος του Πέτρου και Καγκελάριος του¹⁷⁶. Ο ρόλος του θα εξεταστεί παρακάτω.

¹⁷² LINEHAN, Castile, Portugal, Navarre, σ. 678-684.

¹⁷³ Ο Ιάκωβος γεννήθηκε το 1208, αλλά το 1213, σε ηλικία μόλις πέντε ετών, κληρονόμησε τον θρόνο του. Μέχρι να ενηλικιωθεί, την εξουσία του Στέμματος ασκούσε αντιβασιλέας. Για περισσότερα, βλ. BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 58-60. Πρβλ. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 201₂₁-203₂₆, ο οποίος αναφέρεται στην επέκταση του βασιλείου της Αραγωνίας την εποχή του Ιακώβου και στη διανομή του στους απογόνους του.

¹⁷⁴ BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 68-70, 79.

¹⁷⁵ SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, σ. 745₈₋₉. BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 69.

¹⁷⁶ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 345-346.

Όταν ο Πέτρος ανήλθε στον θρόνο το 1276 είχε να αντιμετωπίσει διάφορα εξωτερικά και εσωτερικά προβλήματα¹⁷⁷ και μόλις το 1280 μπόρεσε να στρέψει το ενδιαφέρον του στη Σικελία. Εκείνη τη χρονιά, ξεκίνησε την κατασκευή στόλου, πιθανόν για να εισβάλει σε αυτήν¹⁷⁸. Η κατάκτησή της θα ευνοούσε την εξάπλωση της Αραγωνίας στη δυτική Μεσόγειο, καθώς ο Πέτρος ήταν ήδη επικυρίαρχος των Βαlearίδων νήσων¹⁷⁹, ενώ παράλληλα είχε μετατρέψει τον εμίρη της Τύνιδας σε υποτελή του¹⁸⁰.

Κατά το 1269, ο Μιχαήλ ήλθε σε επαφή για πρώτη φορά με την Αραγωνία. Ήταν το διάστημα 1268-1271, κατά το οποίο ο παπικός θρόνος ήταν κενός και ο Μιχαήλ αναζητούσε διάφορους συμμάχους, για να αντισταθμίσει τη συνθήκη του Βιτέρμπο και να καθυστερήσει τον Κάρολο από την προγραμματιζόμενη εκστρατεία του¹⁸¹. Έτσι, έστειλε πρεσβεία στην πόλη Βαλένθια, όπου βρισκόταν ο βασιλιάς της Αραγωνίας Ιάκωβος Α΄. Μέσω αυτής, ο Μιχαήλ ήθελε να προσφέρει βοήθεια, συγκεκριμένα να εφοδιάσει, μέσω στόλου, με τρόφιμα την σταυροφορία που σχεδίαζε ο Ιάκωβος προς τους Αγίους Τόπους (ο Ιάκωβος από το 1266 είχε εκφράσει το ενδιαφέρον του στον τότε Πάπα Κλήμη Δ΄ να διεξάγει τέτοια επιχείρηση, αλλά ο Ποντίφικας συμφώνησε στην πρόταση του Ιακώβου μόλις το 1268). Πράγματι, ο αυτοκράτορας έστειλε προμήθειες και χρήματα στον στρατό του Στέμματος, όταν ο τελευταίος έφτασε στην Άκρα το 1269¹⁸².

Ενδεχομένως, το 1269, ο Μιχαήλ έμαθε για την δυσαρέσκεια του Πέτρου προς τον Κάρολο και για τους πιθανούς σκοπούς του εναντίον του βασιλείου του Ανδεγαυού. Ακόμα και αν δεν πληροφορήθηκε τότε τις διαθέσεις και τα σχέδια του Πέτρου, τα επόμενα χρόνια ίσως να ενημερώθηκε για αυτά από τους Σικελούς Γιβελίνους, που έφευγαν από το νησί τους για να γλυτώσουν από τη γαλλική εξουσία, και από τους Καταλανούς εμπόρους, που ταξίδευαν στην Κωνσταντινούπολη και ο αριθμός τους

¹⁷⁷ ABULAFIA, *Rise of Aragon-Catalonia*, σ. 661.

¹⁷⁸ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 346 και υποσ. 37-38· RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 204-205.

¹⁷⁹ Οι Βαlearίδες νήσοι ανήκαν στο βασίλειο της Μαγιόρκας, το οποίο είχε κληρονομήσει ο αδελφός του Πέτρου Ιάκωβος Β΄ (1276-1311). Ο τελευταίος αρνιόταν επί τρία χρόνια να αναγνωρίσει ως επικυρίαρχό του τον Πέτρο και ο εμφύλιος πόλεμος αποφεύχθηκε μόνο, όταν ο Ιάκωβος πειθάρχησε και έδωσε όρκο υποτελείας το 1279. Βλ. RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 204.

¹⁸⁰ BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 86-87· LAIOU, *Andronicus II*, σ. 44· ABULAFIA, *Rise of Aragon-Catalonia*, σ. 648-649, 653-656, 658.

¹⁸¹ Την άνοιξη ή το καλοκαίρι του 1269, ο Μιχαήλ έστειλε πρεσβεία στον βασιλιά Λουδοβίκο Θ΄ της Γαλλίας, ώστε ο τελευταίος να αποθαρρύνει τον αδελφό του Κάρολο να ξεκινήσει επιθετικές ενέργειες εναντίον του Βυζαντίου. Βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1968.

¹⁸² *Libre dels Fets*, τ. II, κεφ. 482, σ. 342· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1966· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 220· TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 303· HIERRO, *Byzantinisch-katalanischen Beziehungen*, σ. 367-370· SMITH – BUFFERY, *Book of Deeds*, κεφ. 482, σ. 337-338 και υποσ. 39.

αυξανόταν συνεχώς¹⁸³. Συνεπώς, ο Μιχαήλ πρέπει να υπολόγιζε τον Πέτρο ως πιθανό μελλοντικό σύμμαχο του, πριν υπογραφεί η συνθήκη του Ορβιέτο, η οποία επίσπευσε το κλείσιμο μιας συμφωνίας μεταξύ των δυο ανδρών.

Με βάση το παραπάνω, οι διαπραγματεύσεις για μια συνεργασία Βυζαντίου και Αραγωνίας ξεκίνησαν πριν το 1281, όμως, δεν είναι ξεκάθαρη η ακριβής χρονική περίοδος. Ίσως, εκείνες έλαβαν χώρα το διάστημα μεταξύ του 1278-1279, αφού, σύμφωνα με ορισμένες πηγές¹⁸⁴, ο Πάπας Νικόλαος Γ΄ γνώριζε τις μυστικές επαφές των δύο ανδρών και συμμετείχε και ο ίδιος στα σχέδια για την ανατροπή του Καρόλου.

Ο Νικόλαος είχε λόγους να θέλει να απαλλαγεί από τον υποτελή του. Ανήκε στον οίκο των Orsini, μέλη του οποίου είχαν γίνει καρδινάλιοι της Κουρίας και ευνοούσαν τον Πέτρο, ενώ αντιπαθούσαν τον Κάρολο. Αν ο τελευταίος κατακτούσε την Κωνσταντινούπολη, η δύναμή του θα αυξανόταν και αυτό θα επηρέαζε και την πολιτική κατάσταση στην Ιταλία. Η Παποσύνη που οραματιζόταν ο Νικόλαος θα γινόταν άμεσα εξαρτώμενη από τον Ανδεγαυό. Επομένως, φαίνεται λογικό για τον Ποντίφικα να ήθελε να εκδιώξει τον Κάρολο από τη Σικελία και να τον αντικαταστήσει με τον Πέτρο, όπως ακριβώς έκανε ο Ουρβανός Δ΄, όταν κάλεσε τον Κάρολο να απομακρύνει τον Μανφρέδο από το νησί¹⁸⁵. Επίσης, η εισβολή του Καρόλου στα βυζαντινά εδάφη το 1279 μπορεί να κινητοποίησε τον Νικόλαο να λάβει μέτρα, για να προστατεύσει τα παπικά συμφέροντα και ιδιαίτερα την εκκλησιαστική ένωση με τον Μιχαήλ¹⁸⁶. Με άλλα λόγια, η επεκτατική διάθεση του Ανδεγαυού οδήγησε τον Νικόλαο να εμπλακεί σε μια μυστική συμφωνία για την καθαίρεση του Γάλλου βασιλιά της Σικελίας.

¹⁸³ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 346. Ειδικά στα τέλη του 13ου αιώνα, οι Καταλανοί έπαιξαν αξιοσημείωτο ρόλο στο εμπόριο με την Ανατολή, μεταφέροντας, για παράδειγμα, γούνες από την Κωνσταντινούπολη στη Δυτική Ευρώπη. Βλ. ABULAFIA, *Rise of Aragon-Catalonia*, σ. 658. Επίσης, βλ. GEANAKOPOLOS, *ό.π.*, σ. 250-251, υποσ. 90, ο οποίος αναφέρει πως υπήρχε σημαντική εμπορική δραστηριότητα των Καταλανών στην Πόλη. Το 1268 ο Ιάκωβος είχε επιτρέψει στους συμβούλους της Βαρκελώνης (ήταν αυτοί που διοικούσαν την πόλη) να διορίζουν υπάτους σε ξένα λιμάνια διάφορων περιοχών, μεταξύ αυτών και στη Ρωμανία (δηλαδή σε εδάφη που ανήκαν παλιά στην αυτοκρατορία και τότε ή τα είχαν ανακαταλάβει οι Βυζαντινοί ή βρίσκονταν ακόμα υπό λατινική κατοχή), για να φροντίζουν τα εμπορικά συμφέροντά τους σε εκείνα. Αυτή η πληροφορία αντλείται και από τον BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 76-79.

¹⁸⁴ Για τις πηγές που αναφέρουν τη συμμετοχή του Πάπα Νικολάου Γ΄, βλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 353-354· FRANCHI, *Vespri*, σ. 24-25.

¹⁸⁵ SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, σ. 517₂₆₋₃₁: *Siquidem papa Nicholaus III dederat eam sibi in odium regis Karuli cum consensu aliquorum cardinalium, qui tunc erant in curia, et ipse Petrus rex Aragonie ex alia parte credebatur se aliquid in ea iuris habere, quia Manfredi principis gener fuerat. Karulus vero frater regis Francie habuerat eam prius datam sibi ab Urbano papa quarto, eo quod contra Manfredum filium Friderici imperatoris depositi Ecclesie dedisset succursum.*

¹⁸⁶ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 351-353.

Παρά τα παραπάνω επιχειρήματα, η ανάμειξη του Νικολάου σε μια βυζαντινο-αραγωνική συμμαχία χρειάζεται περισσότερες πειστικές αποδείξεις, για να τεκμηριωθεί επαρκώς και να θεωρηθεί σίγουρη. Σύμφωνα με τον Geanakoplos, δεν αποτελεί γεγονός, αλλά παραμένει μια δελεαστική υπόθεση, μέχρι να προκύψουν νέα στοιχεία. Ωστόσο, όπως έχει αναφερθεί στο δεύτερο κεφάλαιο, ο Μιχαήλ εφοδίαζε με χρυσό τις περισσότερες πρεσβείες προς τη Ρώμη. Ειδικά το διάστημα της τρίχρονης χηρείας του παπικού θρόνου (1268-1271), ο αυτοκράτορας έστελνε χρυσάφι στους καρδινάλιους της Κουρίας και είναι πολύ πιθανό πως συνέχισε αυτή την τακτική μέχρι το τέλος της βασιλείας του. Βάσει αυτού, μπορεί να υποστηριχθεί πως, ακόμα και αν ο ίδιος ο Νικόλαος δεν έλαβε χρυσό από τον Παλαιολόγο, οι καρδινάλιοι της Κουρίας που ήταν αντίθετοι στον Ανδεγαυό «δωροδοκήθηκαν» σίγουρα¹⁸⁷.

Άλλη πιθανή περίοδος, κατά την οποία μπορεί να ξεκίνησαν οι διαπραγματεύσεις Βυζαντίου και Αραγωνίας, είναι τα τέλη του 1280 ή πολύ αρχές του 1281, όταν η πολιορκία του Βερατίου και τα νέα για τη διαμάχη μεταξύ των καρδινάλιων της Κουρίας για την εκλογή νέου Ποντίφικα, μετά τον θάνατο του Νικολάου (Αύγουστος 1280), έπεισαν τον Μιχαήλ πως ήταν αναγκαίο να εξασφαλίσει και άλλη βοήθεια, πέραν της παπικής, για να αντιμετωπίσει τον Ανδεγαυό¹⁸⁸.

Περίπου τον Οκτώβριο του 1281, οι δύο δυνάμεις κατέληξαν σε συμφωνία. Ενδεχομένως, ο τόπος συνάντησης να ήταν η Βαρκελώνη¹⁸⁹. Όπως αναφέρει ο Σανούδος, ο αυτοκράτορας υποσχέθηκε να καταβάλει στον βασιλιά Πέτρο εξήντα χιλιάδες υπέρπυρα κάθε χρόνο ως το τέλος του πολέμου εναντίον του Καρόλου (*il ditto imperatore anea promesso dar al re d'Aragona ogn'anno 60 mila lipperi in sino a guerra finite*). Ως πηγή του αναφέρει τον Ruggiero di Lauria, ο οποίος ήταν ο Σικελός ναύαρχος του αραγωνικού στόλου και ο οποίος πληροφόρησε τον Σανούδο σχετικά με το παραπάνω. Το μνημονευόμενο ποσό δεν μπορεί να εξακριβωθεί, αλλά, πιθανόν, αντιπροσωπεύει τη συνεισφορά του Παλαιολόγου στα έξοδα κατασκευής και συντήρησης του ναυτικού της Αραγωνίας, το οποίο θα πολεμούσε τον Ανδεγαυό. Όπως γράφει ο Σανούδος, τις διαπραγματεύσεις της συνθήκης (*trattato*) έφεραν σε πέρας ο Giovanni

¹⁸⁷ GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 355-356 και υποσ. 67. Πρβλ. και RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 291.

¹⁸⁸ GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 377.

¹⁸⁹ FRANCHI, *Vesperi*, σ. 57, ο οποίος αναφέρει ότι οι δύο άνδρες κατέληξαν σε συμφωνία το φθινόπωρο του 1281, μετά από πολλές διαπραγματεύσεις και ανταλλαγές πρεσβειών.

di Procida από το βασίλειο της Σικελίας και ο Benedetto Zaccaria από τη Γένουα, μαζί με άλλους οπαδούς του (περισσότερα για εκείνον παρακάτω)¹⁹⁰.

Ο στόχος του Μιχαήλ ήταν μια ξένη δύναμη να επιτεθεί στην επικράτεια του Κάρολου, ώστε η εκστρατεία του τελευταίου εναντίον του Βυζαντίου να μην προλάβει να πραγματοποιηθεί. Αντίθετα, το σχέδιο του Πέτρου ήταν διαφορετικό: ήθελε πρώτα να αφήσει τον Κάρολο να κινηθεί κατά της αυτοκρατορίας και μετά να εισβάλει ο ίδιος στη Σικελία, που θα ήταν σχετικά απροστάτευτη, και να την καταλάβει. Όμως, οι Σικελοί, με την εξέγερσή τους, άλλαξαν τα πλάνα του Πέτρου, γιατί τον κάλεσαν σε βοήθεια. Έτσι, αυτός επίσπευσε την εισβολή του στο νησί.

Την ύπαρξη συμμαχίας επιβεβαιώνει και ο σύγχρονος της εποχής Δομινικανός χρονογράφος Tolomeo da Lucca, που αργότερα έγινε γραμματέας της παπικής Κουρίας. Αυτός αναφέρει πως είδε έγγραφα της συνθήκης, η οποία συνήφθη, για να αφαιρέσει ο Πέτρος το βασίλειο της Σικελίας από τον Κάρολο. Οι μεσολαβητές ήταν ο Giovanni di Procida και ο Γενουάτης Benedetto Zaccaria μαζί με ορισμένους άλλους συμπατριώτες του, που, όπως γράφει, ήταν άρχοντες στην επικράτεια του Παλαιολόγου (ίσως εννοεί ότι είχαν λάβει τιμητικούς τίτλους)¹⁹¹.

Και άλλες λατινικές γραπτές πηγές ενισχύουν το παραπάνω. Το γενικά αξιόπιστο και καλά ενημερωμένο Χρονικό του ανώνυμου Ναίτη ιππότη της Τύρου (Templier de Tyre), που περιλαμβάνεται στο έργο *Les Gestes des Chiprois*, μνημονεύει πως ο Μιχαήλ, πληροφορούμενος τις πολεμικές προετοιμασίες του Πέτρου, απέστειλε ως αγγελιαφόρο του τον Γενουάτη Benedetto Zaccaria, ο οποίος διαπραγματεύτηκε και

¹⁹⁰ ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 151₁₅₋₂₉ και 283-285, σημ. 157. Στη συμβολή του Παλαιολόγου στη συγκρότηση αραγωνικού στόλου αναφέρεται και ο ΤΟΛΟΜΕΟ ΔΑ ΛΥΚΚΑ, *Historia ecclesiastica*, βιβλίο XXIII, κεφ. 4, σ. 616₁₃₋₁₅: *Sed illo mortuo successit ei* (εννοείται ο Πέτρος) *Pallialogus propter novitates eidem factas et cum suo adiutorio facit armatam in mari*. Επίσης, βλ. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 356 και υποσ. 68 και 69a. Στην υποσ. 68 επισημαίνει το εξής: ο Tolomeo δεν κάνει λόγο για επιχορηγήσεις του Μιχαήλ προς τον Πέτρο. Ωστόσο, αυτές δεν πρέπει να αποκλειστούν, γιατί ο Tolomeo δεν παραθέτει επί λέξει τη συνθήκη. Συνεπώς, η φράση του *cum suo adiutorio facit armatam in mari* μπορεί να δηλώνει την οικονομική βοήθεια του αυτοκράτορα (για τη δημιουργία στόλου). Στην υποσ. 69a, ο ερευνητής, κρίνοντας με βάση το απόσπασμα του Σανούδου (που παρατέθηκε στο κυρίως κείμενο της παρούσας μελέτης), γράφει πως η χρηματική ενίσχυση του Παλαιολόγου δε συνεχίστηκε προφανώς μετά τους Εσπερινούς.

¹⁹¹ ΤΟΛΟΜΕΟ ΔΑ ΛΥΚΚΑ, *Historia ecclesiastica*, βιβλίο XXIII, κεφ. 4, σ. 616₁₁₋₁₃: *Hii autem fuerunt mediatores: Unus fuit dominus Benedictus Zacharias de Ianua cum quibusdam aliis Ianuensibus, qui domini erant in terris Pallialogi, alius autem fuit dominus Iohannes de Procida. Et hii, autem precipue dominus Iohannes mediator fuerat inter unum de maioribus principibus mundi et regem Aragonum supradictum de auferendo Regnum Regi Carolo - quem tractatum ego vidi*. Το μέρος που υπογράφηκε η συνθήκη δεν αναφέρεται, ενώ, όσον αφορά τον χρόνο, ο χρονογράφος μνημονεύει πως οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο ανδρών ξεκίνησαν μετά τον (πρώτο επίσημο) αφορισμό του Μιχαήλ (18 Οκτωβρίου 1281). Βλ. ΓΕΑΝΑΚΟΠΛΟΣ, *Michael Palaeologus*, σ. 346, 357.

πέτυχε συμφωνία μεταξύ των δυο ανδρών, χάρη σε ένα χρηματικό ποσό, που είχε στείλει ο αυτοκράτορας στον Αραγώνιο βασιλιά¹⁹².

Τα *Annales Placentini Gibellini*, ανώνυμου συγγραφέα, επισημαίνουν πως ο Πέτρος, τον Απρίλιο του 1282, κατασκεύασε έναν μεγάλο στόλο με τη βοήθεια και τις συμβουλές του βασιλιά της Καστίλης και της Αγγλίας και με τη βοήθεια και τα χρήματα του Παλαιολόγου. Το χρονικό δεν αναφέρεται σε συγκεκριμένη συνθήκη, όμως, υπονοείται μια στενή συνεργασία¹⁹³.

Ο επίσης σύγχρονος Γουέλφος Φραγκισκανός Salimbene de Adam καταγράφει στο χρονικό του πως ο Πέτρος, όταν αποβιβάστηκε στη Σικελία λίγο μετά την εξέγερση των Εσπερινών, είχε ως συνεργάτες του τον βασιλιά της Καστίλης και τον Παλαιολόγο¹⁹⁴.

Ο ίδιος ο Πάπας Μαρτίνος Δ΄ αποτελεί με τη σειρά του αξιόπιστη μαρτυρία. Στο έγγραφο του δεύτερου αφορισμού του Μιχαήλ και του Πέτρου, που εκδόθηκε στις 18 Νοεμβρίου του 1282, αναφέρεται ότι οι δύο άνδρες παρείχαν ο ένας στον άλλον συμβουλές, βοήθεια και εύνοια και ότι είχαν συνάψει συμφωνίες και συνεργασίες εναντίον της Δυτικής Εκκλησίας και του Καρόλου. Ανάμεσα στα πολλά ονόματα που συμμετείχαν στα σχέδια του Μιχαήλ, στην παπική βούλα περιλαμβάνονται και αυτά του Πέτρου, του Giovanni di Procida και του Benedetto Zaccaria. Το πιο σημαντικό είναι ότι το κείμενο αποκαλύπτει πως, πριν την εξέγερση στη Σικελία τον Μάρτιο του 1282, είχαν υφανθεί συνωμοτικά νήματα, που στρέφονταν εναντίον των Ανδεγαυών του νησιού, και πως πήραν μέρος σε αυτά, εκτός των Μιχαήλ και Πέτρου, και Ιταλοί Γιβελλίνοι, όπως ο Giovanni di Procida και διάφοροι Σικελοί ευγενείς¹⁹⁵.

Τέλος, η πιο σημαντική απόδειξη της βυζαντινο-αραγωνικής συμμαχίας προέρχεται από ένα έγγραφο της γραμματείας του Πέτρου, το οποίο αναφέρει πως υπήρχε πρόσφατη σύνδεση μεταξύ εκείνου και του Μιχαήλ, καθώς και μια συνωμοσία εναντίον του Καρόλου. Συγκεκριμένα, τον Ιανουάριο του 1282, δηλαδή πριν τους Εσπε-

¹⁹² TEMPLIER DE TYR, *Chronique*, σ. 213: *si manda de par luy.j. mesage au roy d'Aragon . . . j. bourgeois de Jene quy ot nom s[ire] Benet Zaquerie, et traita et purchasa l'acort entr'iaus pour une cantité d'aver que le dit empereor manda au roy d'Aragon*: GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 347, 357.

¹⁹³ *Annales Placentini Gibellini*, σ. 574³²⁻³⁴: *De mense Aprilis rex Aragonis fecit magnum apparatus navigii, et creditur quod ipse fecit tam magnum apparatus cum auxilio et consilio regis Castelle et regis Anglie et cum auxilio et avere Palialoghi regis et imperatoris Grecorum*: GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 347 και υποσ. 43.

¹⁹⁴ SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, σ. 509¹²⁻¹³: *Petrus rex Aragonie ex parte illa Siciliam invaserat, qui adiutores habebat regem Castelle et Palialogum*.

¹⁹⁵ GEANAKOPLIS, *Michael Palaeologus*, σ. 347-348 και υποσ. 45-47.

ρινούς, ο Πέτρος, απευθυνόμενος στην Πίζα και ζητώντας της βοήθεια εναντίον του Καρόλου, έγραφε πως ο Ανδεγαυός ετοιμαζόταν να επιτεθεί στον Μιχαήλ, με τον οποίο είχε ενωθεί με τον δεσμό μιας καινούργιας φιλίας (*nove amicitie linea nobis unitum*). Ο βασιλιάς της Αραγωνίας ήταν αποφασισμένος να σταματήσει τον Κάρολο με όλες του τις δυνάμεις. Για αυτό, όπως επισημαίνει, θα εισβάλει στη Σικελία και θα εδραιωθεί εκεί και, καθώς ο Ανδεγαυός θα πιστεύει με τη φαντασία του πως κατέκτησε τους Βυζαντινούς, οι κάτοικοι του νησιού θα περάσουν αμετάκλητα υπό την εξουσία του (του Πέτρου)¹⁹⁶. Κατά τον Geanakoplos, η διατύπωση «καινούργια φιλία» μπορεί να υπονοούσε μόνο μια αόριστη κατανόηση μεταξύ των δύο πλευρών, χωρίς συγκεκριμένες δεσμεύσεις. Ωστόσο, αν ληφθεί υπόψη πως καθένας από τους δυο κατέστρωσε σχέδια εναντίον του κοινού εχθρού τους Καρόλου, τότε η φράση είναι πολύ πιθανό πως φανερώνει μια έξυπνη συμμαχία, που εξασφάλιζε αμοιβαία βοήθεια¹⁹⁷.

Η βασική βυζαντινή πηγή του σύγχρονου της εποχής Παχυμέρη δεν μνημονεύει τη συμμαχία ανάμεσα στους δύο άνδρες. Ωστόσο, αυτό δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση, καθώς δεν είναι η πρώτη φορά που εκείνος παραλείπει από την αφήγησή του σημαντικά γεγονότα της εποχής, είτε επειδή συνέβησαν εκτός του βυζαντινού κόσμου, όπως η Σύνοδος στη Λυών, είτε διότι μπορεί να αμαύρωναν το βυζαντινό γόητρο. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η συνθήκη του Νυμφαίου τον Μάρτιο του 1261¹⁹⁸, που παραχωρούσε πολλά προνόμια στους Γενουάτες, με αντάλλαγμα εκείνοι να βοηθήσουν με τον στόλο τους στην επιχείρηση ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης¹⁹⁹.

¹⁹⁶ KERN, *Acta Imperii*, αρ. 28, σ. 17₆₋₁₃: *Intellecto siquidem, quod ipse Karolus Constantinopolitanum imperatorem nove amicitie linea nobis unitum velud nequam et inpius presentialiter intendit invadere, in armario cordis nostri firma dispositione concepimus eiusdem regis ad posse presumptuosis ausibus obviare. Intendimus namque... rengnum introire Sicilie ibique residentiam facere... cum exfortio gentis nostre. Itaque cum rex ipse credet sub fabula sibi subdidisse Romeos, invenient Siculi nostro dominio infallibiter se subiectos.*

¹⁹⁷ GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 348-349.

¹⁹⁸ Για τη συνθήκη στο Νυμφαίο, βλ. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 97₁₅₋₂₁· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 173₅₋₆ και 292, σημ. 178· *Χρονικόν Μορέως*, σ. 87₇₇₋₈₄· DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1890· GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 81-91· NICOL, *Last Centuries*, σ. 33-34· PIERALLI, *Corrispondenza*, σ. 129-147.

¹⁹⁹ GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 349. Ούτε ο Ακροπολίτης αναφέρει την ύπαρξη συμμαχίας μεταξύ της Αραγωνίας και του Βυζαντίου, κάτι που είναι λογικό, αφού αφηγείται τα γεγονότα από το 1204 ως το 1261, ούτε οι Καταλανοί χρονογράφοι DESCLOT, *Crònica* και MUNTANER, *Crònica*, μνημονεύουν κάτι αντίστοιχο. Κατά τον GEANAKOPLS, ο.π., σ. 350, αυτό ήταν εσκεμμένο, καθώς οι δύο Καταλανοί πατριώτες, που έγραψαν την περίοδο μετά τα επεισόδια των Εσπερινών, δεν ήθελαν να αποδώσουν κανένα εύσημο για την κατάκτηση της Σικελίας από την Αραγωνία στον αφορισμένο βυζαντινό αυτοκράτορα. Αν γινόταν δημόσια γνωστό πως η κατοχή του νησιού πραγματοποιήθηκε χάρη

Αντίθετα, ο μεταγενέστερος Γρηγοράς, αν και δεν κάνει λόγο ρητά για συμμαχία, αναφέρει πως ο Μιχαήλ έστειλε χρήματα και ό,τι άλλο χρειαζόταν στον βασιλιά της Σικελίας και κατόρθωσε να τον στρέψει κατά του Καρόλου. Έτσι, κατάφερε να εμποδίσει τον απόπλου των ναυτικών δυνάμεων του, δημιουργώντας αντιπερισπασμό και υποχρεώνοντας τον Ανδεγαυό να ασχοληθεί με τα κοντινά του προβλήματα. Η κίνηση του Μιχαήλ, κατά τον Γρηγορά, αποδείχθηκε μεγάλο και τελεσφόρο επίτευγμα, γιατί ο αυτοκράτορας αχρήστευσε το ναυτικό του Καρόλου, με το να το απασχολήσει με τους κοντινούς πολέμους²⁰⁰. Το χωρίο του Γρηγορά, αν δεν υπαινίσσεται συμμαχία ή διπλωματικές επαφές, υπονοεί το λιγότερο μια συνεργασία μεταξύ Αραγωνίας και Βυζαντίου πριν τους Σικελικούς Εσπερινούς²⁰¹.

Σε ένα άλλο απόσπασμα του βυζαντινού συγγραφέα καταγράφεται πως ο Μιχαήλ, για να απομονώσει τελείως τον Κάρολο, έστειλε χρήματα σε όλους τους βασιλιάδες που γειτόνευαν με την επικράτεια εκείνου, υποκινώντας τους να ξεκινήσουν πόλεμο εναντίον του. Μεταξύ αυτών ήταν και ο βασιλιάς της Σικελίας. Κατά τον Γρηγορά, ο αυτοκράτορας μιμήθηκε το παράδειγμα του βασιλιά της αρχαίας Περσίας Αρταξέρξη. Αυτός, επειδή φοβόταν τη δύναμη του Αγησιλάου της Σπάρτης, έστειλε συχνά χρήματα στον Επαμεινώνδα και τον Πελοπίδα της Θήβας και σε άλλους αρχηγούς της Ελλάδας, για να τους στρέψει εναντίον του²⁰². Το παραπάνω δείχνει την υπόληψη

στη συνεργασία του βασιλείου με αιρετικούς εχθρούς της Παποσύνης, τότε η αξίωση της Αραγωνίας επί του νησιού θα αμφισβητούταν. Πρβλ. και RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 289.

²⁰⁰ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 146₁₆₋₂₄: *πρῶτον μὲν οὖν χρήματα πέμψας παντοδαπὰ τὸν Σικελίας ἐξεπολέμωσε ῥῆγα Φερδέρικον κατὰ τοῦ Καρούλου, ἵν' εἰ μὴ τι ἄλλο, τῶν γούν ναυτικῶν δυνάμεων ἐκείνου κωλύη τὸν ἔκπλου καὶ ἀντιπερισπᾶ τὰς καιριωτέρας φροντίδας πρὸς τοὺς ἐκ πλευρᾶς ὡς εἰπεῖν πόνους μᾶλλον ἢ τοὺς ὑπερορίους· ὁ δὴ καὶ μέγιστον ἔδοξεν ἔργον καὶ τελεσιουργόν, εἴπερ τι τῶν πάντων ἕτερον. τὰς μὲν οὖν ναυτικὰς τοῦ Καρούλου δυνάμεις οὕτως ἀπράκτους ἀπέδειξεν ἢ τοῦ βασιλέως σύνεσις, πρὸς τοὺς ἐγγύθεν πολέμους ἀντιπερισπᾶσας αὐτάς.* Σύμφωνα με τον GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 350, υποσ. 51, η αναφορά του Γρηγορά στο όνομα Φρειδερίκος αποτελεί αναχρονισμό. Ο βυζαντινός λόγιος, που έγραφε κατά τον 14ο αιώνα, είναι πολύ πιθανό πως μπέρδευσε το όνομα του γιου του Πέτρου, δηλαδή του Φρειδερίκου, με εκείνο του Πέτρου, και θεώρησε τον πρώτο ως βασιλιά της Σικελίας. Τα γεγονότα που περιγράφονται αφορούν ξεκάθαρα τον Μιχαήλ και δε σχετίζονται με τον Φρειδερίκο, καθώς ο τελευταίος ανήλθε στο θρόνο το 1295 ή 1296.

²⁰¹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 349.

²⁰² ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 124₁₄₋₂₁: *οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ πάμπολλα καὶ διάφορα χρήματα πέμπων ἐξεπολέμω κατ' ἐκείνου τοὺς περίξ ἐκείνου ῥήγας, τον τε τῆς Σικελίας κρατοῦντα καὶ αὐτὸν τῆς Βενετίας, τὸν παλαιὸν μιμησάμενος Αρταξέρξην ἐκείνον, ὃς τὴν Αἰγυπτίου τοῦ Σπαρτιατοῦ δέισας ὁρμήν, χρήματα πέμψας συχνά, τον τε Θηβαῖον Ἐπαμεινώνδαν καὶ Πελοπίδαν καὶ ὅσοι τῆς Ἑλλάδος προύχοντες ἦσαν, ἐξεπολέμωσε κατ' αὐτοῦ.* Ο TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 311, μεταφράζει την υπογραμμισμένη πρόταση ως εξής: *για να θέσει τον Κάρολο σε πλήρη απομόνωση, ο Μιχαήλ έστειλε χρήματα σε όλους εκείνους τους βασιλιάδες που συνδέονταν με τον βασιλείο της Σικελίας και τη Βενετία.* Όμως, η φράση *τον τε τῆς Σικελίας κρατοῦντα καὶ αὐτὸν τῆς Βενετίας* βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κόμματα και λειτουργεί ως επεξήγηση στο ουσιαστικό *ῥήγας*. Επομένως, πιο σωστό νοηματικά θα ήταν ότι ο Μιχαήλ έστειλε χρήματα στους βασιλιάδες που γειτνιάζαν με τον Κάρολο, συγκεκριμένα στον επικεφαλής της Σικελίας και της Βενετίας. Και ο VAN DIETEN, *Rhomäische Geschichte*, τ. I, σ. 126, αποδίδει με τον ίδιο τρόπο τον εν λόγω στίχο. Ο ΙΔΙΟΣ, ό.π. σ. 254-255, σημ. 215, 217, σχολιάζει τα ακόλουθα: πρώτον,

που είχε ο λόγιος για τον Μιχαήλ, τον οποίο θεωρούσε πετυχημένο διπλωμάτη, ευφυή άνδρα και ικανό πολιτικό²⁰³.

Τέλος, ο ίδιος ο Μιχαήλ Η΄, στην αυτοβιογραφία του, δεν παραλείπει να αναφέρει πως οι Σικελοί περιφρόνησαν τις δυνάμεις του Καρόλου, σαν να μην υπήρχαν, πήραν γενναία τα όπλα και ελευθερώθηκαν από τη σκλαβιά. Ωστόσο, γράφει πως η ελευθερία τους προήλθε από το Θεό και καυχείται ότι οι ίδιοι οι Βυζαντινοί τούς βοήθησαν, διότι λειτουργούσαν ως όργανο του Θεού²⁰⁴. Η επιτυχία των Σικελών οφειλόταν και στην οικονομική ενίσχυσή τους από τον αυτοκράτορα και στο γεγονός πως εκείνος χρηματοδότησε τη δημιουργία του στόλου, με τον οποίο ο Πέτρος εισέβαλε στο νησί και κατάφερε να επικρατήσει. Επομένως, το χωρίο μπορεί να έχει διττή σημασία και να υπονοεί έμμεσα και τη συμμαχία των δύο ανδρών.

Στις λατινικές πηγές που παρατέθηκαν μέχρι τώρα μνημονεύονται συχνά δύο ονόματα, που συνέβαλαν σε μεγάλο βαθμό στη διεκπεραίωση των διαπραγματεύσεων μεταξύ του Μιχαήλ και του Πέτρου. Πρόκειται για τον Giovanni di Procida και τον Benedetto Zaccaria. Και οι δυο θα παρουσιαστούν παρακάτω, αλλά από τη σκοπιά αυτής της μελέτης ενδιαφέρει περισσότερο ο ρόλος του Benedetto Zaccaria, διότι φωτίζει ελαφρά μια πτυχή της βυζαντινής διπλωματίας: τους μυστικούς πράκτορες.

Ο Giovanni di Procida καταγόταν από το Σαλέρνο της Ιταλίας. Υπηρέτησε ως γιατρός και καγκελάριος του Μανφρέδου. Με την τελική επικράτηση του Καρόλου,

το γεγονός που περιγράφεται πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά στο διάστημα 1270-1271, γιατί ο Γρηγοράς, λίγο παραπάνω (ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 124₄₋₉) αναφέρεται στις πολεμικές προετοιμασίες του Καρόλου για τη μεγάλη επίθεση που σχεδίαζε εναντίον του αυτοκράτορα, και οι οποίες λάμβαναν χώρα εκείνη την περίοδο. Δεύτερον, δεν είναι ξεκάθαρο τι εννοεί ο Γρηγοράς, όταν γράφει πως ο Μιχαήλ παρακίνησε επιτυχώς τον βασιλιά της Σικελίας. Ο Πέτρος Γ΄ έγινε βασιλιάς του νησιού το 1282, μετά τα επεισόδια των Εσπερινών, και οι επαφές μαζί του ξεκίνησαν, όταν Πάπας ήταν ο Νικόλαος Γ΄ (1277-1280). Αν ο Γρηγοράς υπονοεί αυτές τις διπλωματικές δραστηριότητες, τότε κάνει αναχρονισμό (που δεν είναι η πρώτη φορά). Επίσης, το να έχει στο μυαλό του ο βυζαντινός αυτοκράτορας μια εξέγερση των Σικελών κατά τα έτη 1270-1271 φαίνεται πολύ πρόωρο. Τρίτον, ο Παλαιολόγος προσέγγισε πρώτη φορά τη Βενετία το 1265 χωρίς επιτυχία. Το 1268 έκλεισε μαζί της συμφωνία, η οποία έληγε το 1273. Αυτή, ωστόσο, δεν παρακινούσε τη Βενετία να επιτεθεί στον Κάρολο, καθώς δεν υπήρχε τέτοια ρήτρα, αλλά ούτε ήταν αυτός ο σκοπός της συνθήκης. Η Γαληνοτάτη δεν έγινε εχθρός ούτε και φίλος του Ανδεγαυού, καθώς απέρριψε τις προτάσεις του για συνεργασία το 1269 και 1272, διατηρώντας ουδέτερη στάση. Άτυπα η συμφωνία Βενετίας-Βυζαντίου διήρκεσε μέχρι το 1277, όταν τότε ανανεώθηκε επίσημα για άλλα δύο χρόνια. Όμως, η Βενετία, επειδή είχε αποκομίσει μέχρι τότε λίγα οφέλη από τη συνεργασία της με τον Μιχαήλ και είχε περισσότερη ζημία, μετά τη λήξη της συνθήκης, δηλαδή το 1279, ήταν πρακτικά ελεύθερη να πράξει, όπως επιθυμούσε. Έτσι, συμμαχίσει τελικά με τον Κάρολο το 1281. Για τις βυζαντινο-βενετικές συμφωνίες, βλ. ενδεικτικά DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1934, 1960, 2026 και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 182-185, 213-216, 254-256.

²⁰³ TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 311-312.

²⁰⁴ ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αυτοβιογραφία*, σ. 461₉₋₁₃: *Σικελοί δὲ τῆς λοιπῆς ἰσχύος ἐκείνου ὡς οὐδὲν οὔσης καταφρονήσαντες, αἴρουν ἐτόλμησαν ὄπλα καὶ τῆς δουλείας ἑαυτοὺς ἀνεῖναι ὥστ' εἰ λέγοιμι καὶ τὴν νῦν ἐκείνων ἐλευθερία θεὸν μὲν παρασκευάσαι, δι' ἡμῶν δὲ παρασκευάσαι τῇ ἀληθείᾳ συμβαίνοντα λέγοιμι.*

μετά τον θάνατο του Κορραδίνου (1268), κατέφυγε στη Θουριγγία, μετά στη νότια Γερμανία και στις γιβελλινικές πόλεις της βόρειας Ιταλίας, ώσπου, λίγο πριν το 1275, έφθασε στη Βαρκελώνη μαζί με τους γιους του Φραγκίσκο και Θωμά. Εκεί, λόγω της αφοσίωσής του στον οίκο των Χοχενστάουφεν, κέρδισε την εμπιστοσύνη της Κωνσταντίας, γυναίκας του Πέτρου, καθώς και του ίδιου του βασιλιά, παροτρύνοντάς τον να διεκδικήσει τα εδάφη που ανήκαν στη σύζυγό του. Το 1276, ο Πέτρος, όταν ανήλθε στο θρόνο, διόρισε τον Giovanni Καγκελάριο του. Έτσι, ο τελευταίος, ως υπεύθυνος της εξωτερικής πολιτικής του Στέμματος, μπορούσε να οργανώσει την ανατροπή του Καρόλου, με τη σύμφωνη γνώμη του Πέτρου.

Ο Giovanni di Procida ήταν ο πρωτεργάτης της συμφωνίας του Πέτρου με τον Μιχαήλ, καθώς και της υποκίνησης της εξέγερσης της Σικελίας. Στο παρόν κεφάλαιο, όπως έχει αναφερθεί, εξετάζεται το πρώτο σκέλος. Σε ένα ανώνυμο χρονικό, γραμμένο στη σικελική διάλεκτο, το *Rebellamentu di Sichilia, lu quale Hordinau e Fichi pari Misser Iohanni n Prochita, contre Re Carlu*, καταγράφεται ότι ο Giovanni επισκέφτηκε μυστικά στην Κωνσταντινούπολη κατά τα έτη 1279 και 1280, και συνομίλησε με τον αυτοκράτορα, για να προετοιμάσουν την ανατροπή του Καρόλου. Ωστόσο, έγγραφα της αραγωνικής γραμματείας εκείνων των χρόνων, υπογεγραμμένα κατά συχνά διαστήματα από τον ίδιο τον Giovanni, αποδεικνύουν ότι εκείνος βρισκόταν στην Αραγωνία²⁰⁵. Είναι απίθανο να φρόντισε να πλαστογραφηθεί η υπογραφή του, για να διατηρήσει μυστική την απουσία του. Επιπλέον, ήταν τότε σχεδόν εβδομήντα χρόνων (είχε γεννηθεί στο 1210), για να έχει τις αντοχές να πραγματοποιήσει αυτά τα ταξίδια. Συνεπώς, είναι πιο λογικό ένας άλλος, έμπιστος του, να πήγε στη θέση του, ίσως ένας από τους γιους του. Δυστυχώς, η ταυτότητα του απεσταλμένου δε μπορεί να εξακριβωθεί, ενώ υπάρχει και η πιθανότητα αυτός να ταξίδευε χρησιμοποιώντας το όνομα του Giovanni.

Τα ταξίδια του Giovanni ή, ορθότερα, ενός αντιπροσώπου του στη Βασιλεύουσα, είναι δύσκολο να γίνουν δεκτά ως αληθινά στο σύνολό τους. Ωστόσο, περιέχουν ορισμένες λεπτομέρειες που είναι πειστικές. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η ακόλουθη πληροφορία σχετικά με μια αποστολή: γύρω στον Ιούλιο ή τον Αύγουστο του 1280, ο Μιχαήλ ετοίμασε πρεσβεία, για να πάει στη Βαρκελώνη. Την αποτελούσαν ο Giovanni, που είχε επισκεφθεί μυστικά τον αυτοκράτορα πριν λίγο καιρό, και ένας διπλωμάτης του Μιχαήλ, ο Accardo ή Latino Allardi, που καταγόταν από την περιοχή

²⁰⁵ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 355.

της Λομβαρδίας της Ιταλίας και υπηρετούσε τον αυτοκράτορα. Η σικελική πηγή τον περιγράφει ως προνοητικό, σοφό και γενναίο ιππότη. Ο Accardo εφοδιάστηκε με 30.000 ουγκιές χρυσού για τον Πέτρο και, επιπλέον, του ανατέθηκε να διαβιβάσει προφορικά σε εκείνον την επιθυμία του Παλαιολόγου να νυμφεύσει μία από τις κόρες του με έναν γιο του Πέτρου. Ο Γιονάννι και ο Accardo επιβιβάστηκαν σε ένα γενουατικό πλοίο και αναχώρησαν. Και οι δυο είχαν μεταμφιεστεί σε Φραγκισκανούς μοναχούς²⁰⁶. Πρώτος προορισμός ήταν το Τράπανι της Σικελίας. Καθ' οδόν προς τα εκεί, συνάντησαν ένα καράβι από την Πίζα, το πλήρωμα του οποίου πληροφόρησε τον Γιονάννι ότι ο Πάπας Νικόλαος είχε μόλις πεθάνει (22 Αυγούστου 1280-το γεγονός αναφέρεται, διότι από αυτό συμπεραίνεται η περίοδος που έφυγε η πρεσβεία από την Πόλη). Με ενδιάμεσες στάσεις στο Τράπανι και στη Μάλτα, οι πρέσβεις κατέληξαν στη Βαρκελώνη. Εκεί, τους υποδέχτηκε με τιμές ο Πέτρος. Παρά τους αρχικούς δισταγμούς του για την επιτυχία μιας εκστρατείας εναντίον της Σικελίας, ο χρυσός που μετέφερε ο Accardo τού άλλαξαν γνώμη. Ο βυζαντινός πρέσβης τού τον έδωσε, αφού πρώτα του μετέφερε την επιθυμία του Μιχαήλ για δημιουργία συγγενικών δεσμών μεταξύ τους. Ο Accardo παρέμεινε στη Βαρκελώνη τουλάχιστον μέχρι περίπου τα τέλη Φεβρουαρίου του 1281. Αυτή η χρονική περίοδος προκύπτει από το γεγονός πως, ενόσω λάμβαναν χώρα οι συνομιλίες με τον Πέτρο και τον Γιονάννι, έφτασε αγγελιαφόρος από τη Ρώμη, για να αναγγείλει την εκλογή του νέου Πάπα Μαρτίνου Δ' (22 Φεβρουαρίου 1281)²⁰⁷.

Η πραγματικότητα των γεγονότων είναι πολύ πιθανό πως διαφέρει από αυτό που περιγράφηκε, όμως, ορισμένα στοιχεία τους έχουν βάση, όπως το ότι δεν είναι απίθανο μια διπλωματική αποστολή να ξεκίνησε από την Κωνσταντινούπολη για τη Βαρκελώνη κατά τα τέλη του 1280. Η κατάσταση στην Σικελία, για την οποία ο Μιχαήλ είχε ενημερωθεί σίγουρα μέχρι τότε, οι προθέσεις του Πέτρου για το νησί, επίσης γνωστές στον αυτοκράτορα, και οι επιθέσεις του Καρόλου στο Βυζάντιο ήδη από το 1279, δεν αποκλείεται να ώθησαν τον Παλαιολόγο να ξεκινήσει τις διαπραγματεύσεις για την επίτευξη συμφωνίας με τον Πέτρο το 1280, όπως έχει επισημανθεί σε άλλο σημείο του κεφαλαίου.

²⁰⁶ HOLLOWAY, Plotting of the Vespers, σ. 425.

²⁰⁷ Για όλα τα παραπάνω, βλ. RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 203-209, 290-291 · TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 314-319. Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 350-351, θεωρεί πως χρειάζονται περισσότερες ισχυρές αποδείξεις, για να θεωρηθούν έγκυρα τα γεγονότα που αναφέρονται στο *Rebellamentu di Sicilia*. Μέχρι τότε, αυτή η πηγή πρέπει να εξετάζεται ως μεταγενέστερο των Εσπερινών επιπόημα, ευνοϊκά διατιθέμενο προς τους Σικελούς.

Ωστόσο, τρεις βασικές απορίες προκύπτουν: Αυτός που μετέφερε τον χρυσό στον Πέτρο ήταν πράγματι ο Accardo; Δεύτερον, ο Μιχαήλ έστειλε για πρώτη φορά χρήματα στο βασιλιά της Αραγωνίας το 1280; Τρίτον, γιατί δεν μνημονεύεται στο *Rebellamentu* ο Benedetto Zaccaria, ο οποίος, όπως έχει παρουσιαστεί εδώ, υπήρξε βασικός πρέσβης του αυτοκράτορα;

Αρχικά, ο Accardo δεν μνημονεύεται σε καμία πηγή που παρατέθηκε εδώ, αλλά δεν πρέπει να ήταν φανταστικό πρόσωπο. Μπορεί πράγματι να υπήρξε πρέσβης, αλλά είναι απίθανο να ήταν εκείνος ο κομιστής των χρημάτων του αυτοκράτορα, γιατί, αν είχε αναλάβει ένα τόσο σπουδαίο καθήκον, θα υπήρχε και αλλού η αναφορά του. Ο αντίλογος είναι ότι έδρασε ως μυστικός πράκτορας. Όμως, και ο Benedetto λειτούργησε μυστικά και, παρόλα αυτά, αρκετοί σύγχρονοι και μη της εποχής επισημαίνουν τη δράση του. Δεύτερον, δεν αποκλείεται τα λεφτά να καταβλήθηκαν με δόσεις, αφού η τελική συμφωνία Μιχαήλ και Πέτρου έγινε περίπου τον Οκτώβριο του 1281. Ένα σεβαστό ποσό πριν την ολοκλήρωσή της ήταν ίσως απαραίτητο, για να άρει τις αμφιβολίες του Πέτρου για το εγχείρημα της εισβολής στη Σικελία (όπως άλλωστε αναφέρει το *Rebellamentu*, πληροφορία αρκετά πιστευτή). Τρίτον, δεν είναι γνωστό, γιατί δεν καταγράφεται η συμμετοχή του Zaccaria στην αποστολή. Όμως, αυτό δε σημαίνει ότι δεν έλαβε μέρος. Ήταν σημαντικό πρόσωπο και έμπιστος φίλος του αυτοκράτορα (περισσότερα παρακάτω), για να μη συμπεριληφθεί σε μια τόσο σπουδαία πρεσβεία. Αφού σε άλλες μαρτυρίες παρουσιάζεται ως βασικός απεσταλμένος που μετέφερε τον χρυσό στον Πέτρο και συνέβαλε στην επίτευξη συμφωνίας, δεν αποκλείεται να έκανε το ίδιο και εδώ και να είχε ως συνεργάτη του τον Accardo. Ακόμα και το γενουατικό καράβι που επέβησαν οι διπλωμάτες θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι ήταν ένα από τα δικά του.

Ο Benedetto Zaccaria ήταν ένας έμπορος και διακεκριμένος καπετάνιος από τη Γένουα, ο οποίος είχε καταφύγει μαζί με τον αδελφό του, τον Μανουήλ, στο Βυζάντιο. Εκεί, και οι δυο προσέφεραν τις υπηρεσίες τους στον Μιχαήλ Παλαιολόγο. Το γεγονός δεν πρέπει να προκαλεί εντύπωση. Ο Μιχαήλ Η΄, για να μπορέσει να αντιμετωπίσει τις δυνάμεις της δυτικής Ευρώπης που τον απειλούσαν, επιδίωξε να προσεταιριστεί, εκτός από ισχυρά βασίλεια, και ιδιώτες. Τέτοιοι ήταν τυχοδιώκτες, οι οποίοι κατέφευγαν στη βυζαντινή αυτοκρατορία ή λόγω των άσχημων συνθηκών στην πατρίδα τους ή επειδή αναζητούσαν ευκαιρίες για εύκολο κέρδος (ενδεχομένως και ο Accardo να αποτελούσε τέτοια περίπτωση). Ο αυτοκράτορας τους ζητούσε να

τον υπηρετήσουν είτε στρατιωτικά είτε διπλωματικά και, ως ανταμοιβή, τους παρείχε πλούσια εμπορικά προνόμια. Σε ορισμένους επέτρεπε να γίνουν υπήκοοί του ή ακόμα τους παραχωρούσε τίτλους ευγενείας. Αυτή η πρακτική, που στην εποχή του Μιχαήλ εφαρμόστηκε σε μεγάλη κλίμακα, δεν ήταν καινοφανής, καθώς την είχαν υιοθετήσει πρώτα οι Κομνηνοί και έπειτα οι Άγγελοι²⁰⁸.

Στα πλαίσια της παραπάνω πολιτικής, ο Μιχαήλ, το 1275, παραχώρησε στα αδέρφια Zaccaria ως πρόνοια²⁰⁹ το ανατολικό λιμάνι της Φώκαιας, η οποία βρισκόταν στην είσοδο του κόλπου της Σμύρνης και ήταν πλούσια σε κοιτάσματα αλουμίτη. Οι Zaccaria, εκμεταλλευόμενοι τα ορυχεία αυτού του ορυκτού, το οποίο είχε μεγάλη ζήτηση για το χρωματισμό των ρούχων, πλούτισαν. Κατασκεύασαν ισχυρό στόλο, για να προστατέψουν το εμπόριο τους από τους Βενετούς και Γενουάτες κουρσάρους και πειρατές του Αιγαίου. Επίσης, διενήργησαν αρκετές επιθέσεις εναντίον των τελευταίων, αποκομίζοντας άφθονη λεία και αιχμαλώτους²¹⁰.

Ο Benedetto, παρότι ήταν κάτοχος πρόνοιας, δεν προσέφερε άμεσες στρατιωτικές υπηρεσίες στον αυτοκράτορα. Αντίθετα, προσέφερε διπλωματικές, όπως έχει γίνει ήδη λόγος, λειτουργώντας ως βασικός πρέσβης μεταξύ του Μιχαήλ και του Πέτρου, φροντίζοντας ακόμα και για τη μεταφορά του χρυσού στην αυλή της Αραγωνίας, έργο δύσκολο που έπρεπε να εκτελεστεί με άκρα μυστικότητα. Εκτός από τις πηγές που έχουν ήδη αναφερθεί, τη διπλωματική δραστηριότητα του Γενουάτη επισημαίνουν και δύο επιστολές του Πέτρου, που είχαν συνταχθεί μετά τους Εσπερινούς, όταν ο βασιλιάς βρισκόταν στο Παλέρμο της Σικελίας. Η πρώτη γράφτηκε στις 19 Σεπτεμβρίου του 1282. Αποδεκτής της ήταν η Κωνσταντσα Χόχενσταουφεν, αδελφή του Μανφρέδου και χήρα του Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη, η οποία διέμενε εκείνη την περίοδο στην αυλή Πέτρου, λογικά ή στην πρωτεύουσα Σαραγόσα ή στη Βαρκελώνη

²⁰⁸ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 209.

²⁰⁹ Ο GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 212-213, αναφέρει οι Zaccaria έλαβαν τη Φώκαια ως φέουδο, το οποίο ταυτίζει με την πρόνοια. Ωστόσο, παρά τις ομοιότητες, οι διαφορές υπερτερούν και δεν επιτρέπουν την εξίσωση των δύο όρων. Ορθότερος για το βυζαντινό οικονομικό σύστημα είναι ο δεύτερος. Συνοπτικά για τον οικονομικό θεσμό της πρόνοιας, βλ. Μ. C. BARTUSIS, PRONONIA. Fiscal meaning, *ODB* III, σ. 1734, και για μια πληρέστερη εικόνα του, βλ. MANIATH-KOKKINH, *Πρόνοια*.

²¹⁰ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορίες*, II, σ. 53519-53719 (όπου αναφέρεται μόνο ο Μανουήλ ως αποδέκτης της εκμετάλλευσης των κοιτασμάτων αλουμίτη της Φώκαιας)· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ίστορία της Ρωμανίας*, σ. 1736-15 και σ. 292-293, σημ. 179· RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 210· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 210-211· NICOL, *Last Centuries*, σ. 60· Angeliki E. LAIOU, ALUM, *ODB* I, σ. 71-72 και Alice-Mary TALBOT, ZACCARIA, *ODB* III, σ. 2217-2218· *PLP*, αρ. 6494 (για τον Μανουήλ Zaccaria).

(πιθανότερο το δεύτερο)²¹¹. Το έγγραφο αποκαλύπτει πως η Κωνσταντσα είχε εμπιστευθεί ένα χρηματικό ποσό (620 χρυσά ιταλικά σκούδα) στον Benedetto, ώστε αυτός να το δώσει στον Πέτρο για την εκστρατεία του τελευταίου εναντίον της Σικελίας²¹².

Το ταξίδι του Γενουάτη στη Σικελία ενισχύεται από τη δεύτερη επιστολή του Πέτρου, αυτή τη φορά προς τον αυτοκράτορα Μιχαήλ, η οποία χρονολογείται στις 20 Σεπτεμβρίου του 1282, δηλαδή μια μέρα μετά από εκείνη που έγραψε στην Κωνσταντσα. Μέσω του γράμματος, γίνεται γνωστή η πορεία της αποστολής και ο σκοπός της. Το γεγονός έχει ως εξής: ο Benedetto και ο αρχιεπίσκοπος των Σάρδεων Ιωάννης Χαλαζάς έφτασαν στο λιμάνι Fangos (εκεί που εκβάλλει ο ποταμός Ebro), κοντά στην πόλη Τορτόζα της Καταλονίας, πιθανόν στα τέλη Μαΐου 1282. Ο Πέτρος τους υποδέχτηκε και εκείνοι του εξήγησαν πως θα τον πληροφορήσουν σχετικά με τον λόγο που τον επισκέφτηκαν, αφού επιστρέψουν από την Καστίλη, όπου θα ταξίδευαν. Εκεί, ωστόσο, είχε ξεσπάσει εμφύλιος πόλεμος και οι απεσταλμένοι δεν συναντήθηκαν με τον βασιλιά Αλφόνσο Ι΄, όπως είχαν προγραμματίσει. Έτσι, γύρισαν πίσω στο Fangos, όπου δε βρήκαν τον Πέτρο, γιατί εκείνος, στις 3 Ιουνίου 1282, είχε αναχωρήσει με τον στόλο του για τις ακτές της σημερινής Αλγερίας²¹³. Στα τέλη Αυγούστου απέπλευσε για τη Σικελία και στις 31 του μηνός αποβιβάστηκε στην πόλη Τράπανι του νησιού. Συνέχισε για το Παλέρμο, όπου και έφτασε στις 2 Σεπτεμβρίου²¹⁴. Εκείνο το μήνα, οι διπλωμάτες κατέφθασαν στο Παλέρμο και κατάφεραν να μιλήσουν μαζί του. Οι συζητήσεις τους αφορούσαν το σχέδιο ενός γάμου μεταξύ του Ανδρονίκου Β΄ (η Ουγγαρέζα σύζυγός του είχε πεθάνει το 1281, βλ. επόμενο κεφάλαιο).

²¹¹ Για περισσότερα σχετικά με την Κωνσταντσα, βλ. MARINESCO, Constance de Hohenstaufen, 451-468 (ειδικά 454-455)· SETTON, *Papacy*, σ. 62, υποσ. 73· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σημ. 157, σ. 283-285.

²¹² *Ricordi e documenti del Vespro Siciliano*, II, αρ. XXVII, σ. 33-34: *Petrus dei gracia etc. Illustri domine C....olim Imperatrici Grecorum. Noveritis nos recepisse a benedicto Zacarie nomine vestro domine dante et persolvente Trescentas tresdecim duplas auri minias bonas et recti ponderis de quibus quidem Trescentis Tresdecim dupplis pro parte nostra per fidelem baiulum nostrum Juseffum Ravaya a predicto benedicto nos aquitiavimus et absolvimus eundem benedictum promictentes eas vobis vel cui vos volueritis solvere in pace ad vestram volutantem. vobis reddente nobis presentem licteram et albaranum quem dicto benedicto Zacarie fecimus*. Βλ. και TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 322 και υποσ. 82· FRANCHI, *Vespri*, σ. 122-123.

²¹³ Δεν είναι γνωστό πότε ακριβώς συναντήθηκαν οι βυζαντινοί πρέσβεις με την Κωνσταντσα, ώστε ο Benedetto να παραλάβει τα χρήματα από εκείνη, δηλαδή αν αυτό έγινε κατά το ταξίδι τους προς την Καστίλη ή κατά την επιστροφή τους από εκεί. Πιο πιθανό είναι το δεύτερο. Ούτως ή άλλως, οι διπλωμάτες θα πήγαιναν να βρουν τον Πέτρο για να συζητήσουν, οπότε η Κωνσταντσα, ενδεχομένως, εκμεταλλεύτηκε την ευκαιρία, για να του στείλει, μέσω αυτών, οικονομική ενίσχυση, πριν εκείνος ξεκινήσει για την εκστρατεία του κατά της Σικελίας.

²¹⁴ RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 213, 222, 227-228· STANTON, *Warfare*, σ. 139.

λαιο) και μιας κόρης του Πέτρου. Ωστόσο, οι δύο αυτοκρατορικοί εκπρόσωποι επικαλέστηκαν την προχωρημένη ηλικία της πριγκίπισσας και το γεγονός πως δεν είχαν επαρκή εξουσία, για να καταλήξουν σε συμφωνία με τον Πέτρο. Έτσι, του πρότειναν να στείλει δικούς του ανθρώπους στην Κωνσταντινούπολη, ώστε να συνεχιστούν εκεί οι διαπραγματεύσεις²¹⁵.

Τελικά, το συνοικέσιο δεν ευοδώθηκε, καθώς ο ίδιος ο Πέτρος, σε γράμμα του προς τον Καγκελάριο του Giovanni di Procida, χρονολογημένο στις 29 Ιουλίου 1283, αναφέρει emphaticά την άρνησή του να προβεί σε δυναστική συμμαχία με τους Βυζαντινούς, οι οποίοι βρίσκονταν σε διαμάχη με την Καθολική Εκκλησία. Επίσης, δεν εμπιστευόταν ότι οι Βυζαντινοί θα του έστελναν την οικονομική βοήθεια που είχε ζητήσει, προτού πραγματοποιηθεί ο γάμος του Ανδρονίκου (που τότε ήταν αυτοκράτορας) με μία κόρη του. Κατά τον Geanakoplos, το τελευταίο αντανακλά, ενδεχομένως, τη σκέψη του Πέτρου ότι βυζαντινός αυτοκράτορας δεν είχε λόγο να ενισχύσει χρηματικά περαιτέρω την Αραγωνία, αφού ο ανδεγαυικός κίνδυνος εξέλειπε λόγω του αποτελέσματος των Εσπερινών²¹⁶. Ο πραγματικός λόγος που ο Πέτρος δεν ήθελε το συνοικέσιο και κατ' επέκταση μια ανανέωση της συμμαχίας του με το Βυζάντιο, ήταν ο εξής: επειδή είχε ήδη αφοριστεί τον Νοέμβριο του 1282, δεν ήθελε να προκαλέσει περισσότερο τον Πάπα Μαρτίνο Δ', ο οποίος, το 1283, απάλλαξε τους υποτελείς του Πέτρου από τους όρκους τους προς εκείνον και προσέφερε το Στέμμα της Αραγωνίας σε έναν γιο του βασιλιά Φιλίππου Γ' της Γαλλίας, τον Κάρολο de Valois²¹⁷.

²¹⁵ *Ricordi e documenti del Vespro Siciliano*, II, αρ. V, σ. 4-5· TSIRPANLIS, *Involvement*, σ. 322, υποσ. 82 και σ. 324-325 (για το γράμμα του Πέτρου προς τον Μιχαήλ).

²¹⁶ GEANAKOPLS, *Michael Palaeologus*, σ. 375-377 και υποσ. 5· LAIOU, *Andronicus II*, σ. 44-45. Ο RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 240, 244-246, αναφέρει το εξής: η γυναίκα του Πέτρου ήταν μέλος της κυβέρνησης της Σικελίας, που ο ίδιος εγκαθίδρυσε, όταν επικράτησε εκεί. Όμως, ο πόλεμος με τον Κάρολο συνεχιζόταν και εκείνη βρέθηκε σε δύσκολη οικονομική κατάσταση. Έτσι, το 1283, κατόπιν υποδείξεως του Giovanni di Procida, που βρισκόταν και αυτός στο νησί και υπηρετούσε ως Καγκελάριος, αποφάσισε να ζητήσει βοήθεια από το Βυζάντιο και ως αντάλλαγμα θα πρόσφερε την κόρη της Violante στον χήρο Ανδρόνικο Β'. Η Κωνσταντίνα ενημέρωσε τον Πέτρο, εκείνος θύμωσε με το σχέδιο και έστειλε επιστολή στον Giovanni. Μέσω αυτής, του απαγόρευε να πραγματοποιήσει το εγχείρημα. Ακόμα, του εξηγούσε πως οι Βυζαντινοί θα επέμεναν στην τέλεση του γάμου, πριν στείλουν τα χρήματα, και θα ήταν ντροπή για την οικογένειά του, αν εκείνος επέτρεπε στην θυγατέρα του να νυμφευθεί έναν τέτοιο σχισματικό πρίγκιπα. Τον λυπούσε που η βασίλισσα δε συμεριζόταν την άποψη του.

²¹⁷ ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 197₁₆-201₂₀· BISSON, *Crown of Aragon*, σ. 88-89 (τον Φεβρουάριο του 1284, έπειτα από παπικές πιέσεις, το βασιλικό συμβούλιο της Γαλλίας έπεισε τον Φίλιππο Γ' να δεχτεί το Στέμμα για τον δεύτερο γιο του Κάρολο. Ο πόλεμος ξέσπασε τελικά την άνοιξη του 1285 και ο Πέτρος επικράτησε)· ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 169.

Οι διπλωματικές υπηρεσίες του Benedetto προς τον Μιχαήλ μπορούν να θεωρηθούν ως μερική αποζημίωση για την παραχώρηση της Φώκαιας και ως ένα είδος εκπλήρωσης των υποχρεώσεων του προς τον αυτοκράτορα. Αυτό το σύστημα έμοιαζε, αλλά δεν ήταν ίδιο, με το αντίστοιχο της φεουδαρχίας που επικρατούσε στη Δυτική Ευρώπη, όπου η σχέση υποτελή-φεουδάρχη ήταν οικεία στον Benedetto²¹⁸.

Επίσης, πρέπει να επισημανθεί πως ο Benedetto είχε σίγουρα προσωπικό συμφέρον, για να αναλάβει να φέρει εις πέρας τις μυστικές διαπραγματεύσεις με τον Πέτρο. Ως υποτελής του Μιχαήλ και κάτοχος της Φώκαιας της Μικράς Ασίας, όπως και ο αδελφός του, είναι πολύ πιθανό πως συνειδητοποίησε ότι η επικράτηση του Καρόλου και των Βενετών σε έναν επικείμενο πόλεμο εναντίον του Βυζαντίου θα έβλαπτε τις δραστηριότητές της οικογένειάς του στο Αιγαίο, θέτοντας σε κίνδυνο και τα εδάφη που εξουσίαζε²¹⁹.

²¹⁸ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 213.

²¹⁹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 357-358. Συνολικά για το κεφάλαιο, βλ. επίσης FRANCHI, *Vespri*, σ. 19-23, 40-42, 56-66, 118-122· NICOL, *Last Centuries*, σ. 68-70· ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 34-37, 108-119, 124-128.

5. Ένας παλαιός σύμμαχος επανέρχεται στο προσκήνιο: το βασίλειο της Ουγγαρίας

Οι επαφές της βυζαντινής αυτοκρατορίας με την Ουγγαρία δεν αναπτύχθηκαν πρώτη φορά επί Μιχαήλ Η΄, αλλά είχαν ήδη ξεκινήσει αιώνες νωρίτερα, συγκεκριμένα από τον 9ο. Οι Ούγγροι ή Μαγυάροι ζούσαν ως νομάδες στις στέπες μεταξύ του Δον και του Δνεϊστερου ποταμού και πουλούσαν Σλάβους αιχμαλώτους σε βυζαντινά λιμάνια, πιθανόν στη Χερσώνα, με αντάλλαγμα βυζαντινό μετάξι και ενδύματα διακοσμημένα με χρυσά κεντήματα. Το 837 συγκρούστηκαν πρώτη φορά στρατιωτικά με το Βυζάντιο και ηττήθηκαν. Το 894-896, στον βυζαντινο-βουλγαρικό πόλεμο, έδρασαν ως σύμμαχοι των Βυζαντινών. Ωστόσο, οι Πετсенέγκοι, παλαιοί εχθροί και γείτονές τους στα ανατολικά, υποκινούμενοι από τους Βούλγαρους, τους επιτέθηκαν και τους ανάγκασαν να μετακινηθούν δυτικά και να εγκατασταθούν στην Παννονία, δηλαδή στην περιοχή της σημερινής Ουγγαρίας, η οποία ανήκε στη βυζαντινή σφαίρα επιρροής. Εκεί οργάνωσαν το κράτος τους υπό τη δυναστεία των Αρπάδων (περ. 895 ή 89-1301).

Τον 10ο αιώνα οι σχέσεις των Μαγυάρων απέναντι στην αυτοκρατορία παρουσίαζαν δύο όψεις: άλλοτε εχθρικές, με επιδρομές των πρώτων στα Βαλκάνια, άλλοτε φιλικές, με την αποδοχή από εκείνους του ορθόδοξου χριστιανικού δόγματος, ειδικά στα ανατολικά και νότια τμήματα της χώρας. Όμως, επί Στέφανου Α΄ (1000-1038), του πρώτου βασιλιά της Ουγγαρίας, ο οποίος ασπάστηκε τον καθολικισμό, το Ρωμαϊκό (καθολικό) δόγμα ευνοήθηκε (και με το πέρασμα των χρόνων επικράτησε) και η χώρα στράφηκε προς τη Δύση. Παρά ταύτα, οι δεσμοί με το Βυζάντιο διατηρήθηκαν τόσο από τον Στέφανο όσο και από τους επόμενους βασιλείς. Για παράδειγμα, ο Γκέζα Α΄ (1074-1077) παντρεύτηκε την κόρη του Θεόδουλου Συναδηνού και ανιψιά του μετέπειτα αυτοκράτορα Νικηφόρου Γ΄ Βοτανειάτη (1078-1081), επισφραγίζοντας μια βυζαντινο-ουγγρική συμμαχία.

Ωστόσο, η πρώτη φορά που σημειώθηκε άμεση επιγαμία μεταξύ του ουγγρικού οίκου και μέλους της άρχουσας βυζαντινής δυναστείας ήταν επί Αλεξίου Α΄ Κομνηνού (1081-1118). Η Ουγγαρία, στις αρχές του 12ου αιώνα, έπαιζε σημαντικό ρόλο στην πολιτική ζωή της Ευρώπης. Σε αυτό συνέβαλαν τρεις παράγοντες: πρώτον, οι ίδιες οι σχέσεις της με την αυτοκρατορία, δεύτερον, το ότι επέτρεψε στους σταυρο-

φόρους να κινηθούν διαμέσου των εδαφών της και τρίτον, το ότι βρισκόταν στη διαχωριστική γραμμή μεταξύ Ανατολής και Δύσης και αποτελούσε τον σύνδεσμο ανάμεσα στο ανατολικό και δυτικό εμπόριο αγαθών για αρκετό καιρό. Ο Αλέξιος, γνωρίζοντας προφανώς την ισχύ της, αναζητούσε επιτακτικά τη συμμαχία με τους Μαγυάρους, για να τον βοηθήσουν να αντιμετωπίσει τους Νορμανδούς. Έτσι, το 1104 πάντρεψε τον γιο του Ιωάννη (τον μετέπειτα Β΄) με την Πιρόσκα (που πήρε το όνομα Ειρήνη), την κόρη του Ούγγρου βασιλιά Λαδισλάου Α΄ (1077-1095). Επειδή ο τελευταίος είχε πεθάνει από το 1095, τη συγκατάθεσή του για τον γάμο έδωσε ο καινούργιος βασιλιάς της Ουγγαρίας Κολομάν (1095-1116), που ήταν ξάδελφος της Πιρόσκα. Αποδείχθηκε πως η πολιτική του Αλεξίου ήταν σωστή, επειδή οι Ούγγροι πράγματι πολέμησαν στο πλευρό του αυτοκράτορα εναντίον των Νορμανδών. Παρόλα αυτά, η συγγένεια των δύο οίκων δεν απέτρεψε τις εχθροπραξίες μεταξύ τους, οι οποίες δεν έπαψαν να εκδηλώνονται κατά καιρούς μέχρι και το τέλος της εποχής των Κομνηνών (1185).

Κατά την επόμενη βυζαντινή δυναστεία, σημειώθηκε ένας γάμος που επικύρωνε τη συμμαχία των δύο κρατών και ήταν εκείνος του Ισαακίου Β΄ Αγγέλου (1185-1195), του ιδρυτή του νέου κυρίαρχου οίκου, με την Μαργαρίτα (μετανομασθείσα σε Μαρία), την κόρη του Μπέλα Γ΄ (1172-1196).

Το 1216, δώδεκα χρόνια μετά την κατάλυση του Βυζαντίου, η Ουγγαρία επιχείρησε να προσεταιριστεί τη Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, χωρίς αποτέλεσμα. Έτσι, στράφηκε προς το κράτος της Νίκαιας. Το 1220, ο βασιλιάς Ανδρέας Β΄ (1205-1235) πάντρεψε τον γιο του, τον μελλοντικό Μπέλα Δ΄ (1235-1270) με τη Μαρία, μια από τις κόρες του Θεόδωρου Α΄ Λάσκαρι, του πρώτου αυτοκράτορα της Νίκαιας, θέτοντας τη βάση για τις φιλικές σχέσεις των Ούγγρων με τους Λασκαρίδες, τις οποίες διατήρησε και ο Μπέλα²²⁰.

²²⁰ Για τις σχέσεις Ουγγαρίας και Βυζαντίου από τον 9ο μέχρι τον 13ο αιώνα, βλ. DARKÓ, *Beziehungen*, σ. 3-7· MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, σ. 37-96· OBOLENSKY, *Commonwealth*, σ. 106, 153-163, 207, 289· A. KAZHDAN - J. M. BAK, ÁRPÁDS, *ODB I*, σ. 185, C. M. BRAND, BELA III, *ODB I*, σ. 278 και A. KAZHDAN - J. M. BAK, HUNGARY, *ODB II*, σ. 956-957· ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 49-54, 91. Δύο γεγονότα μαρτυρούν πως οι σχέσεις μεταξύ των δυο κρατών παρέμειναν φιλικές και επί Ιωάννη Γ΄ Βατάτζη: πρώτον, ο Πάπας Γρηγόριος Θ΄ (1227-1241), τον Δεκέμβριο του 1235, πρότεινε στον Μπέλα να αναλάβει σταυροφορία κατά των σχισματικών Βουλγάρων και των Βυζαντινών της Νίκαιας, για να βοηθήσει τη Λατινική Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης. Εκείνος, μετά τις επανειλημμένες προσπάθειες του Πάπα, δέχτηκε, τον Ιούνιο του 1238, να επιτεθεί στη Βουλγαρία, ισχυριζόμενος, όμως, πως η εισβολή θα έθιγε τον Βατάτζη, γιατί τότε ήταν σύμμαχος του τσάρου Ιωάννη Β΄ Ασάν. Στην πραγματικότητα, ο Μπέλα είχε συνειδητοποιήσει ότι μια τέτοια επιχείρηση ήταν ακριβή και επίπονη και είχε ήδη ένα ανοιχτό μέτωπο με τη Βοσνία. Έτσι, έθεσε σημαντικούς όρους στον Ποντίφικα, ο οποίος τους δέχτηκε, προκειμένου να υλοποιηθεί το σχέδιό του.

Όταν ο ιδρυτής της επόμενης δυναστείας, αυτής των Παλαιολόγων, ανήλθε στον θρόνο της Νίκαιας, η Ουγγαρία αποτελούσε το πιο ισχυρό βασίλειο βόρεια της επικράτειας του βυζαντινού κράτους. Περιλάμβανε, εκτός από τα εδάφη της σημερινής Ουγγαρίας, την Τρανσυλβανία, τη Βοσνία, την Κροατία και τη Σλοβακία, ενώ κατά διαστήματα υπάγονταν υπό την εξουσία της οι βόρειες επαρχίες της Βουλγαρίας και της Σερβίας²²¹. Ο Μιχαήλ, ενήμερος για την δύναμη της, αμέσως μετά την ανακήρυξή του ως αυτοκράτορα και προστάτη του ανήλικου Ιωάννη Δ΄ Λάσκαρι (1η Ιανουαρίου 1259), έστειλε πρέσβεις στην Ουγγαρία μέσω των οποίων της ζητούσε στρατιωτική βοήθεια εναντίον του συνασπισμού του βασιλιά της Σικελίας Μανφρέδου Χόχενστάουφεν, του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ και του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου. Εκείνη απέστειλε ένα σώμα 1500 ανδρών. Η πληροφορία αυτή ανιχνεύεται στο Χρονικό του Μορέως²²², αλλά ο αριθμός των στρατιωτών ίσως είναι υπερβολικός. Το σίγουρο είναι ότι στη μάχη της Πελαγονίας το 1259²²³, κατά την οποία ο Παλαιολόγος επικράτησε, συμμετείχαν οι Μαγυάροι πολεμιστές. Ενδέχεται για αυτό το λόγο και εκείνος να βοήθησε με τη σειρά του στρατιωτικά την Ουγγαρία το 1260 στον πόλεμο, που είχε ξεσπάσει μεταξύ του Μπέλα και του βασιλιά Όττοκαρ Β΄ της Βοημίας (1253-1278) και έληξε με ήττα του πρώτου²²⁴.

Τον Ιανουάριο του 1239, ο Μπέλα ενημέρωσε γραπτά τον Γρηγόριο πως ήθελε και άλλη παπική βοήθεια και θα έστελνε στη Ρώμη έναν επίσκοπό του, για να συζητήσουν το ζήτημα. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις, απέβησαν άκαρπες, γιατί δε σημειώθηκε καμία εκστρατεία εναντίον της Βουλγαρίας και της Νίκαιας. Αναλυτικά με τα παραπάνω, βλ. LOWER, Pope Gregory IX, Bela IV, σ. 49-62 και συνοπτικά FINE, *Late Medieval Balkans*, σ. 129, 131-132 και MADGEARU, *Asanids*, σ. 209, 216. Δεύτερον, ο Βατάτζης, τον Φεβρουάριο (πριν τις 16 του μηνός) του 1241, γνωστοποίησε στον Μπέλα πως έβλεπε θετικά την επιστροφή της αυτοκρατορίας στους κόλπους της Ρωμαϊκής Εκκλησίας (δεν είναι γνωστό, αν αυτή η ανακοίνωση έγινε γραπτά, μέσω αυτοκρατορικού εγγράφου, το οποίο μετέφερε διπλωματική αποστολή, ή προφορικά, μέσω πρεσβευτών). Βλ. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1771. Δηλαδή, θα μπορούσε να ειπωθεί πως ο Βατάτζης εμπιστεύτηκε στον Ούγγρο βασιλιά τη σκέψη του σχετικά με το ευαίσθητο ζήτημα της ένωσης των Εκκλησιών, προμηνύοντας την πολιτική που θα ακολουθούσε λίγα χρόνια αργότερα (το 1248) επ' αυτού.

²²¹ ROWELL, *Central European Kingdoms*, σ. 755.

²²² *Χρονικὸν Μορέως*, σ. 238^{3577,3596-3597} και DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1867g. Βλ. και DARKÓ, *Beziehungen*, σ. 8-19· GEANAKOPOLOS, *Pelagonia*, σ. 124, υποσ. 116· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 62, 65· NICOL, *Epiros*, σ. 176· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 243-244, σημ. 60· VÁSÁRY, *Cumans and Tatars*, σ. 115.

²²³ *Βραχέα Χρονικά*, I, σ. 242, αρ. 4 και 559, αρ. 3 (για τη χρονολογία), II, σ. 199-200 (σχόλια). Αναλυτικά για τη μάχη της Πελαγονίας, βλ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, σ. 163¹⁸⁻¹⁷¹⁷. Επίσης, πρβλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, I, σ. 115⁷⁻¹¹⁹· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 71¹⁰⁻⁷⁵⁸· ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 113³¹⁻¹¹⁵²¹.

²²⁴ Για τον πόλεμο μεταξύ Ουγγαρίας και Βοημίας, βλ. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, σ. 320· ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 106· MADGEARU, *Asanids*, σ. 249. Οι ουγγρικές πηγές, που αποδεικνύουν τη βυζαντινή αποστολή βοήθειας στη χώρα των Μαγυάρων, παρατίθενται στον DARKO, *Beziehungen*, σ. 17-19.

Τον Ιούλιο του 1261, στην επιχείρηση της ανακατάληψης της Κωνσταντινούπολης συμμετείχαν 800 στρατιώτες, από τους οποίους οι μισοί περίπου ήταν Κουμάνοι, που είχαν σταλεί από την Ουγγαρία²²⁵. Αυτό το στοιχείο, σε συνδυασμό με τη βοήθεια που εκείνη πρόσφερε στη μάχη του 1259, φανερώνει, κατά τον Moravcsik, πως το βασίλειο των Μαγυάρων συνέβαλε σε σημαντικό βαθμό στην παλινόρθωση της βυζαντινής αυτοκρατορίας²²⁶.

Το 1263, οι σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών εντάθηκαν. Ο Μιχαήλ επιτέθηκε στη δυτική Βουλγαρία, δηλαδή σε εδάφη που ανήκαν στην ουγγρική σφαίρα ενδιαφέροντος και που αποτελούσαν επίσης φέουδο του Ούγγρου βασιλιά. Ο Μπέλα υποστήριξε τον πρίγκιπα Ιάκωβο Σφεντισλάβο (Jakon Svetoslav), ο οποίος εξουσίαζε την περιοχή ως υποτελής του, και απώθησε τα βυζαντινά στρατεύματα που βρίσκονταν κοντά στη Σαρδική και τη Φιλιπούπολη. Η επιδίωξη Βυζαντινών και Ούγγρων για επέκταση στη δυτική Βουλγαρία ακύρωσε ουσιαστικά τη συμμαχία που είχε ο Μπέλα με τον Παλαιολόγο από το 1259²²⁷.

Η επικράτηση της Ουγγαρίας στην παραπάνω περιοχή κατά το 1266 επιβεβαίωσε στον Μιχαήλ τον σημαντικό πολιτικό ρόλο, που διαδραμάτιζε εκείνη στο χώρο των Βαλκανίων²²⁸. Συνεπώς, ο αυτοκράτορας πρέπει να υπολόγιζε πως σίγουρα θα χρειαζόταν τη βοήθειά της στο μέλλον.

Πράγματι, μετά την υπογραφή της συνθήκης του Βιτέρμπο στις 27 Μαΐου του 1267, ο Μιχαήλ Η΄, για να προλάβει τις δυσμενείς επιπτώσεις της για το κράτος του, ξεκίνησε έντονες διπλωματικές δραστηριότητες προς διάφορες κατευθύνσεις. Μια

²²⁵ Συγκεκριμένα ήταν μισθοφορικά στρατεύματα, που είχε στείλει η Ουγγαρία στον Μιχαήλ Η΄ το 1259, και τα οποία είχαν βοηθήσει τον Παλαιολόγο στη μάχη της Πελαγονίας. Μετά, αυτά παρέμειναν στο Βυζάντιο. Βλ. αναλυτικά DARKO, *Beziehungen*, σ. 20-26. Οι Κουμάνοι είχαν μεταναστεύσει στην Ουγγαρία το 1237 ή 1239, λόγω της μογγολικής εισβολής στα εδάφη τους. Βλ. και ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 99. Ωστόσο, κατά τον BARTUSIS, *Late Byzantine Army*, σ. 26-27, οι Κουμάνοι, που έλαβαν μέρος στην ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, προέρχονταν από τη Μικρά Ασία, όπου τους είχε εγκαταστήσει ο Ιωάννης Γ΄ Βατάτζης το 1243, και υπηρετούσαν ως στρατιώτες την αυτοκρατορία. Συγκεκριμένα, έμεναν στην κοιλάδα του Μαιάνδρου και στη Φρυγία και προστάτευαν την περιοχή από σελτζουκικές τουρκικές επιθέσεις. Εκτός από την Ανατολία, ο Βατάτζης είχε τοποθετήσει Κουμάνους στη Θράκη και στη Μακεδονία για την καλύτερη άμυνα των συνόρων. Σχετικά με αυτά, βλ. ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, σ. 53²²⁻⁵⁴¹⁷, 65¹⁴⁻²⁰· ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ιστορία*, σ. 36¹⁶⁻³⁷⁹ και VASARY, *Cumans and Tatars*, σ. 67-68. Επίσης, πρβλ. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 92-93, υποσ. 2.

²²⁶ MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, σ. 96-97.

²²⁷ FEJÉR, *Codex Hungariae*, τ. IV/3, σ. 344 και 345 (*in Graecia, sub vexillo regio, contra Paleologum Imperatorem Graecorum expedito*)· IPOLYI, *Codex Hungaricus*, τ. VI, αρ. 117, σ. 166 (*quedam tamen ex ipsorum seruicys fideliter impensis ducentes inmedium exprimamus, quod cum barones nostros Nicolaum scilicet et Ladizlaum voyvodas hac alios barones seu nobiles contra Grecos in auxilium Zuetizlay misissemus*)· DARKO, *Beziehungen*, σ. 27-35· MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, σ. 97· ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 107· MADGEARU, *Asanids*, σ. 251-252.

²²⁸ ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 107· MADGEARU, *Asanids*, σ. 255.

από αυτές ήταν και η Ουγγαρία, στην αυλή της οποίας βρίσκονταν ορισμένοι βυζαντινοί πρέσβεις τον Απρίλιο του 1268, όπως μαρτυρά μια πράξη που είχε εκδώσει ο Μπέλα εκείνη τη χρονιά. Ωστόσο, η ταυτότητα και αριθμός των διπλωματών, καθώς και ο σκοπός της αποστολής τους, δεν είναι γνωστός, καθώς στο λατινικό έγγραφο δεν μνημονεύεται τίποτα²²⁹. Είναι πολύ πιθανόν πως ο Μιχαήλ επιδίωκε να αποκαταστήσει τη συμμαχία που είχε με τη χώρα των Μαγυάρων.

Ο Κάρολος Α΄ του Ανζού, αναζητώντας και εκείνος συμμαχίες, για να ισχυροποιήσει περισσότερο τη θέση του, προσέγγισε με τη σειρά του την Ουγγαρία και, στις 15 Σεπτεμβρίου του 1269, υπέγραψε συμφωνία με τον Στέφανο (τον μετέπειτα Ε΄), τον γιο του Μπέλα Δ΄, μέσω της οποίας εξασφαλιζόταν η αμοιβαία βοήθεια του ενός προς τον άλλο εναντίον κοινών αλλόθρησκων εχθρών (ο Στέφανος κυρίως κατηύθυνε την εξωτερική πολιτική του βασιλείου κατά τα τελευταία χρόνια της βασιλείας του πατέρα του, δηλαδή από το 1266 ως το 1270²³⁰). Επίσης, ορίστηκε πως δύο εγγόνια του Μπέλα, ο Λαδίσλαος (ο μετέπειτα Δ΄) και η Μαρία, θα παντρεύονταν ο πρώτος την Ελισάβετ (Ισαβέλλα), τη νεότερη κόρη του Καρόλου, και η δεύτερη τον Κάρολο (μελλοντικό Κάρολο Β΄), τον γιο του Ανδεγαυού²³¹.

²²⁹ Βλ. NAGY, *Codex Hungaricus*, τ. VIII, σ. 96: *et medio tempore nuncios diversorum regnorum recepissemus, grecorum scilicet*. Το έγγραφο αναγράφει την ημερομηνία 2 Απριλίου 1263 και αναφέρεται στη νίκη των στρατευμάτων του Μπέλα εναντίον του Σέρβου βασιλιά Στέφανου Υγοš Α΄, καθώς και στην αιχμαλωτίσή του από εκείνα. Ο Υγοš, επειδή ήθελε, ενδεχομένως, να επεκτείνει τα σύνορα του κράτους του προς βορρά και να εξασφαλίσει πόρους μέσω λεηλασιών, αν και υποτελής του Μπέλα, επιτέθηκε στην Μαύνα, πόλη που ανήκε στη ομώνυμη διοικητική επαρχία του ουγγρικού βασιλείου (βορειοδυτικά της σημερινής κεντρικής Σερβίας), προξενώντας της αρκετή ζημιά. Ο Μπέλα απέστειλε στρατό, ο οποίος νίκησε τον Υγοš και τον αιχμαλώτισε. Ο τελευταίος υποχρεώθηκε να καταβάλει λύτρα, για να απελευθερωθεί, και οι δύο ηγεμόνες έκλεισαν μετά συμφωνία ειρήνης. Ωστόσο, ο πόλεμος μεταξύ Ουγγαρίας και Σερβίας δεν χρονολογείται το 1263, αλλά το 1268. Βλ. σχετικά PAULER, *Magyar nemzet története*, σ. 269-270, 538, σημ. 208 (όπου, σε αυτή τη σημείωση, ο ερευνητής παραθέτει τα επιχειρήματα που αποδεικνύουν πως το σωστό έτος έκδοσης του εγγράφου, που μνημονεύει τα παραπάνω, είναι το 1268. Συνεπώς, και η σύρραξη μεταξύ των δυο βασιλείων τοποθετείται εκείνη τη χρονιά). Επίσης, βλ. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, σ. 321-322· FINE, *Late Medieval Balkans*, σ. 203 και ČIRKOVIĆ, *The Serbs*, σ. 48.

²³⁰ ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 107.

²³¹ PAULER, *Magyar nemzet története*, σ. 271-272 (όπου αναφέρεται η ημερομηνία 14 Σεπτεμβρίου 1269)· LÉONARD, *Angevins*, σ. 105-106· RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 138· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 216. Ο ηγούμενος του Μόντε Κασίνο Bernard Ayglerius, που είχε δράσει ως απεσταλμένος του Καρόλου του Ανζού στην αυλή της Ουγγαρίας, σε επιστολή προς τον Ανδεγαυό βασιλιά, χρονολογημένη στις 12 Δεκεμβρίου του 1269, περιγράφει την εμπειρία του από αυτή την πρεσβεία και, μεταξύ άλλων, αναφέρει: *domus Hungarie incredibilem habet potenciam, indicibilem quidem armatorum gentem, ita quod in partibus Orientis et Aquilonis nullus sit pedem ausus movere, ubi triumphator rex scilicet gloriosus, potentem exercitum suum movit* (ο οίκος της Ουγγαρίας έχει απίστευτη ισχύ και βέβαια οι στρατιωτικές του δυνάμεις είναι απερίγραπτα μεγάλες που για αυτό το λόγο κανένας σε Ανατολή και Βορρά δεν τολμάει να κινηθεί, όταν ο θριαμβευτής και φυσικά ένδοξος βασιλιάς κινητοποιήσει τον στρατό του). Βλ. την επιστολή στους TOSTI, *Badia di Monte-Cassino*, σ. 67-68 και WENZEL, *Codex Arpadianus*, τ. XIII, σ. 316-317. Πρβλ. ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 107-108 και 390, σημ. 5 (στη σ. 107 αναφέρεται λανθασμένα πως η Ελισάβετ ήταν εγγονή του Καρόλου

Ο Μιχαήλ, για να αντισταθμίσει την κίνηση του Καρόλου, συνέχισε την προσέγγιση της Ουγγαρίας και το συνδύασε με το γεγονός πως ο μεγαλύτερος γιος και διάδοχος του Ανδρόνικος (ο μετέπειτα Β΄) ήταν σε κατάλληλη ηλικία, για να παντρευτεί, και πως, μέχρι τότε, τα σχέδια για τον γάμο του με διάφορες πριγκίπισσες της Δύσης δεν είχαν ευοδωθεί²³². Αναζητώντας, λοιπόν, την κατάλληλη νύφη αλλά κυρίως την κατάλληλη συμμαχία, ο αυτοκράτορας, το 1272, απέστειλε πρεσβεία στο βασίλειο της Ουγγαρίας²³³, με στόχο διαπραγμάτευσης το συνοικέσιο μεταξύ του Ανδρόνικου

Α΄) ZSOLDOS, *Kings and Oligarchs in Hungary*, σ. 211-212 και υποσ. 1. Οι δυο τελευταίοι, καθώς και ο PAULER, στα έργα και στις σελίδες που αναφέρθηκαν, τοποθετούν τη σύνταξη της επιστολής κατά το 1269, χρονολογία που υιοθετήθηκε και εδώ, ενώ οι TOSTI και WENZEL κατά το 1270.

Η DUNBABIN, *Charles I of Anjou*, σ. 89-90, επισημαίνει πως η συμμαχία του Καρόλου με την Ουγγαρία είχε σκοπό να προλάβει τις κινήσεις του Μιχαήλ εναντίον των αδριατικών ακτών, οι οποίες εκτεινόταν από την Κέρκυρα ως το Δυρράχιο. Τα εδάφη ανήκαν ως προίκα στην Έλενα, κόρη του δεσπότη της Ηπείρου Μιχαήλ Β΄ (1231-1268), για τον γάμο της με τον Μανφρέδο το 1259. Όταν ο Κάρολος σκότωσε τον τελευταίο, αιχμαλώτισε εκείνη και τα παιδιά της και ισχυρίστηκε πως η προίκα της Έλενας ήταν δική του, λόγω του δικαίου του κατακτητή. Με τη συνθήκη του Βιτέρμπο το 1267, ο Κάρολος απέκτησε και επίσημα από τον Βαλδουίνο Β΄ το δικαίωμα να διεκδικήσει τα συγκεκριμένα εδάφη (ειδικά την Κέρκυρα εποφθαλιμούσε και ο Μιχαήλ Β΄. Ο Κάρολος, όμως, είχε διεισδύσει σε εκείνη, πριν την υπογραφή της συνθήκης, και τον ολοκληρωτικό έλεγχο του νησιού απέκτησε τον Μάιο του 1272. Βλ. ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ανδεγαυική κυριαρχία*, σ. 58-61).

²³² ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, II, σ. 411¹⁴⁻¹⁹. Σε αυτούς τους στίχους ο Παχυμέρης μνημονεύει πως το σχέδιο του Μιχαήλ να παντρέψει τον Ανδρόνικο με πριγκίπισσα δυτικού βασιλείου της Ευρώπης δεν μπορούσε να πετύχει, επειδή ο Κάρολος εμπόδιζε τις πρεσβείες, όταν αυτές έπρεπε να διασχίσουν την Απουλία της Ιταλίας, που ήταν δικό του έδαφος. Όσον αφορά τις υπονήφιες νύφες, τα *Annales Placentini Gibellini*, σ. 553³⁴⁻³⁷, αναφέρουν πως, το 1271, ο βασιλιάς Αλφόνσος Ι΄ της Καστίλης επιθυμούσε να παντρέψει μία από τις κόρες του με ένα από τα άρρενα τέκνα του βυζαντινού αυτοκράτορα. Για τον GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 252-253 και υποσ. 92-93 είναι πολύ πιθανόν πως εννοείται ο Ανδρόνικος (βλ. και WOLFF, *Castile and the Latin Empire of Constantinople*, σ. 80 και υποσ. 89, όπου σημειώνεται πως ο Αλφόνσο είχε αντιπαλότητα με τον Κάρολο, για αυτό ήθελε συμμαχία με τους εχθρούς του Ανδεγαυού, μεταξύ των οποίων ήταν ο Μιχαήλ). Ωστόσο, η μη ευόδωση του συνοικεσίου ίσως οφείλεται λιγότερο στον Κάρολο και περισσότερο στον ίδιο τον Παλαιολόγο, που, ενδεχομένως, θα θεώρησε πως η συμμαχία του με την Ουγγαρία, λόγω της γεωγραφικής θέσης της, ήταν σημαντικότερη, εκείνη την περίοδο, από ότι η αντίστοιχη με την απομακρυσμένη Καστίλλη. Σε αυτό συμφωνεί και η LAIOU, *Andronicus II*, σ. 27, η οποία υποστηρίζει πως η βελτίωση της θέσης του Μιχαήλ στα Βαλκάνια προείχε (η ίδια επίσης επισημαίνει ότι, το 1271, ο καταλληλότερος υπονήπιος για γάμο ήταν ο Ανδρόνικος. Από τους άλλους δυο γιους του Μιχαήλ, ο Θεόδωρος ήταν περίπου οκτώ χρονών και ο Κωνσταντίνος προοριζόταν να παντρευτεί την κόρη του Στέφανου Υοά Α΄ της Σερβίας, συνοικέσιο που τελικά δεν πραγματοποιήθηκε). Αντί για την Καστίλλη, το πριγκιπάτο της Αχαΐας ενδιέφερε πιο πολύ τον Μιχαήλ, επειδή δημιουργούσε προβλήματα εντός των βυζαντινών εδαφών της Πελοποννήσου. Αν νυμφευόταν ο Ανδρόνικος την Ισαβέλλα, τη θυγατέρα του πρίγκιπα της Αχαΐας Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου, θα εξασφάλιζε ότι η κυριότητα της Αχαΐας θα περνούσε σε εκείνον, όταν θα πέθαινε ο Γουλιέλμος. Έτσι, η Πελοπόννησος στο σύνολό της θα γινόταν ξανά βυζαντινή. Ωστόσο, το φιλόδοξο σχέδιο του Παλαιολόγου ναυάγησε λόγω των αντιρρήσεων, που έφεραν οι βαρώνοι του πριγκιπάτου. Εξάλλου, με τη συνθήκη του Βιτέρμπο στις 24 Μαΐου του 1267, η Ισαβέλλα είχε οριστεί να παντρευτεί τον Φίλιππο, τον γιο του Καρόλου Α΄. Ο γάμος τους χρονολογείται τον Μάιο του 1271. Παρότι ο Φίλιππος πέθανε το 1277, η επικυριαρχία του πριγκιπάτου περιήλθε τελικά στα χέρια του πατέρα του. Βλ. σχετικά ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 129⁵⁻¹⁰, 155²⁶⁻²⁸, 255, σημ. 91 και 256, σημ. 93. Επίσης, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορία*, I, σ. 220-221, υποσ. 3, II, σ. 410-411, υποσ. 4 και ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 81-82 και 160, υποσ. 621.

²³³ Ο FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 186 και υποσ. 21, επισημαίνει πως οι διαπραγματεύσεις και οι προετοιμασίες για τον γάμο των δύο παιδιών είχαν ήδη ξεκινήσει από τις αρχές του έτους 1269, όπως μαρτυρά η ύπαρξη βυζαντινών διπλωματών στην Ουγγαρία. Η γραπτή πηγή που παραπέμπει είναι η

και της Ειρήνης, της κόρης του βασιλιά Στέφανου Ε' (1270-1272), ο οποίος είχε δεχτεί τον πατέρα του Μπέλα. Ο Μιχαήλ, δηλαδή, βάδιζε στα χνάρια των προκατόχων του στον θρόνο χρησιμοποιώντας ως διπλωματικό μέσο την επιγαμία μεταξύ του ουγγρικού βασιλικού και του βυζαντινού οίκου, που είχε εγκαινιάσει πρώτος ο Αλέξιος Α'.

Ωστόσο, φαίνεται πως η οριστική συναίνεση στην γαμήλια ένωση είχε δοθεί ήδη από το 1271, αφού ο Στέφανος Ε, στη συμφωνία ειρήνης που υπέγραψε με το βασιλείο της Βοημίας στις 3 Ιουλίου εκείνου του έτους, αναφέρει, μεταξύ άλλων συμμάχων του, τον Μιχαήλ Η' και τον Ανδρόνικο, τον οποίο παρουσιάζει ως γαμπρό του. Βάσει αυτού, μπορεί να υποστηριχθεί πως, το 1271, μια βυζαντινή διπλωματική αποστολή βρισκόταν στην αυλή των Μαγυάρων, η οποία ρύθμιζε το ζήτημα του γάμου. Επομένως, η αποστολή του 1272 ταξίδεψε ως την Ουγγαρία μόνο για να φέρει τη μέλλουσα νύφη²³⁴.

Επικεφαλής της πρεσβείας του 1272 ήταν ο πρώην Πατριάρχης Γερμανός Γ' και ο μέγας δούξ (ναύαρχος του στόλου) Μιχαήλ Λάσκαρις, αδελφός του Θεόδωρου Α' Λάσκαρι²³⁵. Η επιλογή και των δυο δεν ήταν τυχαία: ο Γερμανός ήταν υποστηρικτής του Μιχαήλ Η' πριν ακόμα από την ανάρρηση του τελευταίου στο θρόνο. Επιπλέον, η συμμετοχή του Γερμανού θα έδειχνε πως ο Μιχαήλ, ενόψει της Συνόδου της Λυών, που είχε οριστεί για το 1274, ήθελε πραγματικά να προσεταιριστεί καθολικούς βασιλείς²³⁶. Ο Μιχαήλ Λάσκαρις ήταν στην ουσία παππούς του Στέφανου, γιατί η μητέρα

πράξη του Μπέλα (NAGY, *Codex Hungaricus*, τ. VIII, σ. 96), που αναλύθηκε σε προηγούμενη υποσημείωση, και χρονολογείται, κατά τον FAILLER, τον Απρίλιο του 1269. Συνεπώς, σύμφωνα με τον ερευνητή, οι πρέσβεις θα πρέπει να βρίσκονταν στην Ουγγαρία το αργότερο κατά το χειμώνα του 1268-1269. Ωστόσο, όπως αποδείχθηκε, το σωστό έτος έκδοσης του εγγράφου είναι το 1268. Ο FAILLER δεν τεκμηριώνει, γιατί θεωρεί το 1269 ως τη χρονιά που επισκέφτηκαν οι βυζαντινοί διπλωμάτες την Ουγγαρία. Επιπλέον, ισχυρίζεται ότι ο σκοπός της αποστολής των πρεσβευτών ήταν το συνοικέσιο Ανδρονίκου και Ειρήνης. Όμως, αυτό δεν έχει βάση, αφού το έγγραφο δεν αναφέρεται σε κάτι τέτοιο.

²³⁴ Βλ. σχετικά FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 186 και υποσ. 22. Το έγγραφο της συνθήκης έχει εκδώσει ο WENZEL, *Codex Arpadianus*, τ. VIII, σ. 247-255. Στη σ. 254 ανιχνεύονται οι φράσεις που ενδιαφέρουν εδώ: *Michaelem Angelum Palaeologum Imperatorem Graecorum* και *Andronicum iuniorum Imperatorem Graecorum, generum nostrum*. Για την ειρήνη του 1271 μεταξύ Ουγγαρίας και Βοημίας, βλ. συνοπτικά ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 107.

²³⁵ PLP, αρ. 14554 (για τον Μιχαήλ Λάσκαρι). Ο Μιχαήλ Λάσκαρις, το 1259, διορίστηκε μέγας δούκας από τον Μιχαήλ Η'. Ωστόσο, ήταν από τότε προχωρημένης ηλικίας και μόνο κατ' όνομα διοικούσε το ναυτικό. Ο τίτλος του είχε ουσιαστικά την ισχύ απλού αξιώματος, το οποίο του εξασφάλιζε μια ειδική θέση στην ιεραρχία της βυζαντινής αυλής. Την αρχηγία του στόλου την είχε στην πραγματικότητα από το 1263 ο πρωτοστράτωρ Αλέξιος Φιλανθρωπηνός, ο οποίος έγινε επίσημα μέγας δούκας, όταν πέθανε ο Λάσκαρις (ίσως το 1272 ή 1273). Βλ. GUILLAND, *Institutions byzantines*, I, σ. 548-549. Για το αξίωμα του μέγα δούκα, βλ. ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περί τάξεως*, σ. 167¹⁴⁻²⁷ και για το αντίστοιχο του πρωτοστράτορα σ. 168¹⁻²⁷, 173¹⁶⁻²⁹.

²³⁶ ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 106.

του τελευταίου ήταν, όπως έχει αναφερθεί, η Μαρία Λασκαρίνα, κόρη του Θεόδωρου Α΄ και ανιψιά του Μιχαήλ Λάσκαρι. Αυτή η συγγένεια θεωρήθηκε ότι θα βοηθούσε στην επίτευξη του συνοικεσίου. Αν και δεν μαρτυρείται, λογικά υπήρχαν και άλλα μέλη που απάρτιζαν τη διπλωματική αποστολή, αφού η σπουδαιότητά της ήταν αδιαμφισβήτητη.

Ο σκοπός της πρεσβείας δεν ήταν μόνο ο γάμος των δύο παιδιών. Ο Μιχαήλ επιδίωκε να αντισταθμίσει τη συμμαχία του βασιλείου της Σικελίας με την Ουγγαρία και, ενδεχομένως, να εμποδίσει τη σύμπραξη των Μαγυάρων με τους δυσαρεστημένους Λασκαρίδες, που ζούσαν στην επικράτειά του και από τους οποίους είχε σφετεριστεί την εξουσία. Μέσω του γάμου του γιου του με μια απόγονο των Λασκαριδών, ο Μιχαήλ θα ενίσχυε περισσότερο τη νομιμότητα της δικής του δυναστείας²³⁷. Επίσης, η ισχύς της Ουγγαρίας θα τον προστάτευε και από τη Σερβία, με την οποία ο Μιχαήλ είχε προσπαθήσει να συμμαχήσει, για να μη συνασπιστεί με τον Κάρολο, αλλά τελικά απέτυχε²³⁸. Η σκέψη του Μιχαήλ αποδείχθηκε σωστή, γιατί, το 1282, η Σερβία, σύμμαχος του Ανδεγαυού από το 1273²³⁹, εισέβαλε στη Μακεδονία και η Ουγγαρία, αν και δεν έστειλε στρατιωτική βοήθεια στο Βυζάντιο ούτε επενέβη στρατιωτικά στη Σερβία²⁴⁰, απέφυγε να συμπράξει με την τελευταία²⁴¹.

²³⁷ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 27.

²³⁸ Για τη διπλωματική προσέγγιση Βυζαντίου και Σερβίας από το 1268 ως το 1269 και την τελική ανεπιτυχή έκβασή της, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 453₁-457₁₆ και DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1953-1954· Επίσης, RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 159 και GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 253, υποσ. 96.

²³⁹ JIREČEK, *Geschichte der Serben*, σ. 323· GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 232, 363· FINE, *Late Medieval Balkans*, σ. 185.

²⁴⁰ Μετά τον πόλεμο του 1268 μεταξύ της Ουγγαρίας και της Σερβίας, τα δυο βασίλεια συμφώνησαν σε ειρήνη, η οποία επισφραγίστηκε, όταν ο Στέφανος Δραγούτιν, ο μεγαλύτερος γιος του Σέρβου Στέφανου Uroš Α΄, νυμφεύθηκε την Katalin (Katarina), την κόρη του Ούγγρου Στεφάνου Ε΄. Ο γάμος πραγματοποιήθηκε, ενδεχομένως, το 1271, διότι στο έγγραφο της συνθήκης ειρήνης μεταξύ της Ουγγαρίας και της Βοημίας τον Ιούλιο εκείνου του έτους, ο Στέφανος Δραγούτιν αναφέρεται ως γαμπρός του Στεφάνου Ε΄. Βλ. σχετικά WENZEL, *Codex Arpadianus*, τ. VIII, σ. 255 (*Urossium Regem Servie, et Stephanum filium eius, iuniorum Regem Servie, generum nostrum*)· ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, II, σ. 453₃₋₆· JIREČEK, *Geschichte der Serben*, σ. 320, 322· ČIRKOVIĆ, *The Serbs*, σ. 48-49· VASÁRY, *Cumans and Tatars*, σ. 99-100. Η ειρήνη με τους Σέρβους, η συμμαχία με το Βυζάντιο, καθώς και τα εσωτερικά προβλήματα που είχαν προκύψει από το 1272 (βλ. παρακάτω), αποτέλεσαν πιθανόν τους τρεις λόγους, για τους οποίους η Ουγγαρία διατήρησε ουδέτερη στάση και προς τη Σερβία και προς την αυτοκρατορία, όταν η πρώτη επιτέθηκε στη δεύτερη το 1282.

²⁴¹ JIREČEK, *Geschichte der Serben*, σ. 333· OBOLSKY, *Commonwealth*, σ. 251· NICOL, *Last Centuries*, σ. 68· FINE, *Late Medieval Balkans*, σ. 219· ČIRKOVIĆ, *The Serbs*, σ. 49· VÁSÁRY, *Cumans and Tatars*, σ. 101. Ο MADGEARU, *Asanids*, σ. 257, αναφέρει πως η Σερβία και η Βουλγαρία ίσως θεώρησαν πως η σύμπραξη Μιχαήλ και Στεφάνου θα στρεφόταν εναντίον τους. Έτσι, οι δυο βαλκανικές δυνάμεις επιδίωξαν να συνασπιστούν με τον Κάρολο Α΄ του Ανζού από τον Σεπτέμβριο του 1271, δηλαδή δύο μήνες μετά την επίσημη αποκατάσταση των φιλικών σχέσεων της βυζαντινής αυτοκρατορίας με το ουγγρικό βασίλειο. Στην πραγματικότητα, ο Μιχαήλ, για να αντιμετωπίσει την Βουλγαρία, σύναψε συμμαχία με τον Μογγόλο Nogai, τον επικεφαλής της Χρυσής Ορδής από το 1258/1260 ως το 1299, παντρεύοντάς τον με την νόθα κόρη του Ευφροσύνη. Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ιστορίες*, I, σ.

Η Ουγγαρία είχε τους δικούς της λόγους για να συμφωνήσει στη συμμαχία με τον Μιχαήλ. Η Ελισάβετ, η γυναίκα του βασιλιά Στέφανου Ε΄, αν και καταγόταν από τη φυλή των Κουμάνων παγανιστών νομάδων, ήταν χριστιανή και φαίνεται πως προτιμούσε την Ορθόδοξη από την Καθολική Εκκλησία, για αυτό δέχτηκε η νεότερη κόρη της να νυμφευτεί τον διάδοχο του βυζαντινού θρόνου²⁴². Οπαδοί του ορθόδοξου δόγματος υπήρχαν ακόμα εκείνη την εποχή και ειδικά στην ανατολική Ουγγαρία, η οποία συνόρευε με ορθόδοξες περιοχές της σημερινής Ρουμανίας και Ουκρανίας. Επίσης, ο ελληνόγλωσσος πληθυσμός, που ζούσε στο βασίλειο των Μαγάρων, ήταν σημαντικός σε αριθμό²⁴³. Ενδεχομένως, και αυτά τα δυο στοιχεία να έπαιζαν ρόλο στην επιλογή της βασίλισσας.

Έτσι, η πρεσβεία πέτυχε το στόχο της και επέστρεψε πίσω στην Κωνσταντινούπολη, έχοντας φέρει μαζί της την πριγκίπισσα Ειρήνη, την οποία ο Μιχαήλ Η΄ ονόμασε Άννα²⁴⁴. Ο γάμος των δύο παιδιών τελέστηκε στην Αγία Σοφία από τον Πατριάρχη Ιωσήφ Α΄, στα τέλη του καλοκαιριού του 1272²⁴⁵ και η συμμαχία των δύο δυνάμεων επισφραγίστηκε²⁴⁶. Αργότερα, στις 8 Νοεμβρίου του 1272, ο Ανδρόνικος

243³⁻¹⁰, 303²⁹⁻³¹, II, σ. 443²⁴⁻⁴⁴⁵· FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 210-211 (όπου αναφέρεται ότι η συμμαχία πρέπει να ολοκληρώθηκε λίγο μετά το 1270)· ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 159-160 (η οποία ακολουθεί τον FAILLER)· VASARY, *ό.π.*, σ. 71-72 (για τον Nogai), 79 (όπου ο ερευνητής κάνει λόγο για τη σύναψη ειρήνης μεταξύ του Nogai και του Μιχαήλ και τον γάμο, που την επιβεβαίωσε, κατά το 1272)· MADGEARU, *ό.π.*, σ. 259 (ο οποίος τοποθετεί τον γάμο στο έτος 1273. Ωστόσο, η σωστή χρονολογία του συνοικεσίου, που επισφράγισε τη συμφωνία, είναι πιθανόν εκείνη που προτείνει ο FAILLER). Οι Μογγόλοι του Nogai χρησιμοποιήθηκαν και κατά της Σερβίας τον Δεκέμβριο του 1282. Βλ. VÁSÁRY, *ό.π.*, σ. 85, 101-102.

²⁴² RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 159· ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 105. Εκτός από την Katalin, άλλες δύο κόρες της Ελισάβετ είχαν παντρευτεί ορθόδοξους πρίγκιπες: η Κωνσταντία με τον Λέοντα της Γαλικίας και η Άννα με τον Rostislav Mihailovič του Černigov (πόλη στη σημερινή Βόρεια Ουκρανία), ο οποίος είχε καταφύγει στην Ουγγαρία, εξαιτίας της επέλασης των Μογγόλων στην περιοχή του. Ο γάμος τους έγινε το 1254, όμως, ο Rostislav πέθανε το 1264. Βλ. και DARKÓ, *Beziehungen*, σ. 47· ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 106· MADGEARU, *Asanids*, σ. 246.

²⁴³ MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, σ. 118, 120. Ο ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, σ. 167¹⁷⁻¹⁸, καταγράφει πως στο βασίλειο της Ουγγαρίας υπήρχαν περισσότερο από εξήντα χιλιάδες άτομα, που ακολουθούσαν το τελετουργικό της Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η πληροφορία περιλαμβάνεται σε ένα κομμάτι της *Ιστορίας*, στο οποίο ο Σανούδος απαριθμεί τους Καθολικούς και Ορθόδοξους χριστιανούς ηγεμόνες της Ευρώπης. Αυτό συντάχθηκε μεταξύ των ετών 1333 και 1337, και αφορούσε την εποχή του συγγραφέα, όπως αποδεικνύει η Ευτυχία Παπαδοπούλου (βλ. ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *ό.π.*, σ. 65, 71-72, 73). Συνεπώς, η αναφορά στους Ορθόδοξους κατοίκους της Ουγγαρίας δεν εντάσσεται χρονικά στην περίοδο της βασιλείας του Μιχαήλ Η΄, αλλά του Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου (1328-1341). Θα μπορούσε να ειπωθεί πως, επί Μιχαήλ Η΄, οι ορθόδοξοι χριστιανοί που ζούσαν στην χώρα των Μαγάρων ήταν περισσότεροι από εξήντα χιλιάδες, αλλά, δυστυχώς, δεν υπάρχουν κατάλογοι απογραφής πληθυσμού, και ειδικότερα απογραφής του βάσει θρησκευματος, για να τεκμηριωθεί αυτή η υπόθεση.

²⁴⁴ PLP, αρ. 21348. Η Άννα είχε γεννηθεί το 1260 περίπου και πέθανε το 1281, ήταν δηλαδή μόλις 12 χρονών, όταν παντρεύτηκε.

²⁴⁵ LAIOU, *Andronicus II*, σ. 27.

²⁴⁶ Σε έναν πανηγυρικό λόγο του Μανουήλ Ολόβωλου, που απευθυνόταν προς τον Μιχαήλ Η΄ και πιθανόν να εκφωνήθηκε το 1273 στη γιορτή των Επιφανίων, μνημονεύεται η συμμαχία που έκανε ο αυτοκράτορας με την Ουγγαρία. Βλ. ΟΛΟΒΩΛΟΣ, *Πανηγυρικός*, σ. 8 (για τη χρονολογία) και 38⁶⁻⁸: και

στέφθηκε συμβασιλέας και του αποδόθηκαν πάρα πολλά προνόμια²⁴⁷. Αρκετά δόθηκαν και στη γυναίκα του. Το τελευταίο για τον Geanakoplos ευνοεί την υπόθεση πως ο Μιχαήλ φοβόταν μήπως οι Λασκαρίδες έβρισκαν καταφύγιο στην ουγγρική βασιλική οικογένεια και συνεργάζονταν μαζί της, ως συγγενείς που ήταν²⁴⁸. Επομένως, με την παροχή προνομίων στη γυναίκα του Ανδρόνικου, ο Μιχαήλ προσπαθούσε, ενδεχομένως, να μετριάσει την εχθρότητα των εσωτερικών αντιπάλων του²⁴⁹.

Παρά το γεγονός ότι ο Στέφανος Ε΄ απεβίωσε το 1272, ο γιος του Λαδίσλαος Δ΄ (1272-1290)²⁵⁰ διατήρησε τη συμμαχία του με το Βυζάντιο, καθώς άλλα ζητήματα έχρηζαν της προσοχής του: είχε να αντιμετωπίσει και τις εδαφικές φιλοδοξίες του βασιλιά Όττοκαρ Β΄ της Βοημίας και τα εσωτερικά προβλήματα, που προέκυψαν στο βασίλειο του και απασχόλησαν τόσο τον ίδιο όσο και τους διαδόχους του (η κεντρική εξουσία αμφισβητούνταν από ισχυρούς ευγενείς)²⁵¹. Συνεπώς, ο Μιχαήλ Η΄ πέτυχε τον σκοπό του και η Ουγγαρία, παρότι ο Κάρολος την είχε προσεταιριστεί, δεν αποτελούσε απειλή για την αυτοκρατορία.

Οι φιλικές σχέσεις με την χώρα των Μαγυάρων συνεχίστηκαν και στα χρόνια των διαδόχων του Μιχαήλ, όταν το Βυζάντιο, λόγω της εξάπλωσης των Οθωμανών Τούρκων, ζήτησε τη βοήθειά της τέσσερις φορές (1366, 1424, 1444, 1452), για να τους αντιμετωπίσει. Επίσης, από την ένωση του Ανδρόνικου με την Άννα γεννήθηκε ο Μιχαήλ, ο μετέπειτα Θ΄, ο οποίος ήταν ο πρόγονος όλων των μεταγενέστερων αυτοκρατόρων της Παλαιολόγειας δυναστείας, συμπεριλαμβανομένου και του Κωνσταντίνου ΙΑ΄²⁵². Τα δύο παραπάνω στοιχεία καταδεικνύουν τη σπουδαιότητα και τον απόηχο

πρός κέντρον που κώλον έκτεινας κατεπατάλευσεν έαυτὸν ὁ Πάννων ἡμέτερος ἤδη καὶ ἐς τὸ εἰρηναῖον βλέπων καὶ ἀστασίαστον. Βλ. επίσης FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 186, υποσ. 20.

²⁴⁷ Ο Μιχαήλ Η΄ παρείχε πάρα πολλά προνόμια στον Ανδρόνικο, για να διασφαλίσει τη διαδοχή του τελευταίου και να την προστατέψει από τις φιλοδοξίες των αδελφών του, κυρίως του δεσπότη Ιωάννη. Βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 415₁₀₋₁₅. ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 27-28, υποσ. 56 και FAILLER, *Chronologie*, II, σ. 189.

²⁴⁸ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 413₆.

²⁴⁹ GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus*, σ. 233. Για την πρεσβεία στο βασίλειο της Ουγγαρίας το 1272, τον γάμο του Ανδρόνικου, τη στέψη του και τα προνόμια που έλαβε, βλ. ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*, II, σ. 411₁₁-415₉. ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*, σ. 109₇₋₂₃. *Βραχεία Χρονικά*, I, σ. 75, αρ. 7b και σ. 230, αρ. 11. DÖLGER, *Regesten*, αρ. 1982, 1994. Βλ. επίσης ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*, σ. 1, υποσ. 1. LAMPAKIS, 'Diplomacy' of Michael VIII, σ. 178. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*, σ. 106, 160-161 και υποσ. 624.

²⁵⁰ Ο Λαδίσλαος ήταν τότε μόλις δέκα χρονών και την ονομαστική αντιβασιλεία ανέλαβε να ασκήσει η μητέρα του Ελισάβετ, μέχρι εκείνος να ενηλικιωθεί. ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 108. MADGEARU, *Asanids*, σ. 261.

²⁵¹ RUNCIMAN, *Vespers*, σ. 159. Γενικά για την ολιγαρχία που προξενούσε προβλήματα στον βασιλικό οίκο της Ουγγαρίας από τη δεκαετία του 1270 μέχρι περίπου τα μισά του 14ου αιώνα, βλ. ENGEL, *Medieval Hungary*, σ. 108-111, 124-134 και αναλυτικότερα ZSOLDOS, *Kings and Oligarchs in Hungary*, σ. 211-237.

²⁵² MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars*, σ. 97-100. Βλ. και OBOLENSKY, *Commonwealth*, σ. 259.

που είχε το διπλωματικό επίτευγμα του Μιχαήλ Η΄ ως και δύο περίπου αιώνες μετά τον θάνατό του.

Κλείνοντας το κεφάλαιο, πρέπει να γίνει λόγος σε ένα σημαντικό ζήτημα: στη σιωπή των βασικών βυζαντινών συγγραφέων Ακροπολίτη, Παχυμέρη και Γρηγορά για ορισμένα συμβάντα. Πρώτον, και οι τρεις δεν αναφέρουν ότι ο Μιχαήλ, το 1259, προσέγγισε την Ουγγαρία, για να της ζητήσει στρατιωτική αρωγή εναντίον των εχθρών του. Αυτή ανταποκρίθηκε θετικά και ο αυτοκράτορας με τη σειρά του έστειλε στρατιώτες στον πόλεμο εκείνης κατά της Βοημίας το 1260. Επίσης, αν τελικά γίνει δεκτό πως οι Κουμάνοι που συμμετείχαν στην ανακατάληψη της Πόλης το 1261, προέρχονταν από τη χώρα των Μαγυάρων, τότε οι τρεις διαδοχικές βοήθειες του ενός επικεφαλής προς τον άλλο (ή δύο, αν απορριφθεί η τρίτη) υποδηλώνουν ένα είδος συμμαχίας μεταξύ τους, η οποία είχε ως αφετηρία το 1259. Δηλαδή, κατά το έτος έναρξης της βασιλείας του Μιχαήλ ανανεώνονται οι επαφές με την Ουγγαρία, που είχαν αναπτύξει οι προηγούμενοι αυτοκράτορες της Νίκαιας. Η παράλειψη αυτών των γεγονότων από τους λογίους ίσως να ήταν εσκεμμένη, γιατί μπορεί να θεωρούσαν πως, αν τα μνημόνευαν, θα μείωναν το κύρος και το γόητρο του κράτους τους, αφού θα το παρουσίαζαν να οφείλει σε έναν ξένο βασιλιά-και συγκεκριμένα οπαδό του Λατινικού δόγματος- τις επιτυχίες του.

Δεύτερον, δεν μαρτυρείται η διακοπή της συμμαχίας μεταξύ του Μιχαήλ και του Μπέλα το 1263. Αυτό είναι λογικό για τον Ακροπολίτη, αφού η αφήγησή του σταματά στο 1261, όπως επίσης είναι λογικό και για τους άλλους δύο συγγραφείς, διότι δεν αναφέρουν την έναρξη της συμμαχίας, πόσο μάλλον τη λήξη της.

Τρίτον, οι διπλωματικές δραστηριότητες του αυτοκράτορα με την Ουγγαρία από το 1268 ως το 1271 δεν καταγράφονται (για το ενδιάμεσο διάστημα, δηλαδή από το 1263 ως το 1268, δεν ανιχνεύονται πληροφορίες ούτε στα ουγγρικά έγγραφα, που έχουν σημειωθεί στις παραπομπές του κεφαλαίου, οπότε είναι πιθανό να μην υπήρχαν βυζαντινές αποστολές προς τους Μαγυάρους). Ενδεχομένως, αυτή η αποσιώπηση από τον Παχυμέρη (και τον Γρηγορά, που χρησιμοποιεί τον Παχυμέρη) να έγινε, διότι μπορεί να θεωρήθηκαν δευτερεύουσας σημασίας οι πρεσβείες που στάλθηκαν τότε, συγκριτικά με άλλες φλέγουσες εξελίξεις που συνέβαιναν την ίδια περίοδο, όπως ήταν, για παράδειγμα, οι διαπραγματεύσεις με την Αγία Έδρα. Με διαφορετικά λόγια, οι προεργασίες για τη σύναψη μιας νέας βυζαντινο-ουγγρικής συμμαχίας ίσως δεν θεωρήθηκαν άξιες αναφοράς από τους Παχυμέρη και Γρηγορά, παρά μόνο το τελικό

και σπουδαίο αποτέλεσμα, δηλαδή η επισφράγιση της συμμαχίας μέσω του γάμου του Ανδρονίκου και της Άννας. Η περίπτωση να αγνοούσαν οι δύο συγγραφείς εντελώς τις προγενέστερες διαδικασίες υπάρχει, αλλά είναι πολύ μικρής πιθανότητας, ειδικά για τον σύγχρονο της εποχής Παχυμέρη. Ως κάτοικος της Κωνσταντινούπολης και κάτοχος εκκλησιαστικών και κρατικών αξιωμάτων, παρακολουθούσε από κοντά τα τεκταινόμενα. Επομένως, θα είχε πληροφορηθεί σίγουρα το σχέδιο του αυτοκράτορα να προσεταιριστεί ένα από τα πιο δυνατά βασίλεια της Ευρώπης, στα πλαίσια της δημιουργίας δικτύων συμμαχιών, για να αντιμετωπίσει τον Κάρολο Α΄ του Ανζού και άλλα εχθρικά βασίλεια.

Συμπεράσματα

Κλείνοντας την παρούσα μελέτη σχετικά με τις διπλωματικές δραστηριότητες του Μιχαήλ Η΄ με την Παποσύνη, το Στέμμα της Αραγωνίας και το βασίλειο της Ουγγαρίας, μπορούν να εξαχθούν ορισμένα γενικά συμπεράσματα, θετικού και αρνητικού περιεχομένου, και ορισμένα ειδικά, που αφορούν τους πρέσβεις του αυτοκράτορα. Οι πέντε πίνακες, οι οποίοι παρατίθενται στο τέλος του κεφαλαίου, βοηθούν στην καλύτερη παρακολούθηση των συμπερασμάτων.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

ΘΕΤΙΚΑ:

1. Οι διπλωματικές δραστηριότητες του Μιχαήλ με την Αγία Έδρα πέτυχαν να καθυστερήσουν επανειλημμένα τον Κάρολο Α΄ του Ανζού να εκστρατεύσει εναντίον της Κωνσταντινούπολης, όπως σχεδίαζε, βάσει της συνθήκης του Βιτέρμπο του 1267. Συγκεκριμένα, η πρόταση του Μιχαήλ για την ένωση της Ανατολικής και με τη Δυτική Εκκλησία (στην ουσία της υποταγής της πρώτης στη δεύτερη) αποτελούσε το κέντρο της διπλωματίας του²⁵³ και ισχυρό θέλγητρο για τους Πάπες, γιατί με αυτόν τον τρόπο θα μεγιστοποιούσαν το γεωγραφικό εύρος της πνευματικής (και εμμέσως κοσμικής) δικαιοδοσίας τους. Η πραγματοποίηση της ένωσης το 1274 συνέβαλε, ώστε οι Ποντίφικες να συγκρατήσουν την επίθεση του Καρόλου ως το 1281, η οποία, αν εκδηλωνόταν, θα κατέστρεφε τις ενωτικές προσπάθειες. Επιπλέον, η κατάλυση του Βυζαντίου θα ισχυροποιούσε τον βασιλιά της Σικελίας στην ανατολική Μεσόγειο, γεγονός που η Αγία Έδρα ήθελε να αποφύγει. Ο Μιχαήλ εκμεταλλεύθηκε επιδέξια αυτό τον φόβο των Παπών, για να επωφεληθεί. Για όσο διάστημα εκείνοι απαγόρευαν τη διεξαγωγή της μεγάλης ανδεγαυικής εκστρατείας, ο Μιχαήλ κατάφερε να ανακαταλάβει αρκετά εδάφη που ανήκαν παλαιότερα στη βυζαντινή αυτοκρατορία²⁵⁴.

2. Η συμμαχία του Μιχαήλ με το Στέμμα της Αραγωνίας λειτούργησε αποτελεσματικά. Η εισβολή του Πέτρου στη Σικελία, χρηματοδοτούμενη από τον Παλαιο-

²⁵³GEANAKOPLIS *Michael Palaeologus*, σ. 4.

²⁵⁴ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*, σ. 134.

λόγο, όπως είχε συμφωνηθεί μεταξύ τους, έδωσε το τελειωτικό χτύπημα στον Κάρολο, που ήδη είχε να αντιμετωπίσει τους επαναστάτες κατοίκους του νησιού. Βέβαια, οι δυνάμεις του Ανδεγαυού φαίνεται πως επαρκούσαν για να εξουδετερώσουν τους εξεγερθέντες. Ωστόσο, η στρατιωτική ενίσχυση που οι τελευταίοι έλαβαν από τον Πέτρο, ανάγκασε τον Κάρολο να στρέψει όλη την προσοχή του στο νησί. Έτσι, ανέβαλε την εκστρατεία του εναντίον της Πόλης, ώσπου τελικά την ματαίωσε. Συνεπώς, χάρη στον προσεταιρισμό της Αραγωνίας, ο Μιχαήλ κατόρθωσε να απαλλαγεί οριστικά από τον αντίπαλό του (στην επιτυχία του αυτοκράτορα φυσικά έπαιξε ρόλο και η εξέγερση των Σικελών, την οποία εκείνος είχε υποκινήσει σε συνεργασία με τον Πέτρο, αλλά αυτό ξεφεύγει του πλαισίου της παρούσας μελέτης). Τα προβλήματα του βασιλείου της Σικελίας (που είχε περιοριστεί πλέον στα εδάφη της νότιας Ιταλίας) απορρόφησαν την ενέργεια και των διαδόχων του Καρόλου, καθώς ο πόλεμος με την Αραγωνία διήρκεσε ως το 1302. Έτσι, δεν εκδηλώθηκε επιθυμία από εκείνους να εκστρατεύσουν κατά της αυτοκρατορίας.

Η χρηματοδότηση του πολέμου της Αραγωνίας εναντίον του Καρόλου αποκαλύπτει δυο πάγιες τακτικές της βυζαντινής διπλωματίας: α) αποφυγή της εμπλοκής του ίδιου του κράτους σε συρράξεις, όταν είναι εφικτό· β) οικονομική στήριξη άλλων δυνάμεων, ώστε εκείνες να αναλάβουν τη διενέργεια επίθεσης προς δικούς τους αντιπάλους, που ήταν παράλληλα και αντίπαλοι της αυτοκρατορίας. Με αυτόν τον τρόπο, το κράτος προστάτευε το έμψυχο υλικό του και περιόριζε τα έξοδά του, γιατί οι διπλωματικές δαπάνες ήταν πάντα χαμηλότερες από τις πολεμικές (ακόμα και όταν οι πρώτες ήταν αρκετά υψηλές).

3. Η συμμαχία με την Ουγγαρία κατά το 1271-1272, το ισχυρότερο βασίλειο της κεντρικής Ευρώπης, λειτούργησε προς όφελος του Μιχαήλ με τρεις τρόπους: πρώτον, απέκλειε την ίδια από εχθρό του. Το γεγονός ήταν σημαντικό, γιατί ο στρατός της, όπως είχε φανεί και στον πόλεμο με την αυτοκρατορία το 1263, επισκίαζε τον αντίστοιχο βυζαντινό. Δεύτερον, εξισορροπούσε την κίνηση του Καρόλου, ο οποίος την είχε προσεταιριστεί το 1269, διότι γνώριζε την δύναμή της. Ο Μιχαήλ ήξερε πως το κράτος του δε θα άντεχε απέναντι σε μια συγχρονισμένη επίθεση των δυο βασιλείων. Τρίτον, εξασφάλισε την ουδετερότητα της Ουγγαρίας στον πόλεμο Βυζαντίου-Σερβίας. Η Σερβία είχε καλές σχέσεις με τη χώρα των Μαγυάρων από το 1268 και ήταν παράλληλα σύμμαχος του Καρόλου από το 1273. Όμως, όταν εκείνη εισέβαλε στην

αυτοκρατορία το 1282, η Ουγγαρία δεν βοήθησε καμία πλευρά (και λόγω δικών της, εσωτερικών και εξωτερικών, προβλημάτων).

Τέλος, φαίνεται ότι υπήρχε συμφωνία ή συμμαχία μεταξύ Ουγγαρίας και Παλαιολόγου από το 1259, η οποία διήρκεσε, έστω άτυπα, ως το 1263. Δεν διασώζονται λεπτομέρειες, όμως, με βάση τους πολεμιστές που έστειλε η Ουγγαρία στον Μιχαήλ το 1259 και τους αντίστοιχους που απέστειλε εκείνος στη χώρα των Μαγυάρων το 1260, συμπεραίνεται πως οι δυο δυνάμεις είχαν συμφωνήσει σε αμοιβαία στρατιωτική αρωγή. Ωστόσο, δεν μαρτυρείται η αποστολή άλλης βοήθειας από ή προς το Βυζάντιο κατά το διάστημα 1261-1263 (ακόμα και οι Κουμάνοι που συμμετείχαν στην ανακατάληψη της Κωνσταντινούπολης, αν γίνει τελικά δεκτό πως προέρχονταν από την Ουγγαρία, δεν είχαν σταλεί στην αυτοκρατορία για πρώτη φορά το 1261 αλλά το 1259, και μετά παρέμειναν στα βυζαντινά εδάφη).

ΑΡΝΗΤΙΚΑ:

1. Η διπλωματία του Μιχαήλ, που παρουσιάστηκε σε αυτήν τη μελέτη, απόδειχθηκε πολυδάπανη. Κάθε πρεσβεία από τις συνολικά 27 καταγεγραμμένες (19 προς τους Πάπες, 4 προς την Αραγωνία και 4 προς την Ουγγαρία, βλ. πίνακα 1 και 2) είχε τα έξοδά της, που ήταν αυτά της μεταφοράς από και προς την Κωνσταντινούπολη και της συντήρησης των μελών της. Εκτός αυτού, οι αποστολές προς τη Ρώμη ή το Βιτέρμπο εφοδιάζονταν σχεδόν όλες με χρυσό για να προδιαθέσουν θετικά τους Ποντίφικες. Αν ληφθεί υπόψη ότι η διπλωματική δραστηριότητα του αυτοκράτορα κατά το διάστημα 1268-1271 (χρηρεία παπικού θρόνου) συνεχίστηκε με τους καρδινάλιους της Κουρίας (δε μνημονεύεται συγκεκριμένος αριθμός αποστολών), τότε σίγουρα οι πρεσβείες προς την Αγία Έδρα ξεπερνούσαν τις 19. Επομένως, η επιβάρυνση του κράτους ήταν μεγαλύτερη. Η διπλωματία με τη Ρωμαϊκή Εκκλησία, λόγω της διάρκειας της (1259-1282) και της συχνότητας απόστολής διπλωματών, ήταν η πιο δαπανηρή από τις τρεις που αναλύθηκαν εδώ. Ενδεχομένως, για τους ίδιους λόγους, να ήταν και η πιο δαπανηρή της βασιλείας του.

Η διπλωματία με την Αραγωνία κατατάσσεται δεύτερη, όσον αφορά την οικονομική επιβάρυνση που επέφερε στο κράτος. Εντός δύο χρόνων (1280, 1281) κατεβλήθησαν στο Στέμμα, μέσω πρεσβειών, δυο πολύ μεγάλα χρηματικά ποσά για να πειστεί ο Πέτρος να εισβάλει στη Σικελία και για να κατασκευάσει το ναυτικό του, ώστε να πραγματοποιήσει την εισβολή.

Τρίτη, βάσει κόστους, ακολουθεί η διπλωματία με την Ουγγαρία. Δεν μνημονεύεται στις πηγές, αν οι αποστολές προς εκείνη μετέφεραν χρυσάφι, αλλά αυτό δεν πρέπει να αποκλειστεί. Εκτός τούτου, είναι πιθανό πως οι πρεσβείες του 1259 (επίτευξη στρατιωτικής συνεργασίας), 1271 (σύναψη συμμαχίας) και 1272 (επισφράγιση συμμαχίας) μετέφεραν πολύτιμα δώρα. Αυτό αποτελούσε μια πάγια τακτική της βυζαντινής διπλωματίας, που επιδίωκε έτσι είτε να δελεάσει ένα βασίλειο, ώστε να συμμαχήσει με την αυτοκρατορία, είτε να ανταμείψει μια ξένη δύναμη, επειδή συμμαχίσει με το βυζαντινό κράτος. Ειδικά, η ανταλλαγή δώρων ήταν χαρακτηριστικό των επιγάμιων συμφωνιών²⁵⁵.

2. Η ένωση των Εκκλησιών προκάλεσε βαθύ διχασμό στο εσωτερικό της αυτοκρατορίας, χωρίζοντας τους κληρικούς όλων των βαθμίδων και τους κοσμικούς όλων των κοινωνικών στρωμάτων σε ενωτικούς και ανθενωτικούς, με τους δεύτερους να υπερτερούν αριθμητικά. Ο ίδιος ο αυτοκράτορας έχασε το κύρος του στα μάτια των υπηκόων του και η εναντίωση των τελευταίων στις αποφάσεις του ήταν τόσο έντονη, που χρειαζόταν βίαιη κρατική καταστολή, ώστε εκείνος να μπορέσει να συνεχίσει την άσκηση της διπλωματίας του προς την Αγία Έδρα. Ο διχασμός ενισχύθηκε και από την προϋπάρχουσα διάσπαση του κόσμου σε Αρσενίτες και Ιωσηφίτες, που είχε άλλες αιτίες. Έτσι, ξεκίνησε ένας φαύλος κύκλος δράσης-αντίδρασης που κλόνησε την αυτοκρατορία, σε μια περίοδο που βαλλόταν από εξωτερικούς εχθρούς. Το κράτος που παρέλαβε ο διάδοχος του Μιχαήλ, ο Ανδρόνικος Β΄ βρισκόταν μέσα στο χάος. Αν και η ένωση αποκηρύχτηκε, μεσολάβησαν ορισμένα χρόνια ακόμα, για να ομαλοποιηθεί η κατάσταση στο εσωτερικό του Βυζαντίου. Πολλά περισσότερα έτη έπρεπε να περάσουν, για να μπορέσει να τεθεί ξανά στο διαπραγματευτικό τραπέζι το θέμα της ειρήνης των δύο Εκκλησιών.

ΕΙΔΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Σύμφωνα με τον πίνακα 1, ο Πάπας με τις περισσότερες πρεσβείες (5) ήταν ο Γρηγόριος Ι΄. Αυτό είναι λογικό, γιατί εκείνος ήταν ο πιο ένθερμος υποστηρικτής της ένωσης των Εκκλησιών. Χάρη στις προσπάθειές του πραγματοποιήθηκε η Σύνοδος στη Λυών, που επέφερε το επιθυμητό αποτέλεσμα.

²⁵⁵ ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ο ρόλος του δώρου, σ. 203, 212-213.

Αμέσως μετά αριθμητικά ακολουθεί ο Ουρβανός Δ΄ με τέσσερις. Το διάστημα 1261-1264, κατά το οποίο ήταν η θητεία του, συνέπεσε με τα πρώτα χρόνια, που ο Μιχαήλ βασίλευσε ως αυτοκράτορας πλέον στην Κωνσταντινούπολη. Οι κίνδυνοι ήταν αρκετοί και ο Πάπας είχε κηρύξει σταυροφορία κατά του Βυζαντίου. Ήταν ζωτικής σημασίας για τον Μιχαήλ να τον προσεγγίσει και να καταφέρει να τον δελεάσει με μια πρόταση για ενοποίηση της Δυτικής και της Ανατολικής Εκκλησίας. Και ήταν ο πρώτος Ποντίφικας από όσους θήτευσαν το διάστημα 1259-1282, που χάρηκε με την ιδέα της επιστροφής του αυτοκράτορα στη Ρωμαϊκή Εκκλησία (Ιούλιος 1263).

Επόμενος στη σειρά είναι ο Νικόλαος Γ΄ με τρεις αποστολές, μια κατά το 1278 και δύο το 1280. Η περίοδος ήταν κρίσιμη. Από τη μια ο Μιχαήλ έπρεπε να πείσει τον Πάπα πως η ένωση εφαρμοζόταν ολοκληρωτικά και από την άλλη να του ζητήσει βοήθεια, γιατί αντιμετώπιζε δυσκολίες στο εξωτερικό και εσωτερικό της επικράτειας του.

Τέλος, οι Κλήμης Δ΄ και Ιωάννης ΚΑ΄ έχουν από δύο πρεσβείες ο καθένας. Ο αριθμός είναι ικανοποιητικός για τον Ιωάννη, δεδομένου ότι θήτευσε μόνο οκτώ μήνες, αν και η πρεσβεία του 1276 δε γνώριζε σε ποιον Πάπα πήγαινε, γιατί στο διάστημα από τον θάνατο του Ιννοκεντίου (Ιούνιος 1276) ως την εκλογή του Ιωάννη (Σεπτέμβριος 1276), μεσολάβησε η μηνιαία θητεία του Αδριανού Ε΄ (Ιούλιος-Αύγουστος). Για τον Κλήμη ο αριθμός είναι μικρός, καθώς υπηρέτησε τρία χρόνια και εννιά μήνες. Το ότι έλαβε μόνο δύο αποστολές, το 1266 και 1267, εξηγείται από τις αναταραχές εντός της αυτοκρατορίας, λόγω των Αρσενιατών, και από το γεγονός πως ο Μιχαήλ προσπαθούσε απλώς να κερδίσει χρόνο με αόριστες υποσχέσεις περί ένωσης, για να μη προσθέσει περισσότερα προβλήματα στα ήδη υπάρχοντα του εσωτερικού του, θίγοντας ευαίσθητα εκκλησιαστικά ζητήματα.

2. Οι πρεσβευτές του Μιχαήλ χωρίζονται σε δύο κατηγορίες: τους κοσμικούς και τους εκκλησιαστικούς (δεν συμπεριλαμβάνονται οι παπικοί, οι οποίοι ανέλαβαν να μεταφέρουν τις επιστολές του Μιχαήλ προς τους Ποντίφικες ή συνόδευαν τους αυτοκρατορικούς απεσταλμένους από και προς τη Ρώμη).

Α. Εκκλησιαστικοί (βλ. πίνακα 4). Οι πρέσβεις αυτοί επιστρατεύονταν και γιατί γνώριζαν τα θεολογικά ζητήματα που θα συζητούνταν, και για να δείξει ο αυτοκράτορας πως ο κλήρος τον στήριζε. Όμως, όπως παρουσιάστηκε στο πρώτο μέρος της εργασίας, αυτό δεν συνέβαινε. Οι εκκλησιαστικοί ήταν λιγότεροι (11) από τους κοσμικούς (14), καθώς η Εκκλησία ήταν αντίθετη με τα σχέδια του Μιχαήλ. Ο Παλαιο-

λόγος δυσκολευόταν να αντλήσει δυναμικό από εκείνη και έτσι κατέφευγε στις υπηρεσίες των πιο εύκολα και άμεσα ελεγχόμενων κοσμικών.

Παρά το παραπάνω, οι πρεσβευτές με τις περισσότερες συμμετοχές σε διπλωματικές αποστολές ήταν οι εκκλησιαστικοί Γεώργιος Μετοχίτης και ο Κωνσταντίνος Μελιτηνιώτης, οι οποίοι στάλθηκαν σε τέσσερις (σε αυτές του 1274, 1276, 1277, μετείχαν και οι δυο). Ήταν οπαδοί του Μιχαήλ και της πολιτικής του. Για αυτό, με τα χρόνια ανελίχθηκαν σε σημαντικά αξιώματα, όπως ήταν αυτό του *ἐπὶ τῶν δεήσεων*, που έλαβε ο Μετοχίτης και μπορούσε να είναι πλησίον του αυτοκράτορα, και εκείνο του Χαρτοφύλακα της Αγίας Σοφίας, που απονεμήθηκε στον Μελιτηνιώτη και τον καθιστούσε τον κυριότερο βοηθό του Πατριάρχη.

Τέλος, δύο συμμετοχές σε πρεσβείες έχουν: α) ο πρώην Πατριάρχης Γερμανός, ένθερμος υποστηρικτής και φίλος του αυτοκράτορα, που έλαβε μέρος στην υψίστης σημασίας αποστολή στην Ουγγαρία το 1272 και στη Λυών το 1274· β) ο μητροπολίτης Νικαίας Θεοφάνης, που συμμετείχε και αυτός στην σπουδαία αποστολή προς τη Λυών· γ) ο αρχικά διάκονος και μετέπειτα μητροπολίτης Κυζίκου Θεόδωρος Σκουταριώτης.

Β. Κοσμικοί (βλ. πίνακα 3). Για τις πρεσβείες προς την Παποσύνη, την Αραγωνία και την Ουγγαρία, ο Μιχαήλ άντλησε δυναμικό από κοσμικούς διαφόρων ιδιοτήτων, όπως διερμηνείς, γραμματείς, απλούς κατόχους τιμητικών τίτλων και Λατίνους που είχε στην υπηρεσία του, όπως ήταν ο Benedetto και ο Accardo. Ειδικά ο Benedetto, έμπιστος του αυτοκράτορα και ιδιαίτερα ικανός, συμμετείχε σε δυο, μπορεί και σε τρεις αποστολές. Όπως έχει αναφερθεί και αιτιολογηθεί, οι κοσμικοί ήταν συνολικά περισσότεροι (14) από τους εκκλησιαστικούς (11). Ο Αλουβάρδης τοποθετείται και στον πίνακα 3 και στον 4 και προσμετρείται έτσι και στις δυο κατηγορίες, γιατί ήταν ο μοναδικός που υπηρέτησε τον αυτοκράτορα και ως κοσμικός, το 1261, από τη θέση του υπογραμματέα, και ως εκκλησιαστικός, το 1262, με την ιδιότητα του μοναχού.

Υπάρχουν ακόμα τέσσερις πρέσβεις, οι οποίοι δε μπόρεσαν να ταξινομηθούν σε μια από τις δυο κατηγορίες, καθώς το αξιωματά τους (που λογικά είχαν) δεν έχει καταγραφεί στις πηγές (βλ. πίνακα 5). Μπορεί να υποθεθεί μόνο για έναν πρέσβη, τον Ιωάννη Παγκάνο, ότι ήταν πιθανόν Ιταλός, λόγω του ονόματος, και ότι ήταν ένας από εκείνους τους Λατίνους τυχοδιώκτες που ο Μιχαήλ προσέλαβε, για να τον εξυπηρετήσουν στρατιωτικά ή διπλωματικά (στην προκειμένη περίπτωση το δεύτερο). Βάσει αυτού, είναι μεγαλύτερη η πιθανότητα να ήταν κοσμικός.

Συνοψίζοντας όσα παρουσιάστηκαν στη μελέτη, ο βασικός στόχος της διπλωματίας του Μιχαήλ Παλαιολόγου, που αποτελούσε επίσης κεντρικό σκοπό της βυζαντινής διπλωματίας διαχρονικά, ήταν η επιβίωση του κράτους. Για να το πετύχει, ο αυτοκράτορας, ως γνώστης του πολιτικού χάρτη της ανατολικής, δυτικής και κεντρικής Ευρώπης, επέλεγε για τον κάθε αντίπαλό του την κατάλληλη δύναμη, που θα μπορούσε να τον βοηθήσει να επικρατήσει. Το 1259, προσεταιρίστηκε την Ουγγαρία, για να αντεπεξέλθει στον συνασπισμό του Μανφρέδου Χόχενστάουφεν, του Μιχαήλ Β΄ και του Γουλιέλμου Β΄ Βιλλεαρδουίνου. Το 1271, συμμάχησε ξανά με το βασίλειο των Μαγυάρων, για να αντισταθμίσει τη συμφωνία του Καρόλου με εκείνο αλλά και να προστατευτεί από τη Σερβία. Προσέγγισε την Παποσύνη, για να προστατευτεί αρχικά από τον Μανφρέδο και έπειτα από τον Κάρολο. Συνεργάστηκε με την Αραγωνία, για να αντιμετωπίσει τον Κάρολο. Με άλλα λόγια, οι τρεις όψεις της διπλωματίας του Μιχαήλ συνέκλιναν προς έναν σκοπό: στην εξουδετέρωση του Καρόλου, ο οποίος συνιστούσε τη μεγαλύτερη απειλή για την αυτοκρατορία κατά την περίοδο της βασιλείας του Παλαιολόγου. Αυτόν τον στόχο ο αυτοκράτορας τον πέτυχε, αλλά με μεγάλο οικονομικό και κοινωνικό τίμημα.

Πίνακας 1: Πρεσβείες προς Αγία Έδρα (κατά σειρά Παπών)

Συνολικός αριθμός πρεσβειών ανά Ποντίφικα	Ποντίφικες	Έτος αποστολής πρεσβειών
1	Αλέξανδρος Δ΄	1259
4	Ουρβανός Δ΄	1261, 1262, 1263 (2 πρεσβείες)
2	Κλήμης Δ΄	1266, 1267
5	Γρηγόριος Ι΄	1272, 1273, 1274, 1275 (2 πρεσβ.)
2	Ιωάννης ΚΑ΄	1276, 1277
3	Νικόλαος Γ΄	1278, 1280 (2 πρεσβ.)
2	Μαρτίνος Δ΄	1281, 1282
Σύνολο: 19		

Πίνακας 2 : Πρεσβείες προς βασιλεία

Συνολικός αριθμός πρεσβειών ανά βασιλείο	Βασιλείο	Έτος αποστολής πρεσβειών
4	Αραγωνία	1269, 1280, 1281, 1282
4	Ουγγαρία	1259, 1268, 1271, 1272
Σύνολο: 8		

Πίνακας 3: Κοσμικοί πρέσβεις (κατά χρονική σειρά αποστολής τους)

Όνομα πρεσβευτή	Ιδιότητα πρεσβευτή	Αποδέκτης του πρεσβευτή	Έτος αποστολής του πρεσβευτή
Μάξιμος Αλουβάρδης ή Αλουφάρδης	Υπογραμματέας	Ουρβανός Δ΄	1261
Νικηφορίτζης	Υπογραμματέας	Ουρβανός Δ΄	1261
Μιχαήλ Καλόθετος Αβαλάντης	Σεβαστός	Ουρβανός Δ΄	1262
Μιχαήλ Λάσκαρις	Μέγας δούκας	Ουγγαρία	1272
Θεόδωρος	Μέγας Κοντόσταυλος	Γρηγόριος Ι΄	1273
Γοφρίδος	Διερμηνέας	Γρηγόριος Ι΄	1273
Γεώργιος Ακροπολίτης	Μέγας Λογοθέτης	Γρηγόριος Ι΄	1274
Πανάρετος	Προκαθήμενος του Βεστιαρίου	Γρηγόριος Ι΄	1274
Θεόδωρος	Μέγας Διοικητής της αυλής	Γρηγόριος Ι΄	1275
Ιωάννης Άγγελος	Λογοθέτης των Οικιακών	Ιωάννης ΚΑ΄	1276
Ιωάννης Μασγόδος	Προσωπικός Γραμματέας του αυτοκράτορα	Ιωάννης ΚΑ΄	1276
Ανδρόνικος Μασγόδος	Προσωπικός Γραμματέας του αυτοκράτορα	Ιωάννης ΚΑ΄	1276
Benedetto Zaccaria	Έμπορος, καπετάνιος, κάτοχος πρόνοιας	Αραγωνία	1280 (ίσως) 1281 1282
Accardo ή Latino Allardi	Ιπότης	Αραγωνία	1280
Σύνολο: 14			

Πίνακας 4: Εκκλησιαστικοί πρέσβεις (κατά χρονική σειρά αποστολής τους)

Όνομα πρεσβευτή	Ιδιότητα πρεσβευτή	Αποδέκτης του πρεσβευτή	Έτος αποστολής του πρεσβευτή
Μάξιμος Αλουβάρδης ή Αλουφάρδης	Μοναχός	Ουρβανός Δ΄	1262
Κωνσταντίνος Μελιτηνιώτης	Αρχιδιάκονος του κλήρου του παλατιού, Χαρτοφύλακας της Αγίας Σοφίας	Κλήμης Δ΄ Γρηγόριος Ι΄ Ιωάννης ΚΑ΄	1266 1272 1276, 1277
Γερμανός Γ΄	Πρώην Πατριάρχης	Ουγγαρία Γρηγόριος Ι΄	1272 1274
Γεώργιος Μετοχίτης	Αρχιδιάκονος του κλήρου του παλατιού, Επί των δεήσεων	Γρηγόριος Ι΄, Ιωάννης ΚΑ΄	1272, 1275 1276, 1277
Θεοφάνης	Μητροπολίτης Νικαίας	Γρηγόριος Ι΄ Μαρτίνος Δ΄	1274 1281
Δεν αναφέρεται	Μητροπολίτης Φιλίππων	Γρηγόριος Ι΄	1274
Δεν αναφέρεται	Μητροπολίτης Σερρών	Γρηγόριος Ι΄	1275
Θεόδωρος Σκουταριώτης	Διάκονος, Μητροπολίτης Κυζίκου	Ιωάννης ΚΑ΄	1276, 1277
Μανδάς ή Μερκούριος	Δομέστικος και Πρωτοκλήρυκας της Εκκλησίας	Νικόλαος Γ΄	1280
Λέων Πινακάς	Μητροπολίτης Ηρακλείας	Μαρτίνος Δ΄	1281
Ιωάννης Χαλαζάς	Αρχιεπίσκοπος των Σάρδεων	Αραγωνία	1282
Σύνολο: 11			

Πίνακας 5: Πρέσβεις με άγνωστη ιδιότητα

Όνομα πρεσβευτή	Αποδέκτης του πρεσβευτή	Έτος αποστολής του πρεσβευτή
Ανδρόνικος Μουζάλων	Ουρβανός Δ΄	1262
Θεόδωρος Μονομάχος	Γρηγόριος Ι΄	1275
Καλαδάς ή Κλαδάς	Γρηγόριος Ι΄	1275
Ιωάννης Παγκάνο	Γρηγόριος Ι΄	1275
Σύνολο: 4		

Βραχυγραφίες-Βιβλιογραφία

ΠΗΓΕΣ

- ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή* ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΚΡΟΠΟΛΙΤΗΣ, *Χρονική Συγγραφή*, έκδ. Α. HEISENBERG, *Georgii Acropolitae Opera*, τ. Α', Leipzig 1903, ανατ. με διορθώσεις από τον P. WIRTH, Stuttgart 1978.
- Annales Placentini Gibellini* *Annales Placentini Gibellini a. 1154-1284*, στο: έκδ. G. H. PERTZ, MGH SS, τ. XVIII, Hannover 1863, σ. 457-581.
- Ανώνυμο Χρονικό* *Ανώνυμο Χρονικό*, έκδ. J. MÜLLER, *Byzantinische Analekten: aus Handschriften Der S. Markus-Bibliothek Zu Venedig und der K. K. Hof-Bibliothek zu Wien [Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften 9]*, Wien 1852.
- Χρονικὸν Μορέως* *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, έκδ. J. SCHMITT, *The Chronicle of Morea*, London 1904¹ (ανατύπωση Groningen 1967).
- DESCLOT, *Crònica* BERNAT DESCLOT, *Crònica del Rey en Pere e dels seus antecessors passats*, έκδ. M. COLL I ALENTORN, τ. I-V, Barcelona 1949-1951.
- DÖLGER, *Regesten* FR. DÖLGER, *Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches von 565-1453*, τ. III, *Regesten von 1204-1282*, 2η αναθεωρημένη έκδοση από P. WIRTH, München 1977 (1932¹).

FEJÉR, *Codex Hungariae*

G. FEJÉR (εκδ.), *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, studio et opera*, τ. IV/3, Budapest 1829.

ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ίστορία*

ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΓΡΗΓΟΡΑΣ, *Ρωμαϊκή Ίστορία*, έκδ. L. SCHOPEN, *Nicephori Gregorae Byzantina Historia* [CSHB 25], τ. I, Bonn 1829.

IPOLYI, *Codex Hungaricus*

A. IPOLYI - I. NAGY - D. VEGHELY (εκδ.), *Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, τ. VI, Budapest 1876.

KERN, *Acta imperii*

F. KERN, *Acta imperii Angliae et Franciae. Ab a. 1267 ad a. 1313. Dokumente vornehmlich zur Geschichte der auswärtigen Beziehungen Deutschlands*, Tübingen 1911.

LAURENT – DARROUZES, *Dossier grec*

V. LAURENT – J. DARROUZES, *Dossier grec de l'Union de Lyon (1273-1277)* [Archives de l'Orient Chrétien 16], Paris 1976.

Llibre dels Fets

Llibre dels Fets del Rei En Jaume, έκδ. J. BRUGUERA, τ. I-II, Barcelona 1991.

ΜΕΤΟΧΙΤΗΣ, *Αναφορά*

V. LAURENT, Le rapport de Georges le Métochite, apocrisiaire de Michel VIII Paleologue auprès du pape Grégoire X (1275/1276), *RHSEE* 23 (1946) 233-247.

ΜΙΧΑΗΛ Η΄, *Αυτοβιογραφία*

ΜΙΧΑΗΛ Η΄ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ, *Αυτοβιογραφία*, έκδ. και μτφρ. H. GREGOIRE, *Imperatoris Michaelis Palaeologi de vita sua*, *Byzantion* 29-30 (1959–1960) 447-476.

MUNTANER, *Crònica*

Crònica de Ramon Muntaner, έκδ. V. J.

NAGY, *Codex Hungaricus*

OGERIUS, *Memorandum*

ΟΛΟΒΩΛΟΣ, *Πανηγυρικός*

ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Ίστορία*

PIERALLI, *Corrispondenza*

ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τάξεως*

ESCARTI, τ. I-II, Valencia 1999.

I. NAGY (εκδ.), *Codex diplomaticus patrius Hungaricus*, τ. VIII, Budapest 1891.

R.-J. LOENERTZ, Mémoire d'Ogier, protonotaire, pour Marco et Marchetto, nonces de Michel VIII Paléologue auprès du Pape Nicolas III (1278, printemps-été), στο: LOENERTZ, *Byzantina*, I, σ. 537-572.

ΟΛΟΒΩΛΟΣ, *Πανηγυρικός λόγος προς τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο*, έκδ. και μτφρ. L. PREVIALE, Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo, *BZ* 42 (1942) 1-49.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΑΧΥΜΕΡΗΣ, *Συγγραφικαὶ Ίστορία*, έκδ. A. FAILLER, μτφρ. V. LAURENT, *Georges Pachymérés, Relations Historiques* [CFHB 24/1-5], τ. I-II, Paris 1984, τ. V (index), Paris 2000.

L. PIERALLI, *La corrispondenza diplomatica dell'imperatore bizantino con le potenze estere nel tredicesimo secolo (1204-1282). Studio storico-diplomatico ed edizione critica*. Prefazione di Otto Kresten [Collectanea Archivi Vaticani 54], Città del Vaticano 2006.

ΨΕΥΔΟ-ΚΩΔΙΝΟΣ, *Περὶ τῆς τάξεως τῶν τε ἀξιωματῶν καὶ ὀφφικίων*, έκδ. J. VERPEAUX, *Pseudo-Kodinos, Traité des offices, introduction, texte et traduction* [Le Monde Byzantin, publié sous la di-

*Ricordi e documenti del Vespro
Siciliano*

SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*

ΣΑΝΟΥΔΟΣ, *Ιστορία της Ρωμανίας*

TAFEL – THOMAS, *Urkunden*

TEMPLIER DE TYR, *Chronique*

THEINER – MIKLOSICH, *Monumenta
spectantia*

TOLOMEO DA LUCCA, *Historia
ecclesiastica*

rection de Paul Lemerle, I], Paris 1966.

Società siciliana per la storia patria (εκδ.), *Ricordi e documenti del Vespro Siciliano*, τ. II, *De rebus regni Siciliae (9 settembre 1282 - 26 agosto 1283). Documenti inediti estratti dall'Archivio della Corona d'Aragona*, Palermo 1882.

SALIMBENE DE ADAM, *Cronica*, έκδ. G. SCALIA, *Cronica fratris Salimbene de Adam ordinis Minorum* [Scrittori d'Italia 232-233], τ. I-II, Bari 1966.

MARIN SANUDO TORSELLO, *Istoria di Romania*, έκδ.-μτφρ.-σχόλια Ευτυχία Η. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΙΝΟΣ ΣΑΝΟΥΔΟΣ ΤΟΡΣΕΛΛΟ, *Ιστορία της Ρωμανίας*, [ΕΙΕ/ΙΒΕ - Πηγές 4], Αθήνα 2000.

G. L. F. TAFEL - G. M. THOMAS, *Urkunden zur älteren Handels - und Staatsgeschichte der Republik Venedig, III Theil (1256-1299)* [Fontes Rerum Austriacarum, Diplomataria et Acta XIV], Wien 1857.

Chronique du Templier de Tyr, στο: έκδ. G. RAYNAUD, *Les Gestes des Chiprois*, Genève 1887, σ. 139-334.

A. THEINER – F. MIKLOSICH (εκδ.), *Monumenta spectantia ad unionem ecclesiarum Graecae et Romanae, maiorem partem e sanctioribus Vaticani tabulariis*, Vindobonae (Wien) 1872.

THOLOMEUS LUCENSIS, *Historia ecclesiastica nova*, έκδ. O. CLAUVUOT – L.

- Βραχέα Χρονικά*
- WENZEL, *Codex Arpadianus*
- SCHMUGGE, *Tholomeus von Lucca, Historia ecclesiastica nova nebst Fortsetzungen bis 1329*, στο: MGH SS, τ. XXXIX, Hannover 2009.
- Βραχέα Χρονικά*, έκδ. P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken* [CFHB 12/1-3], τ. I-III, Wien 1975, 1977, 1979.
- G. WENZEL (εκδ.), *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, τ. VIII, Budapest 1862, τ. XIII, Budapest 1870.

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

- ABULAFIA, Rise of Aragon-Catalonia
- ABULAFIA, Kingdom of Sicily
- AHRWEILER, *Idéologie Politique*
- ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Βυζάντιο και κράτος Καρόλου*
- ANGOLD, Byzantium in Exile
- AVRAMEA, Communications
- D. ABULAFIA, The Rise of Aragon-Catalonia, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 644-667.
- D. ABULAFIA, The kingdom of Sicily under the Hohenstaufen and Angevins, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 497-591.
- Hélène AHRWEILER, *L'Idéologie Politique de l'Empire Byzantin*, Paris 1975.
- Ελένη Η. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, *Το Βυζάντιο και το κράτος του Καρόλου ντ'Ανζού. Συμβολή στην ιστορία των σχέσεων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας με τη Νότια Ιταλία και τη Σικελία τον 13ο αιώνα*, Διδ. Διατριβή, Θεσσαλονίκη 2005.
- M. ANGOLD, Byzantium in Exile, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 543-568.
- Anna AVRAMEA, Land and Sea Communications, Fourth–Fifteenth Centuries, στο: Angeliki E. LAIOU (επιμ. έκδ.), *The*

- Economic History of Byzantium. From the Seventh through the Fifteenth century* [Dumbarton Oaks Studies XXXIX], τ. I, Washington D.C. 2002, σ. 57-90.
- BARTUSIS, *Late Byzantine Army* M. C. BARTUSIS, *The Late Byzantine Army. Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia 1992.
- BEIHAMMER, *Diplomatics* A. D. BEIHAMMER - Maria G. PARANI - C. D. SCHABEL (εκδ.), *Diplomatics in the Eastern Mediterranean 1000-1500. Aspects of Cross-Cultural Communication* [The Medieval Mediterranean Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, vol. 74], Leiden-Boston 2008.
- BISSON, *Crown of Aragon* T. N. BISSON, *The Medieval Crown of Aragon: A Short History*, Oxford 2000² (1986¹).
- BZ *Byzantinische Zeitschrift*
- CARSON - CERRITO, *TNCE* T. CARSON - J. CERRITO (εκδ.), *The New Catholic Encyclopedia*, τ. II, III, IV, X, XII, Washington D.C. 2003².
- CFHB *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*
- CHEYNET, *Diplomatie* J.-C. CHEYNET, *La diplomatie byzantine*, στο: D. SAKEL (εκδ.), *Byzantine Culture. Papers from the Conference 'Byzantine Days of Istanbul' held on the occasion of Istanbul being European Cultural Capital 2010, Istanbul, May 21-23 2010*, Ankara 2014, σ. 317-330.
- CHRYSOS, *Byzantine Diplomacy* E. CHRYSOS, *Byzantine Diplomacy, A.D. 300-800: means and ends*, στο: J. SHEPARD - S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.),

- ΧΡΥΣΟΣ, Βυζαντινή διπλωματία
- Ε. ΧΡΥΣΟΣ, Η βυζαντινή διπλωματία. Αρχές και μέθοδοι, στο: Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ (επιστ. επιμ.), *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, σ. 57-69.
- ĆIRKOVIĆ, *The Serbs*
- S. M. ĆIRKOVIĆ, *The Serbs*, μτφρ. Vuk Tošić, Cornwall (UK) 2004.
- CSHB
- Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
- DARKÓ, *Beziehungen*
- E. DARKÓ, *Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII Jahrhunderts*, Weimar 1933.
- ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Ανδεγαυική κυριαρχία*
- Μαρία ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ, *Η Ανδεγαυική κυριαρχία στην Ρωμανία επί Καρόλου Α΄ (1266-1285)* [Βιβλιοθήκη Σοφίας Ν. Σαριπόλου, 60], Διδ. Διατριβή, Αθήνα 1987.
- DROCOURT, *Διπλωματία*
- N. DROCOURT, Η βυζαντινή διπλωματία (8ος-13ος αιώνας), στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. ΚΙΣΛΙΝΓΕΡ (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Β΄: *Υλικές και ιδεολογικές δομές*, Αθήνα 2015, σ. 189-232.
- DUNBABIN, *Charles I of Anjou*
- Jean DUNBABIN, *Charles I of Anjou: Power, Kingship and State-Making in Thirteenth-Century Europe*, London-New York 1998.
- ENGEL, *Medieval Hungary*
- P. ENGEL, *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*,

- μτφρ. Τ. Palosfalvi, έκδοση αγγλική από A. AYTON, London-New York 2001.
- FAILLER, *Chronologie, I* A. FAILLER, *Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymère, RÉB 38 (1980) 5-103.*
- FAILLER, *Chronologie, II* A. FAILLER, *Chronologie et composition dans l'Histoire de Georges Pachymère, RÉB 39 (1981) 145-249.*
- FINE, *Late Medieval Balkans* J. V. A. FINE, *The Late Medieval Balkans: A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor (Michigan) 1994² (1987¹).
- FLINN, *EOC* F. K. FLINN, *Encyclopedia of Catholicism*, New York 2007.
- FRANCHI, *Vespri* A. FRANCHI, *I Vespri Siciliani e le relazioni tra Roma e Bisanzio. Studio critico sulle fonti* [Quaderni di Ho Theológos 1], Palermo 1984.
- GEANAKOPOLOS, *Pelagonia* D. J. GEANAKOPOLOS, *Greco-Latin Relations on the Eve of the Byzantine Restoration: The Battle of Pelagonia-1259, DOP 7 (1953) 99-141.*
- GEANAKOPOLOS, *Union of Lyons* D. GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus and the Union of Lyons (1274), The Harvard Theological Review 46, no. 2 (1953) 79-89.*
- GEANAKOPOLOS, *Michael Palaeologus* D. J. GEANAKOPOLOS, *Emperor Michael Palaeologus and the West 1257-1282. A Study in Byzantine-Latin Relations*, Cambridge, Massachusetts 1959.
- GILL, *Papacy* J. GILL, *Byzantium and the Papacy*

- 1198-1400, New Brunswick-New Jersey 1979.
- ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών* Π. ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, *Το κίνημα των Αρσενιατών, 1261-1310: ιδεολογικές διαμάχες την εποχή των πρώτων Παλαιολόγων*, Αθήνα 1999.
- GRYGIEL, *Great Powers* J. GRYGIEL, *Great Powers and Geopolitical Change*, Baltimore 2006.
- GUILLAND, *Institutions byzantines* R. GUILLAND, *Recherches sur les institutions byzantines* [Berliner Byzantinistische Arbeiten 35], τ. I-II, Berlin-Amsterdam 1967.
- HIERRO, *Byzantinisch-katalanischen Beziehungen* E. M. HIERRO, *Die byzantinisch-katalanischen Beziehungen im 12. und 13. Jahrhundert unter besonderer Berücksichtigung der Chronik Jakobs I. von Katalonien-Aragon* [Miscellanea Byzantina Monacensia 37], München 1996.
- HOLLOWAY, *Plotting of the Sicilian Vespers* Julia B. HOLLOWAY, *Brown Ink, Red Blood: The Plotting of the Sicilian Vespers*, στο: Elisabetta BARTOLI – C. HØGEL (εκδ.), *Medieval Letters – Between Fiction and Document*, with a preface by F. STELLA and L. B. MORTENSEN [Utrecht Studies in Medieval Literacy, 33], Turnhout (Belgium) 2015, σ. 421-430.
- HUNGER, *Λογοτεχνία* Η. HUNGER, *Βυζαντινή Λογοτεχνία. Η λόγια κοσμική γραμματεία των Βυζαντινών*, τ. Β', *Ιστοριογραφία, φιλολογία, ποίηση*, μτφρ. Τ. ΚΟΛΙΑΣ - Κατερίνα ΣΥΝΕΛΛΗ - Γ. Χ. ΜΑΚΡΗΣ - Ι. ΒΑΣΣΗΣ,

- Αθήνα 2009⁵ (=Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner, τ. I-II, München 1978).
- HUSSEY, *Orthodox Church* J. M. HUSSEY, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, New York 2010 (reissue with new material) (1986¹).
- JACOBY, *Multilingualism* D. JACOBY, *Multilingualism and Institutional Patterns of Communication in Latin Romania (Thirteenth–Fourteenth Centuries)*, στο: BEIHAMMER, *Diplomatics*, σ. 27-48.
- JEFFREYS, *Oxford Handbook* Elisabeth JEFFREYS - J. HALDON - R. CORMACK (έκδ.), *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, New York 2008.
- JIREČEK, *Geschichte der Serben* C. JIREČEK, *Geschichte der Serben*, τ. I (*Bis 1371*), Gotha 1911 (ανατύπωση Amsterdam 1967).
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή διπλωματική* Ι. Ε. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινή διπλωματική. Α΄: Αυτοκρατορικά έγγραφα* [Βυζαντινά κείμενα και μελέται 4], Θεσσαλονίκη 1972².
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινό Κράτος* Ι. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ, *Το Βυζαντινό Κράτος*, Θεσσαλονίκη 2001⁵ (1983¹).
- KAZHDAN, *Notion* A. KAZHDAN, *The notion of Byzantine diplomacy*, στο: J. SHEPARD – S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge 1990)*, Aldershot-Brookfield 1992, σ. 3-21.
- ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Σχίσμα* Αναστασία ΚΟΝΤΟΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ, *Το σχίσμα των Αρσενιατών (1265-1310). Συμβολή στη μελέτη της πορείας και της*

- ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, Παράδοση
 ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, Αυτοκράτορας
 ΛΑΙΟΥ, *Andronicus II*
 LAMPAKIS, ‘Diplomacy’ of Michael VIII
 LEONARD, *Angevins*
 LINEHAN, Castile, Portugal, Navarre
 ΛΙΤΑΒΡΙΝ - ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, Διπλωματία
 Ύστερου Βυζαντίου
- φύσης του κινήματος, *Βυζαντικά* 18 (1998) 177-235.
- Νίκη ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, Βυζαντινή διπλωματική παράδοση και πρακτικές. Μία προσέγγιση μέσω της ορολογίας, στο: Σοφία ΠΑΤΟΥΡΑ-ΣΠΑΝΟΥ (επιστ. επιμ.), *Διπλωματία και πολιτική. Ιστορική προσέγγιση*, Αθήνα 2005, σ. 89-129.
- Νίκη ΚΟΥΤΡΑΚΟΥ, Ο βυζαντινός αυτοκράτορας, στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. ΚΙΣΛΙΝΓΕΡ (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Α΄, Αθήνα 2014, σ. 19-48.
- Angeliki E. LAIOU, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II, 1282-1328* [Harvard Historical Studies, vol. 88], Cambridge, Massachusetts 1972.
- S. LAMPAKIS, The Multifaceted ‘Diplomacy’ of Michael VIII Palaeologus, στο: S. LAMPAKIS - Maria LEONTSINI - T. LOUNGHIS - Vasiliki VLYSIDOU, *Byzantine Diplomacy: A Seminar*, μτφρ. από τα ελληνικά Norman Russel, Αθήνα 2007, σ. 166-179.
- ÉM. G. LEONARD, *Les Angevins de Naples*, Paris 1954.
- P. LINEHAN, Castile, Portugal, Navarre, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 668-699.
- Γ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ - Ι. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, Η Διπλωματία του Ύστερου Βυζαντίου (13ος έως 15ος Αιώνας), στο: ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ,

Διπλωματία, σ. 119-142.

LOENERTZ, *Byzantina*, I

R.-J. LOENERTZ, *Byzantina et franco-graeca*. Articles parus de 1935 à 1966 réédités avec la collaboration de P. SCHREINER [Storia e Letteratura, Raccolta di Studi e Testi 118], τ. I, Roma 1970.

LOENERTZ, Histoire et chronologie

R.-J. LOENERTZ, Notes d'histoire et de chronologie byzantines: I-II, στο: LOENERTZ, *Byzantina*, I, σ. 421-439.

LOUNGHIS, Principles

T. LOUNGHIS, Principles, Methods, Periods and Priorities, στο: S. LAMPAKIS - Maria LEONTSINI - T. LOUNGHIS – Vasiliki VLYSIDOU, *Byzantine Diplomacy: A Seminar*, μτφρ. από τα ελληνικά Norman Russel, Αθήνα 2007, σ. 15-82.

LOWER, Pope Gregory IX, Bela IV

M. LOWER, Negotiating Interfaith Relations in Eastern Christendom: Pope Gregory IX, Bela IV of Hungary, and the Latin Empire, *Essays in Medieval Studies* 21 (2004) 49-62.

LUTTWAK, *Strategy*

E. LUTTWAK, *The Grand Strategy of the Byzantine Empire*, Cambridge, Massachusetts-London 2009.

MADGEARU, *Asanids*

A. MADGEARU, *The Asanids. The Political and Military History of the Second Bulgarian Empire (1185-1280)* [East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, vol. 41], Leiden-Boston 2016.

MANIATH-KOKKINH, *Πρόνοια*

Τριανταφυλλίτσα MANIATH-KOKKINH, *Ο βυζαντινός θεσμός της πρόνοιας. Συμ-*

- βολή στη μελέτη του χαρακτήρα του, Διδ. Διατριβή, Θεσσαλονίκη 1990.
- MARINESCO, Constance de Hohenstaufen C. MARINESCO, Du nouveau sur Constance de Hohenstaufen, impératrice de Nicée, *Byzantion* 1 (1924) 451-468.
- ΜΗΛΙΟΣ, Ενωτικές διαπραγματεύσεις Β. ΜΗΛΙΟΣ, Ενωτικές διαπραγματεύσεις μεταξύ Παλαιάς και Νέας Ρώμης αμέσως μετά την απελευθέρωση της Κωνσταντινούπολης από τους Λατίνους: Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος και Ουρβανός Δ΄ (1261-1264), *Βυζαντικά* 23 (2003) 229-248.
- ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Το άλλο πρόσωπο της αυτοκρατορικής διπλωματίας: Ο Βυζαντινός αυτοκράτορας στο ρόλο του πρεσβευτή τον 14ο και 15ο αι., *Βυζαντικά* 25 (2005/06) 235-259.
- ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Άγιοι Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, *Γράφοντας ιστορία με τους αγίους. Από την κοινωνία των αγίων στην κοινωνία των Παλαιολόγων (1261-1453)*, Αθήνα 2014
- ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Διπλωματία Σοφία ΜΕΡΓΙΑΛΗ-ΣΑΧΑ, Η διπλωματία την εποχή των Παλαιολόγων, στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. ΚΙΣΛΙΝΓΕΡ (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Β΄: *Υλικές και ιδεολογικές δομές*, Αθήνα 2015, σ. 233-246.
- ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ο ρόλος του δώρου Γ. ΜΕΡΙΑΝΟΣ, Ο ρόλος του δώρου στη βυζαντινή διπλωματία, *Τεκμήριον* 7 (2007) 199-221.
- MGH SS Monumenta Germaniae Historica, Scriptores

- MORAVCSIK, *Byzantium and Magyars* GY. MORAVCSIK, *Byzantium and the Magyars*, Amsterdam-Budapest 1970.
- NACHAEVA - DROCOURT, Διπλωματία Ekaterina NACHAEVA – N. DROCOURT, Υστερορωμαϊκή και πρωτοβυζαντινή διπλωματία, στο: Τ. ΛΟΥΓΓΗΣ - Ε. KISLINGER (επιστ. επιμ.), *Βυζάντιο, ιστορία και πολιτισμός. Ερευνητικά πορίσματα*, τ. Β΄: *Υλικές και ιδεολογικές δομές*, Αθήνα 2015, σ. 151-187.
- NICOL, *Epiros* D. M. NICOL, *The Despotate of Epiros*, Oxford 1957.
- NICOL, Byzantine Reaction D. M. NICOL, The Byzantine Reaction to the Second Council of Lyons, στο: D. BAKER - G. J. CUMING (επιμ. έκδ.), *Councils and Assemblies, Studies in Church History*, τ. 7, Cambridge 1971, σ. 113-146.
- NICOL, *Last Centuries* D. M. NICOL, *The Last Centuries of Byzantium 1261-1453*, Cambridge 1993².
- OBOLENSKY, Principles and Methods D. OBOLENSKY, The Principles and Methods of Byzantine Diplomacy, στο: *Actes du XIIe Congrès International d'Études Byzantines, Ochride 10-16 septembre 1961*, τ. I, Belgrade 1963, σ. 45-61. (= D. OBOLENSKY, *Byzantium and the Slavs: Collected Studies*, London 1971, αρ. I.)
- OBOLENSKY, *Commonwealth* D. OBOLENSKY, *The Byzantine Commonwealth Eastern Europe, 500-1453*, New York 1971.
- ODB A. P. KAZHDAN, κ.ά. (εκδ.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. I-III, New

- ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Diplomacy 1204-1453*
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Όψεις διπλωματίας*
- ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ, *Διπλωματία*
- ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Στρατηγική*
- PAULER, *Magyar nemzet története*
- PLP
- RÉB
- RHSEE
- York-Oxford 1991.
- N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΕΣ, *Byzantine Diplomacy, A. D. 1204-1453: Means and Ends*, στο: J. SHEPARD - S. FRANKLIN (επιμ. έκδ.), *Byzantine Diplomacy. Papers from the 24th Spring Symposium of Byzantine Studies (Cambridge, March 1990)*, Aldershot-Brookfield 1992, σ. 73-88.
- Σ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, *Όψεις της διπλωματίας του Ανδρονίκου Β΄ Παλαιολόγου (1282-1328)*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Αθήνα 2016.
- Ζιναΐντα ΟΥΝΤΑΛΤΣΟΒΑ - Γ. ΛΙΤΑΒΡΙΝ - Ι. ΜΕΝΤΒΕΝΤΙΕΦ, *Βυζαντινή διπλωματία*, μτφρ. από τα ρωσικά Παναγιώτα Ματέρη, Δ. Πατέλης, Αθήνα 1995.
- Χ. ΠΑΠΑΣΩΤΗΡΙΟΥ, *Βυζαντινή υψηλή στρατηγική: 6ος-11ος αιώνας* [Σειρά Μελετών Διπλωματίας και Στρατηγικής 4, Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων No 25], Αθήνα 2007⁵ (2000¹).
- GY. PAULER, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (Η ιστορία του ουγγρικού έθνους κατά την εποχή των Αρπάδων), τ. II, Budapest 1899².
- E. TRAPP, κ.ά. (εκδ.), *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit*, τ. 1-15, Wien 1976-1996 και CD ROM-Version, Wien 2001.
- Revue des Études Byzantines*
- Revue Historique Du Sud-Est Européen*

- ROBSON, *Franciscans* M. ROBSON, *The Franciscans in the Middle Ages*, Woodbridge (UK) 2006.
- ROWELL, *Central European Kingdoms* S. C. ROWELL, *The Central European Kingdoms*, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 754-778.
- RUNCIMAN, *Vespers* S. RUNCIMAN, *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*, Cambridge 2012¹⁰ (1958¹).
- SAKELLARIOU, *Southern Italy* Eleni SAKELLARIOU, *Southern Italy in the Late Middle Ages: Demographic, Institutional and Economic Change in the Kingdom of Naples, c.1440-c.1530* [The Medieval Mediterranean Peoples, Economies and Cultures, 400-1500, vol. 94], Leiden-Boston 2012.
- SETTON, *Papacy* K. M. SETTON, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, τ. I, *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia 1976.
- SMITH – BUFFERY, *Book of Deeds* D. SMITH – Helena BUFFERY, *The Book of Deeds of James I of Aragon: A Translation of the Medieval Catalan Llibre dels Fets* [Crusade Texts in Translation 10], Bodmin (UK) 2003.
- STANTON, *Warfare* C. D. STANTON, *Medieval Maritime Warfare*, Barnsley (South Yorkshire, UK) 2015.
- TNCMH* D. ABULAFIA (εκδ.), *The New Cambridge Medieval History*, τ.V, *c.1198-c.1300*, Cambridge 1999.
- TOCH, *Welfs, Hohenstaufen* M. TOCH, *Welfs, Hohenstaufen and*

- Habsburgs, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 375-404.
- TOSTI, *Badia di Monte-Cassino*
- L. TOSTI, *Storia della Badia di Monte-Cassino*, τ. III, Napoli 1843.
- TSIRPANLIS, Involvement
- C. TSIRPANLIS, The Involvement of Michael VIII Palaiologus in the Sicilian Vespers (1279-1282), *Βυζαντινά* 4 (1972) 301-329.
- VAN DIETEN, *Rhomäische Geschichte*
- J. L. VAN DIETEN, *Nikephoros Gregoras' Rhomäische Geschichte/Historia Rhomaike* [Bibliothek Der Griechischen Literatur, Band 4], μτφρ. και σχολιασμός, τ. I (Kapitel I-VII), Stuttgart 1973.
- VÁSÁRY, *Cumans and Tatars*
- I. VÁSÁRY, *Cumans and Tatars: Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, New York 2005.
- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Βασιλικά συνοικέσια*
- Ναυσικά Β. ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258-1453). Πολιτικές προσεγγίσεις*, Διδ. διατριβή, Αθήνα 2015.
- WATT, Papacy
- J. A. WATT, The Papacy, στο: ABULAFIA, *TNCMH*, σ. 107-163.
- WOLFF, Castile and the Latin Empire of Constantinople
- R. L. WOLFF, Mortgage and Redemption of an Emperor's Son: Castile and the Latin Empire of Constantinople, *Speculum* 29, no. 1 (1954) 45-84.
- ZSOLDOS, Kings and Oligarchs in Hungary
- A. ZSOLDOS, Kings and Oligarchs in Hungary at the Turn of the Thirteenth and Fourteenth Centuries, *Hungarian Historical Review* 2, no. 2 (2013) 211-242.